

KURSAD

Akademik Dergi

Kur'an ve Sünnet
Araştırmaları Dergisi

Journal of Qur'an and
Sunnah Studies

KURSAD
Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları
Dergisi
Yıl: 2022 - Cilt: 2 - Sayı: 2

Journal of Qur'an and Sunnah Studies
Year: 2022 - Volume: 2 - Number: 2

Yazışma Adresi:

e-Mail: kursamder@gmail.com

Kapak Tasarım:

Hüseyin UZUT

KURSAD

Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi

Journal of Qur'an and Sunnah Studies

e-ISSN	:	2791-8726
Basım Tarihi	:	30 Eylül 2022
Yayın Sezonu	:	Eylül 2022
Cilt	:	2
Sayı	:	2
İlk Yayın Tarihi	:	2021
Yayın Dili	:	“Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi”nde, Türkçe, Arapça ve İngilizce akademik çalışmalara yer verilmektedir.
Yayın Periyodu	:	Yılda iki kez (Mart ve Eylül aylarında) olmak üzere sadece elektronik ortamda yayımlanır.
e-posta	:	kursamder@gmail.com
URL	:	https://www.kuraniyat.com/index.php/ksad/index

KURSAD

Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi

Journal of Qur'an and Sunnah Studies

Yıl/Year: 2022 - Cilt/Volume: 2 - Sayı/Number: 2

KUR'ÂN VE SÜNNET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi, "Uluslararası Hakemli Dergi" statüsüne uygun yılda iki sayı olmak üzere yayımlanır. Dergi içeriği, tüm kullanıcılara açık, ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayımcıdan ve yazar/yazarlardan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir. Bu dergide yayımlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazarların fikirlerden dergi ekibi sorumlu tutulamaz.

Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi'ne aittir. Makalesi dergimizde yayınlanmış olan yazarlar makalenin Özet kısmının veya tamamının PDF olarak dijital ortamda yayınlanmasını kabul etmiş sayılırlar. Dergi yazım kurallarına uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz. Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayımlanan yazıların da her türlü telif hakları dergiye aittir. Yazara herhangi bir telif hakkı ödenmez.

Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından geliştirilen yayın etiği ilkelerini ve tavsiyelerini gözetir. Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayımlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkâr edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dâhildir. Olası bilimsel etik dışı davranışlar ve etik yayın ihlali durumunda, COPE Ethics Flowcharts dikkate alınır. Detaylı inceleme yapmak için dergi internet sayfasına bakınız.

KURSAD

Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi

Journal of Qur'an and Sunnah Studies

Yıl / Year: 2022 – Cilt / Volume: 2 – Sayı / Number: 2

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR
(Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis/Türkiye)

Editörler / Editors

Doç. Dr. Âdem ERYİĞİT
(İğdır Üniversitesi, İğdır/Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Âdem ARSLAN
(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak/Türkiye)

Arş. Gör. Cevat DOĞMAÇ
(Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis/Türkiye)

KURSAD

Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi

Journal of Qur'an and Sunnah Studies

Yıl / Year: 2022 – Cilt / Volume: 2 – Sayı / Number: 2

Yayın Danışma Kurulu Üyeleri / Editorial Advisory Board Members

Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members

Prof. Dr. Abdulhak Halim Ulaş
(Atatürk Üniversitesi)	Prof. Dr. Mehmet Akbaş
(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdurrahman Candan
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)	Doç. Dr. Mehmet Salih Geçit
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülmuttalip Arpa
(Sebahattin Zaim Üniversitesi)	Prof. Dr. Mehmet Yolcu
(Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdürrezzak Marzuk
(el-Kâdı İyâz Üniversitesi, Marakeş/Fas)	Prof. Dr. Muhammed Ayyâş el-Kübeysî
(Katar Üniversitesi, Katar)
Prof. Dr. Adnan Demircan
(İstanbul Üniversitesi)	Prof. Dr. Muhammed el-Kaud
(Tanta Üniversitesi, Mısır)
Prof. Dr. Amar Djidel
(Cezayir Üniversitesi, Cezayir)	Prof. Dr. Muhammad Munir
(İslamabad Uluslararası İslam Üniversitesi, Pakistan)
Prof. Dr. Aumed Najmadin Jamil Al Mufty
(Selahaddin Üniversitesi, Irak)	Prof. Dr. Necib Ali Al-Soudi
(Taiz Üniversitesi, Yemen)
Doç. Dr. Davut Işıkdoğan
(Dicle Üniversitesi)	Prof. Dr. Nimetullah Akın
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet Akdemir
(Hitit Üniversitesi)	Prof. Dr. Şadi Eren
(İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Özdemir
(Üsküdar Üniversitesi)	Prof. Dr. Tahirhan Aydın
(Mardin Artuklu Üniversitesi)
Prof. Dr. İsa Yüceer
(Bitlis Eren Üniversitesi)	Prof. Dr. Thameem Ushama
(Uluslararası İslam Üniversitesi, Malezya)
Prof. Dr. İshak Özgel
(Süleyman Demirel Üniversitesi)	Prof. Dr. Veysel Güllüce
(Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmet Mahmud
(Hartum Üniversitesi, Sudan)	Doç. Dr. Yunus Emre Gördük
(Bahkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Çalışkan
(Ankara Üniversitesi)	Prof. Dr. Yusuf Ziya Keskin
(Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmud Reşid
(Ürdün Üniversitesi, Ürdün)	Prof. Dr. Zağlul en-Neccâr
(Emekli Öğrt. Ü, Amman/Ürdün)

KURSAD

Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi

Journal of Qur'an and Sunnah Studies

Yıl/Year: 2022 – Cilt/Volume: 2 – Sayı/Number: 2

HAKEM KURULU // REVIEWERS OF THISISSUE

Prof. Dr. Mehmet YOLCU
(Bitlis Eren Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Yusuf HAKLI
(Dicle Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet AKBAŞ
(Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Musa TURŞAK
(Bitlis Eren Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zülfi CENNET
(Bingöl Üniversitesi)

Dergimizin 4. Sayısında (Cilt: 2 / Sayı: 2) makalelerin değerlendirilmesinde hakem olarak katkı sunan Hocalarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

KURSAD

Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi

Journal of Qur'an and Sunnah Studies

Yıl/Year: 2022 – Cilt/Volume: 2 – Sayı/Number: 2

Araştırma Makaleleri / Research Articles

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Hikmet AKDEMİR

1-15

İbn Kuteybe ve Tevîlü Müşkili'l-Kur'an Adlı Eseri (Tevîlü Müşkili'l-Kur'an Çevirisi – I)

Ibn Qutayba and His Ta'wil Mushkil Al-Qur'an (Translation of Ta'wil Mushkil Al-Qur'an-I)

Hikmet AKDEMİR

16-46

Kur'an'da Kıraat Farklılıklarına Dair İtirazlar ve Lahın Varlığı Meselesi (Tevîlü Müşkili'l-Kur'an Çevirisi-II)

Objections About the Differences in Qur'anic Reading and the Issue of the Existence of Lahn (Ta'wil Mushkil Al-Qur'an Translation – II)

Hikmet AKDEMİR

47-84

Kur'an'da Birbirine Zıt Olduğu Tevehhüm Edilen Ayetlerin Yorumu ve Müteşâbih Ayetlerin İndirilmesindeki Hikmet (Tevîlü Müşkili'l-Kur'an Çevirisi-III)

The Interpretation of "Supposedly Contrasting Verses" in the Qur'an and the Wisdom in Revealing of Allah the Mutashabih Verses (Translation of Ta'wil Mushkil Al-Qur'an-III)

Eyyüp TUNCER

85-101

Singapurlu Seyyid Abdullah El-Cufrî ve Pelita Al-Quran Adlı Tefsir Kitabı

Singaporean Syed Abdullah al-Jufri and His Tafsir Book: Pelita Al-Quran

Çeviri Makale • Translation Article

İBN KUTEYBE VE TEVÎLÜ MÜŞKİLİ'L-KUR'AN ADLI ESERİ (TEVÎLÜ MÜŞKİLİ'L-KUR'AN ÇEVİRİSİ – I)*

Ibn Qutayba and His Ta'wîl Mushkil Al-Qur'ân (Translation of Ta'wîl Mushkil Al-Qur'ân-I)

Hikmet AKDEMİR^a

ÖZ

^a Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Çorum/Türkiye, email: hikmetakdemir@gmail.com ORCID: 0000-0002-0090-4574.

Bu çeviri makalede ve bundan sonra bunun devamı olarak yayımlanması planlanan iki makalede, İbn Kuteybe'nin *Tevîlü Müşkili'l-Kur'an* adlı eserinin Sa'd b. Necdet Ömer tarafından tahkik edilen neşrinin 10-14 ile 16-31. sayfaları hariç olmak üzere ilk 115 sayfasının birebir çevirisinden ibarettir. Sadece Giriş, Sonuç ve Kaynakça kısmı tarafımdan ilave edilmiştir. Bu ilk bölüm, muhakkik Sa'd b. Necdet Ömer'in mukaddimesi, yine onun kaleminden İbn Kuteybe'nin kısaca hayat hikâyesi, ilmi şahsiyeti, eserleri, *Tevîlü Müşkili'l-Kur'an*'ın tefsir tarihindeki önemi ile müellif İbn Kuteybe'nin söz konusu eserindeki mukaddimesinin çevirisinden ibarettir. Çeviride orijinal eserdeki sayfa numaraları parantez içinde gösterilmiştir. İbn Kuteybe, 213/828 yılında Abbasi halifesi Me'mun'un son zamanlarında dünyaya gelmiştir. İranlı bir aileye mensuptur. Merv'de ikamet etmiş, daha sonra Bağdat'a geçmiştir. Zamanındaki önemli âlimlerden ders almış, aldığı bu iyi eğitim sayesinde İslami ilimlerin hemen hemen her dalında söz sahibi olmuş ve pek çok eser telif etmiştir. En önemli eserlerinden biri olan *Tevîlü Müşkili'l-Kur'an* alanında ilk sayılabilecek özgün bir kaynaktır. Tefsir ve Kur'an ilimlerine dair eserlerde onun bu kitabından çok sayıda nakil yapılması bu eserin önemini göstermektedir. İbn Kuteybe bu eserinin mukaddimesinde Kur'an'ı Kerim'in birçok yönden mucize olduğunu söyledikten sonra bu tezini örnek gösterdiği ayetlerle ispat eder. Kur'an ayetleri arasında çelişki bulunmadığını; onu anlamayan cahillerin böyle bir vehme kapıldıklarını söyler.

Anahtar Kelimeler: Tefsir Tarihi, Kur'an İlimleri, Müşkili'l-Kur'an, İbn Kuteybe, *Tevîlü Müşkili'l-Kur'an*.

ABSTRACT

This translated article and the two articles that are planned to be published as a continuation of this article consist of a literal translation of the first 115 pages of the book (except pages of 10-14 and 16-31) of Ibn Qutayba's *Ta'wîl Mushkil al-Qur'an*, which was edited by Sa'd bin Najdat Omar. Only the introduction, conclusion and bibliography parts have been added by me. This first part consists of the introduction of the inquirer Sa'd bin Najdat Omar, briefly the life story of Ibn Qutayba by Omar, his scholarly personality, his works, and the importance of *Ta'wîl Mushkil al-Qur'ân* in the history of tafsir. In addition, this section includes the translation of Ibn Qutayba's preface to his work. The page numbers in the original work are shown in parentheses in the translation. Ibn Qutayba was born in 213/828, in the last days of the Abbasid caliph Ma'mun. He belongs to an Iranian family. He resided in Marv and later moved to Baghdad. He took lessons from important scholars of his time, and thanks to this good education, he had a say in almost every branch of Islamic sciences and wrote many works. *Tawîl Mushkil al-Qur'ân*, one of his most important works, is an original source that can be considered the first in its field. The fact that many quotations from his book in the works on Tafsir and Qur'anic sciences show the importance of this work. After stating in the introduction of this work that the Qur'ân is a miracle in many ways, Ibn Qutayba proves his thesis with the verses he cited as examples. He says that there is no contradiction between the verses of the Qur'an and that the ignorant people who do not understand it fall into such delusions.

Keywords: History of Tafsir, Sciences of the Qur'ân, *Mushkil al-Qur'ân*, Ibn Qutayba, *Ta'wîl Mushkil al-Qur'ân*.

* Bu çeviri makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this translation article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

GİRİŞ

İbn Kuteybe ve eserlerine dair birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri de Gülcan Sevim Kayı'nın "İbn Kuteybe'nin 'Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân' Adlı Eserinin Ku'rân İlimleri Açısından Değeri" adlı yüksek lisans tezidir. Kayı, bu tezinde araştırmaları sonucunda şu tespit ve değerlendirmeleri yapmaktadır:

"Hicri III. yy'da siyasi ve dinî çalkantıların yoğun olarak yaşandığı bir dönemde ilmin ve bilimin merkezi Bağdat'ta yaşamış olan İbn Kuteybe "*Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*" adlı eserini, kendisinde hiç bir şüphe bulunmayan yüce kitabımız Kur'ân'a dil uzatarak ta'n etmeye çalışan bir takım güruha cevap mahiyetinde kaleme almıştır. Bilinen ilk müstakil müşkili'l-Kur'ân eseri olan "*Te'vîl*", Arap dili ve belâgatî tarihi kadar Kur'ân ilimleri tarihi açısından da oldukça önemli bir eserdir. İbn Kuteybe, müşkil ayetleri te'vîlinde, ağırlıklı olarak dilbilimsel tefsir metodunu kullanmış; ancak Ferrâ ve Ebu Ubeyde'nin eserlerinde olduğu gibi nahiv ve dilbilgisi ağırlıklı bir tefsir yapmak yerine lafızların müfred anlamlarını Arap dili ve belâgatî çerçevesinde incelemiş; Kur'ân, hadis, Arap şiiri ve Kur'ân ilimlerine dayalı bir te'vîl metodu seçmiştir. Müşkil ayetleri çözümleme noktasında Kur'ân ilimlerinden de faydalanan eser, görüldüğü kadarıyla oldukça erken bir dönemde bu ilimleri bir arada zikreden ilk eser olma özelliğine de sahip olmuştur. Eserde Kur'ân ilimlerinin bir kısmına özel bablar açılmış; diğer kısmına farklı bablarda yeri geldikçe temas edilmiştir. Bunlar arasında mecâzu'l-Kur'ân, tekraru'l-Kur'ân, müteşâbihat, el-vücûh ve'n-nezâir ilimleri müstakil bablarda getirilmiş; yedi harfe dâir genişçe izâhat vücûhu'l-kıraat mevzuunda zikredilmiştir. İbn Kuteybe müteşâbihî konu edindiği babda, müteşâbih ile müşkilin eş anlamlı olduğunu izah etmeye çalışmıştır. Müşkilin çerçevesini genişleten bu anlayışıyla kendinden sonraki eserlere de te'sir etmiştir.

Eserde münâsebât ilminin dikkate alınarak te'vîle gidilmesi eseri bu anlamda da orijinal kılmaktadır; çünkü bilindiği kadarıyla münâsebât ilmi oldukça geç dönemde üzerinde konuşulmaya başlanmış bir Kur'ân ilmidir.

Eserin Kur'ân ilimlerini ilgilendiren diğer hususiyetleri ise şunlardır: Araştırebildiğimiz kadarıyla Kur'ân'daki tekrarlar ilk kez bu eserde müstakil başlıkla zikredilmiş ve detaylıca açıklanmıştır. Aynı şekilde Mecâz kelimesi de ilk kez İbn Kuteybe tarafından bu eserde ıstılahi manasında kullanılmış ve mecâzu'l-Kur'ân'a dâir ayetlerle örneklendirilmiştir. Bunlardan başka ilklere konu olan hususlar arasında el-vücûh ve'n-nezâir, yedi harf ve belâgat konuları da yer almıştır. İbn Kuteybe, söz konusu eserinde fikhu'l-lugaya dâir açıklamalarda bulunmuş ve İbn Fâris ve İbn Cinnî'den çok daha önce bu alanda söz söylemiştir. Nitekim İbn Faris'in "*Fikhu'l-Luga*" adlı eserinin esin kaynağının "*Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*" olduğu söylenmiştir.

Sonuç olarak şunu da belirtelim ki, İbn Kuteybe'nin "*Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*" adlı eseri pek çok açıdan orijinal bir kitaptır. Kur'an ilimleri araştırmalarında istifade edilebilecek böylesine kıymetli bir eserin en kısa zamanda tercüme edilerek Türkçeye kazandırılmasını ümit ederiz."¹

Kayı'nın temennisi tezini savunduğu aynı yıl gerçekleşmiş ve *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*'ın tamamı, Dr. Öğretim Üyesi Faik Akcaoğlu'nun editörlüğünde Dr. Emin Uz ve Muhammed Emin Görgün tarafından "*Kur'an-ı Kerim'in Müdafası*" adıyla, güzel bir üslupla Türkçeye aktarılmıştır. Eserin üç tahkikli neşrinin birden esas alındığı bu çeviride mütercimlere

¹ Gülcan Sevim Kayı, *İbn Kuteybe'nin "Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Ku'rân İlimleri Açısından Değeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 84-85.

ait açıklamalı dipnotlarla metnin daha iyi anlaşılması sağlanmıştır.² Birbirinden habersiz hemen hemen aynı zaman diliminde yapılan bu kısmî çeviriyle söz konusu tam çeviri, okuyucuya mukayese imkânı verecek ve hiçbir çevirinin orijinal metnin yerini tutamayacağına dair güzel bir örnek teşkil edecektir.

Şimdi çeviride esas aldığımız en son tahkikli neşrin muhakkiki olan Sa'd b. Necdet Ömer'in mukaddimesinden başlayarak 10-14 ile 16-31. sayfalar hariç olmak üzere ilk 38 sayfanın çevirisine geçiyoruz.

A. MUKADDİME

Hamd Allah'a mahsustur. Ona hamd eder, ondan yardım ve af dileriz. Nefislerimizin şerlerinden ve kötü amellerimizden Allah'a sığınırız. Allah kime doğru yolu gösterirse onu hiç kimse [o yoldan] saptıramaz; kimi de saptırırsa hiç kimse onu doğru yola sevk edemez. Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına şahadet ederim. Onun hiçbir ortağı yoktur. Hz. Muhammed'in onun kulu ve resulü olduğuna da şahadet ederim.

*“Ey iman edenler! Allah'a isyandan hakkıyla sakının ve sadece Müslüman olarak ölün!”*³

*“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan eşini yaratan, bu ikisinden de çokça erkekler ve kadınlar yaratıp yayan Rabbinize isyandan sakının! Kendisi adına birbirinizden talepte bulunduğunuz Allah'a isyandan ve akrabalarla irtibatı kesmekten sakının! Şüphesiz ki Allah sizi gözetleyendir.”*⁴

*“Ey iman edenler! Allah'a isyandan sakının ve doğru söz söyleyin ki Allah da sizin amellerinizi ıslah etsin; günahlarınızı bağışlasın! Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse şüphesiz büyük bir kurtuluşa nail olur.”*⁵

Sadede gelince, şüphesiz en doğru söz Allah'ın Kitabıdır. En güzel yol, Hz. Muhammed'in (s) yoludur. İşlerin en kötüsü [dinde olmadığı halde din adına] uydurulan şeydir. [Bu kabilden] her uydurulan şey bid'attır. Her bid'at [doğru yoldan] sapmadır. [Bu kabilden] her sapma Cehennemdedir.

Hamd güçlü ve Metîn olan, hidayet ve âlemlere rahmet olsun diye Kur'an-ı Kerim'i peyderpey indiren Allah'a mahsustur. O, şüphelerden salim ve delillerle tahkim edilmiş Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: *“İşte bu Kitabın içinde hiçbir şüphe yoktur.”*⁶ *“Onlar Kur'an'ı derin derin tefekkür etmezler mi? O Kur'an şayet Allah katından değil de başka bir kaynaktan gelmiş olsaydı onun içinde pek çok çelişki bulurlardı.”*⁷ *“Kur'an'ı biz indirdik ve şüphesiz ki onu biz koruyacağız.”*⁸

Hamd, Rahman ve Rahîm olan Allah'a mahsustur. O şöyle buyurmaktadır: *“Ben cinleri ve insanları (başka bir gaye için değil) sadece bana ibadet etsinler diye yarattım.”*⁹ Dolayısıyla

² Bu kısmî çeviride muhakkikin dipnotları herhangi bir isim ya da işaret kullanılmadan çeviriye dâhil edilmiş, tarafımdan eklenen dipnotlar ise sonuna konulan (M) işaretiyle gösterilmiştir.

³ Âl-i İmrân 3/102.

⁴ Nisâ 4/1.

⁵ Ahzâb 33/70-71.

⁶ Bakara 2/2.

⁷ Nisâ 4/82.

⁸ Hicr 15/9.

⁹ Zâriyât 51/56.

onların en önemli temel amaçları şanı yüce olan Allah'a kulluk etmek ve onun Şeriatını yeryüzünde hâkim kılmaktır. (s. 6) Allah onlara bunun yolunu en güzel şekilde ve en açık dille beyan edip açıkladı. Evrensel mesajını herkese tebliğ etme görevini, sadece saygın peygamberlerinin en şerefli olan Hz. Muhammed'e (s) tevdi etti. Onu âhîrzamanda gönderdi; metin bir mucize olan bu Kitabı/Kur'an'ı sadece ona verdi. Kur'an'ı, [vahyi Allah'tan aldığı şekliyle peygamberine ulaştırma konusunda] güvenilir olan Hz. Cebrail, açık bir Arapça olarak [insanları] uyarması için Hz. Muhammed'in (s) kalbine indirdi. Hz. Peygamber (s) onunla Arapların ileri gelenlerine, fasih söz söyleyenlerine, belagat erbabına, ediplerine, hatiplerine ve şairlerine ["Bu Kitabın Allah kelamı olduğuna inanmıyorsanız onun bir benzerini ortaya koyun!" diye] meydan okudu. Ancak onlar onun bir ayetinin bile benzerini getirmekten aciz kaldılar. Hatta inatçı cinlerin de buna güçleri yetmedi.

Onlardan bazıları bu acizliklerine ve onun ayetleriyle büyülenip hezimete uğramalarına rağmen kendi arzularına ve şeytanlarına tabi oldular; bu mucize kelam hakkında gerçek dışı şeyler söylemeye başladılar. Asırlar boyunca her asırda bu kabilden asılsız iddiaları nöbetleşe devralarak dile getiren insanlar eksik olmadı. Bunlar [Kur'an hakkında] kalplerine gelen [yeni] problem ve tenakuzlar uydurdular; bunları hakikat kisvesi altında insanlara pazarladılar. Oysa bunlar vehimden, komik ve asılsız şeylerden ibaretti. [Onlar bütün çabalarına rağmen bur tür iddialarını ispat ve insanları ikna konusunda asla muvaffak olamadılar. Çünkü onlar şu gerçeğin farkında değillerdi:] Kâfirler istemese de, istemeyen kişi istemese de Allah nurunu tamamlar. Allah'ı, onun ayetlerini ve şeriatını kendisine düşman edinen kişiden daha akılsız ve daha fazla hezimete mahkûm olan hiç kimse yoktur. Tarih [bu konuda] ibret almasını bilen için ibretlerle doludur.

Şüphesiz ki Aziz ve Celîl olan Allah, şeriatını savunmak üzere adam gibi adamlar görevlendirdi. Bunlar parmaklarını, gönüllerini ve dillerini kullanarak onun şeriatını savundular; [ona yöneltilen asılsız iddiaları] bertaraf ettiler. Bunlardan bir kısmını biliyor, bir kısmını da [meşhur olmadıkları ya da eserleri bize kadar ulaşmadıkları için] bilmiyoruz. Bunların içinde kendisini eserleriyle bilip tanıdığımız simalardan birisi, bu konuda "*Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an*" adlı kitabı telif eden İmam İbn Kuteybe'dir. Bu kitabın ona ait olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Şöyle ki:

1-İbn Kuteybe "*Edebü'l-kâtib*" adlı eserinin 19. sayfasında şöyle der: "Bunun sebepleri '*Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*' adıyla telif edilen kitabımızda detaylarıyla ele alınmıştır."

2-"*Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*" adlı eserinin 83. sayfasında şöyle der: "Bu husus '*Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*' adıyla telif edilen kitabımda açıklanmıştır. Maksadım şu değildir..."

3-"*el-Envâ*" adlı eserinin 11. sayfasında şöyle der: "Bu, '*Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*' adlı kitabımda yanlışlığını açıkladığım bir görüştür."

4-Öte yandan el-Hatîb [el-Bağdadî] (ö. 463/1071), es-Sem'ânî [Abdulkerim b. Muhammed] (ö. 562/1166), İbn Hallikan (ö. 681/1282), İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi İbn Kuteybe'nin tercüme-i halini/biyografisini kaleme alanlardan birçoğu bu kitabın ona ait olduğunu söylemişlerdir.

İbn Kuteybe'nin bu eseri Kur'an'ın manaları ve müşkil/anlaşılması zor olan ayetleri konusunda Kur'an İlimlerine dair önemli kaynaklardan sayılır. O, Allah'ın Arapların dilini bazı

mümtaz vasıflarla özel kılmasından söz ettikten sonra eserinde bu sahadaki birçok ilimden faydalı bahislere yer vermiş ve akabinde sırasıyla şu hususları ele almıştır:

1-Farklı kıraatlerin varlığı, lahn, ayetler arasında çelişki ya da ihtilaf olduğu gibi konularda Kur'an'a yöneltilen eleştirilere cevaplar,

2-Müteşabih, (s. 7) mecaz, istiare, hazif, ihtisar, Kur'an'da tekrar, kinaye ve lafzın zahirinin manasına aykırı olduğu durumlar,

3-Mukattaa harfleri ve bu harfler hakkında yapılan yorumlar,

4-Anlaşılması zor olan ayetler hakkında bazı açıklamalar,

5-Birden fazla manaya gelen lafızlar hakkında bazı izahlar,

6-Harflerin manaları ve birbirinin yerine kullanılan harfler.¹⁰ (s. 7).

[Yukarıda kısaca özetlediğimiz muhtevastan da anlaşılacağı üzere] kitap, tek bir metot ve üslup ile işlenmiş birçok farklı konuyu içermektedir.

Şimdi Müellif İbn Kuteybe ve onun bu eseri hakkında kısaca bilgi vererek işe başlıyoruz.

B. MÜELLİFİN TERCÜME-İ HÂLİ/BİYOGRAFİSİ

1.İsmi ve Doğumu

İbn Kuteybe'nin künyesiyle beraber tam ismi Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Ebû Muhammed el-Mervezî ed-Dîneverî'dir. Ancak o "İbn Kuteybe" veya "el-Kuteybî" ya da "el-Kutebî" diye meşhur olmuştur.

İbn Kuteybe hicrî 213 yılında Abbasiler devrinde, Halife Me'mûn'un hilafetinin son zamanlarında dünyaya geldi. Onun doğum yerinin neresi olduğu hususunda farklı görüşler vardır. İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1181), İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995) ve İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) gibi bazı müellifler onun doğum yerinin Kûfe olduğunu söylerken el-Hatîb [el-Bağdadî] ile es-Sem'ânî onun Bağdat'ta doğduğunu iddia ederler. Sıbt b. el-Cevzî (ö. 654/1256) ise onun Merv'de dünyaya geldiği kanısındadır. Ancak müelliflerin hepsi onun İranlı bir aileye mensup olduğu, Merv'de ikamet ettiği ve daha sonra Bağdat'a geçtiği konusunda ittifak ederler.¹¹ (s. 8)

2.Yetişmesi ve Seyahatleri

Tarihçiler, ister orada doğmuş olsun ister küçük yaşında oraya gelmiş olsun İbn Kuteybe'nin Bağdat'ta büyüüp yetiştiği hususunda ittifak ederler. O sıralarda Bağdat her bilim dalından âlimlerle doluydu. İbn Kuteybe [bu fırsatı iyi değerlendirdi ve] bu âlimlerden Arapça, Edebiyat, Garîbü'l-Kur'an ve Tefsir gibi birçok ilmi aldı. Akabinde Hemedân bölgesinde Karmîsîn yakınlarında dağlık bir belde olan Dinver'e kadı olarak gitti. Daha sonra oradan tekrar Bağdat'a döndü. Bazı kitaplarından açıkça anlaşılacağı gibi oradan da Nisâbûr'a ve ardından Mekke'ye geçti.

¹⁰ Burada harflerden maksat hece harfleri olmayıp harf-i cerlerdir.

¹¹ İbn Kuteybe ve *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an* adlı eseri hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an/Kur'an-ı Kerim'in Müdafaası*, çev. Dr. Emin Uz, Muhammed Emin Görgün, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2021), 16-31.

3.Hocaları

İbn Kuteybe birçok âlimden ders aldı. Bunların en meşhurları şunlardır:

1-İbn Râhûye İshak b. İbrahim el-Mervezî (ö. 238/853): Müsned sahibidir; Buhârî, Müslim ve diğer bazı muhaddislerin hocasıdır.

2-Müslim b. Kuteybe: İbn Kuteybê'nin bazı eserlerinde kendisinden söz ettiği babasıdır.

3-Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, Ebû Abdullah (ö. 231/846): “*Tabakatü 'ş-Şu 'arâ*” adlı eserin müellifidir.

4-Sehl b. Muhammed b. Osman Ebû Hâtim es-Sicistânî en-Nahvî el-Mukrî (ö. 250/864)¹²

5-Ahmed b. Saîd el-Lihyânî (ö. 231/845): Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm'ın arkadaşıdır.

6-el-Abbâs b. el-Ferec er-Riyâşî Ebu'l-Fadl el-Basrî en-Nahvî (ö. 257/871)

7-Amr b. Bahr Ebû Osman el-Câhız (ö. 254/868): Arap edebiyatının en büyük ve en meşhur yazarlarından biridir.

8-Harmele b. Yahya et-Tecîbî Ebû Hafs el-Mısrî (ö. 243/857): İmam Şafî'nin arkadaşıdır.

9-Zeyd b. Ahzem Ebû Tâlib et-Tâî (ö. 257/870)

10-el-Hüseyn b. el-Hasan b. Harb es-Sülemî (246/860)

11-Muhammed b. Davud el-Kâtib Ebû Abdullah el-Ahbârî (ö. 296/908)

12-Ahmed b. Halid Ebû Saîd ed-Darîr el-Bağdadî el-Lügavî

13-Şair Di'bil b. Ali b. Razîn Ebû Ali el-Huzâ'î (ö. 236/850) (s. 9)

14-Kadı Yahya b. Eksem b. Yahya et-Temîmî (ö. 242/856)

15-Şebâbe b. Sevvâr el-Fezârî Ebû Amr el-Medâinî (ö. 256/869)

4.Öğrencileri

1-Oğlu Ahmed Ebû Cafer (ö. 322/933): [İbn Kuteybe'nin ilk ve en yakın öğrencisi olan bu oğlu] Kur'an'ı ezberlemesi gibi babasının kitaplarını ezberliyordu.

2-İbrahim b. Muhammed b. Eyyûb, Ebû'l-Kasım es-Sâiğ (ö. 313/926): Bu kişi İbn Kuteybe'nin eserlerini rivayet eden öğrencisidir.

3-Ahmed b. Mervân el-Mâlikî (ö. 298/911): Hocasının “*Muhtelifi'l-hadîs*” adlı eserinin ravidir.

4-Abdullah b. Cafer b. Dersteveyh el-Fesevî (ö. 335/946)

5-Ahmed b. el-Hüseyn b. İbrahim ed-Dîneverî, Ebû Bekir

6-Kasım b. Esbağ el-Mâlikî el-Endelüsî (ö. 340/951): Hocasından bazı kitaplarını dinlemiştir.

İbn Kuteybe'nin bu sayılanlardan başka öğrencileri de vardır.

¹² Bu zatın ölüm tarihi kaynaklarda “248/862 veya 255/869” diye geçmektedir. (M)

5.Eserleri

5.1.Kelam İlimine Dair Eserleri:

- 1-*el-İhtilâf fi'l-lafz ve'r-red 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*
- 2-*er-Red 'ala'l-kaili bihalkı'l-Kur'an*

5.2.Kur'an İlimlerine Dair Eserleri:

- 1-*Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*
- 2-*Me'âni'l-Kur'an*
- 3-*el-Kıraât*
- 4-*İ'râbu'l-kıraât*
- 5-*Âdâbü'l-Kırâe*
- 6-*Kitabü't-tefsîr*

5.3.Hadis İlimlerine Dair Eserleri:

- 1-*Garîbü'l-hadîs*
- 2-*Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*
- 3-*Islâhu galati Ebî 'Ubeyd fi garîbi'l-hadîs*
- 4-*el-Mesâil ve'l-ecvibe fi'l-hadîs ve'l-luğa*

İbn Kuteybe bu son eserinde hadis ve Arap dili konusunda kendisine yöneltilen sorulara cevap vermektedir.

5.4.Fıkıh İlimine Dair Eserleri:

- 1-*Kitab's-siyâm*
 - 2-*Câmi'u'l-fikh*
 - 3-*Kitabü'l-Eşribe ve'htilâfi'n-nâs fihâ*
 - 4-*İstimâ'u'l-ğinâ bi'l-elhân*
- İbn Kuteybe'nin Fıkıh ilmine dair başka eserleri de vardır.

5.5.Dil, Edebiyat ve Şiire Dair Eserleri:

- 1-*'Uyûnu's-şi'r*
- 2-*Tabakâtü's-şu'arâ*
- 3-*el-Me'âni'l-kebîr*
- 4-*Câmi'u'n-nahvi'l-kebîr*
- 5-*Câmi'u'n-nahvi's-sağîr*
- 6-*'Uyûnu'l-ahbâr*
- 7-*el-Cerâsîm*¹³ (s. 10)
- 8-*el-Hayl*
- 9-*el-Envâ'*
- 10-*Edebü'l-kâtib*
- 11-*Sinâ'atü'l-kitâbe*
- 12-*Âletü'l-kitâbe*

¹³ “Eserin ‘en-Ne‘am ve'l-Behâ’im ve'l-Vahş ve’s-Sibâ’ ve’t-Ṭayr ve'l-Hevâm ve Ḥaşarâtü'l-arz’ adlı bölümlerini neşreden Maurice Bouyges (Leipzig 1908) bunun Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’a ait olduğunu söylemiştir.” Bkz. Hüseyin Yazıcı, “İbn Kuteybe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/145-149. (M)

- 13-*Dîvânü'l-küttâb*
- 14-*Hikemü'l-emsâl*
- 15-*Ferâidü'd-düerer*
- 16-*Kitâbü'l-kalem*
- 17-*el-Vahş*
- 18-*el-Hikâyetü ve'l-mahkî*
- 19-*Tevkîmü'l-lisân*
- 20-*Halku'l-insân*

5.6.Diğer İlimlere Dair Eserleri:

- 1-*Risâletün fî fadli Ebî Bekri's-sıddîk*
- 2-*el-Vüzerâ'*
- 3-*el-Merâtib ve'l-menâkıb*
- 4-*Delâilü'n-nübüvve*
- 5-*Ta'birü'r-ru'yâ*
- 6-*Fadlî'l-Arab 'ala'l-Acem*
- 7-*Siyerü'l-Acem*
- 8-*el-Meysir ve'l-kıdâh*
- 9-*el-Ma'ârif* (s. 14).

C. TE'VİLÜ MÜŞKİLİ'L-KUR'AN'IN TEFSİR TARİHİNDEKİ ÖNEMİNE DAİR BİRKAÇ SÖZ

Şüphesiz Kur'an'a yöneltilen eleştiriler çok eskiye dayanır. Onun etrafında kopartılan şüphe fırtınaları da öyledir. Süyûtî (ö. 911/1505) "*el-itkân fî ulûmi'l-Kur'an*" adlı eserinde (3:79) bu konuda ilk eser telif eden kişinin Kutrub (ö. 210/825) olduğunu söyler. Süyûtî'ye göre bu konuda ilk yazılan eser de Kutrub'un "*er-Red ala'l-mülhidîn fî müteşâbihi'l-Kur'an*" adını verdiği kitabıdır.

Ancak Prof. Abdulmuhsin b. Zeben el-Mutayrî, "*Da'âva't-tâ'inîn fî'l-Kur'ani'l-Kerîm fî'l-karnî'r-râbi'i aşere'l-hicriyyi ve'r-red aleyha*" adlı eserinde (s. 47) Süyûtî'nin bu iddiasını şöyle diyerek reddetmektedir: "Bu doğru değildir. Zira Kutrub'dan önce vefat eden İmam Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) bu konuda *Cevâbâtü'l-Kur'an* adıyla bilinen eseri mevcuttur. Hatta Süfyân'dan önce de biri vardır; o da Mukâtil b. Süleyman'dır (ö. 150/767). Zira onun *el-Cevâbât fî'l-Kur'an* adlı eseri vardır. Ancak ne yazık ki bu kitapların üçü de kaybolmuş ve günümüze ulaşmamıştır. Müstakil olarak bu konuyu ele alıp işleyen ve kaybolmadan günümüze kadar gelen en eski eser İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an*'ıdır. Bununla beraber müstakil olarak bu konuyu ele almayı kitabın münderecatı içinde birbiriyle çelişkili gibi gözükken bazı ayetlere dair yorumlara yer veren pek çok eser mevcuttur. Örneğin İmam Mâlik (ö. 179/795), *Muvatta*'nda bazı ayetleri yanlış yorumlayarak kendi mezheplerine delil olarak sunan Kaderiyye mensuplarının [bu yanlış yorumlarını] reddetmektedir. (s. 15) İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) *er-Red ala'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye* adlı eserinin ilk bölümünü Kur'an'da çelişki olduğunu iddia edenlerin görüşlerini çürütmeye tahsis etmiştir. Ahmed b. Hanbel bu bölüme "Müteşâbih Ayetlerin Yorumunda Zındıkların Doğru Yoldan Saptıkları Hususlar" adını vermiş ve bu bölümde 22 meseleyi ele almıştır. Aynı şekilde Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed el-Malatî (ö.

377/987), *et-Tenbîh ve'r-red alâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bida'* adıyla bir kitap telif etmiştir. Malatî bu eserinin bir bölümünü müteşâbih ayetlere, bunlar arasında ihtilaf ve çelişki olduğu yönündeki vehimlere ayırmış ve bu bağlamda Mükâtil b. Süleyman'dan güvenilir raviler vasıtasıyla aldığı nakillere yer vermiştir.”

Tefsir ve Kur'an ilimlerine dair eserlerde İbn Kuteybe'nin *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an*'ından pek çok nakil yapılması bu eserin önemini göstermektedir. Bu eserden en çok alıntının yapıldığı konu ise müellifinin [Kur'an'ın] “Yedi Harf” [üzerine nazil olduğuna] dair görüşüdür.

Dr. Gânim Kudûrî şöyle der: “Galiba İbn Kuteybe bu işi ilk yapan kişidir. Zira o, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an* adlı eserinde şunları söyler: ‘Hz. Peygamber’in (s) *Kur'an yedi harf üzerine nazil oldu* sözü, Kur'an, içindeki farklı dillerden yedi vecih üzerine nazil oldu anlamındadır. Ben kıraatlerdeki farklı vecihleri iyice araştırdım ve bu vecihlerin yedi tane olduğunu tespit ettim.’ Başlangıçtan günümüze kadar gelen kıraat âlimlerinden pek çoğu İbn Kuteybe'nin ‘Yedi Harf’ konusundaki bu yorumunu kabul etmişlerdir.”

Zürkânî (ö. 1367/1948), “*Menâhilü'l-irfân*” adlı eserinde şunları kaydeder: “Önde gelen âlimlerin bu yorumu tercih ederek İmam İbn Kuteybe'nin, muhakkik İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) ve Kadı İbn Tayyib'in görüşlerine iyice yaklaştıklarını hatırlardan çıkarma! Hatta allâme İbn Hacer (ö. 852/1449), şu sözünde belirttiği gibi Râzî'nin (ö. 606/1210) bu husustaki görüşünün İbn Kuteybe'nin görüşünün süzgeçten geçirilip detaylandırılmış hali olduğuna kanidir: ‘Râzî, İbn Kuteybe'nin görüşünü alıp süzgeçten geçirmiştir.’ Bu görüşü, allâme Şeyh Hazarî ed-Dimyâtî ve allâme Şeyh Muhammed Buhayt el-Mutî'î gibi çağdaş âlimlerin önde gelenlerinden bazıları da bu görüşü tercih etmişlerdir.” (s. 31).

D. [MÜELLİFİN MUKADDİMESİ]

Bismillahirrahmanirrahim.

Rabbim, bana yardım et!

Abdullah b. Müslim b. Kuteybe dedi ki:

Bizi doğru yollara götüren ve Kur'an'ın nuru ile hidayete ulaştıran Allah'a hamdolsun! O Allah ki Kur'an'da hiçbir çarpıklığa/çelişkiye yer vermedi; onu tafsilatlı, açık ve her yönden mükemmel bir kitap olarak indirdi. Batıl hiçbir yönden yol bulup onun içine giremez. O, Hakîm ve Hamîd olan Allah'ın indirdiği bir kitaptır. Allah onu şerefli ve değerli kıldı; onu tazim edip yüceltti; Ona “Ruh (Şûrâ 41/52), Rahmet (A'raf 7/52), Şifa (Fussilet 41/44), Hüdâ (A'raf 7/52) ve Nur (Nisâ 4/174)” isimlerini verdi.

Allah, ayetlerinin arasındaki sıkı münasebetten doğan i'cazı vasıtasıyla [Kur'an'ın aleyhine] tuzak kuranların arzularını kursaklarında bıraktı; ayetleri hayret verici bir şekilde [gerdanlığa dizilen inciler misali mükemmel bir insicamla] peş peşe dizerek Kur'an'ı, [aleyhindeki aslı olmayan] zorlama hilelerin hücumundan korudu; ona uzun süre okunsa bile insanı usandırmama meziyeti verdi; dinlendiğinde kulakları tırmalamama özelliği bahşetti; çokça tekrarlandığı [ve nüzulünden itibaren asırlar geçtiği] halde hiç eskimeyip terütaze kalma vasfıyla onu payidar kıldı; insanları hayrete düşüren yönleriyle ve sonu olmayan faydalarıyla onu tükenmez bir hazine yaptı.

Allah Kur'an ile ondan önce indirdiği kitapların hükmünü kaldırdı; onun az lafızları içinde pek çok manaları derç etti. Allah Resûlü'nün (s) şu sözü bunu ifade etmektedir: “*Bana manası engin olan sözler verildi.*”¹⁴ (s. 32).

Bunu anlamak istersen şu ayeti dikkatle incele: “*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir!*” (A'râf 7/199) Bu veciz ayet, önemli olan güzel huyların hepsini [üç kısa cümle içinde] nasıl toplamış? Şöyle ki: “*Af yolunu tut!*” cümlesi, akrabalarından alakasını kesenleri ziyaret etmeyi; haksızlık yapanları affetmeyi ve [zekât, sadaka gibi malî yardımları] yapmayanların bu yardımları [muhtaçlara] vermelerini emretmektedir. “*İyiliği emret!*” cümlesindeki iyilikten maksat Allah'a isyandan sakınmak, akrabalarla sıkı irtibat kurmak, dili yalandan korumak ve gözü harama bakmaktan men etmektir. Bu ve benzeri fiiller [Arapçada] “*örf ve ma'rûf*” diye isimlendirilirler. Çünkü herkes bu fiilleri [erdemli birer davranış olarak] bilir ve her kalp bunlarla huzur bulur. “*Cahillerden yüz çevir!*” cümlesi ise sabrı, yumuşak huylu olmayı, akli kıt insanlarla münasebetten ve sabit fikirli inatçılarla tartışmaktan uzak durmayı tavsiye etmektedir.

Arzdan bahsederken Allah, “*Ondan suyunu ve merasını çıkardı*” (Nâzi'ât 79/31) buyurdu. Bu ayette zikredilen iki şey, Allah'ın topraktan bitirdiği mahlukat için zaruri olan bütün gıdalara ve faydalı nesnelere işaret etmektedir ki bunları şöyle sıralayabiliriz: Ot, ağaç, hububat, meyve, odun, saman/çer-çöp, giysi, ateş ve tuz. [Son iki şey de bu listeye dahildir.] Çünkü ateş ağaç dallarından, tuz da sudan elde edilir. Bir sonraki ayette gelen “*Sizin ve hayvanlarınızın geçim kaynağı olsun diye*” (Nâzi'ât 79/33) cümlesi, ayetten bu sayılan şeylerin kastedildiğine delalet etmektedir.

Allah'ın yeryüzünün bahçelerinden bahsederken “*Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki hepsi aynı su ile sulanır. Ama biz ürünlerin bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz.*” (Ra'd 13/4) buyurmasını iyice bir düşün! Bu ayet Allah'ın varlığına, lütfuna ve tek olduğuna nasıl delil getirmektedir? Onu tanımaya yol bulamayan kişiye kesin delillerle nasıl yol göstermektedir? Şöyle ki: Meyvenin yetişmesi sadece toprak ve su ile mümkün olsaydı o zaman onların tatlarının birbirinden farklı olmaması gerekirdi; şayet aynı toprakta yetişmiş ve aynı su ile sulanmışsa, aynı cins meyvelerin tatlarında lezzet farkı ortaya çıkmazdı. Öyleyse bu farklılık ancak [bunu irade eden,] Latîf ve Habîr olan Allah'ın yaratması ile mümkün olabilir. (s. 33).

Şu ayet de bu kabildendir: “*Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.*” (Rum 30/22) “*Dillerinizin ve renklerinizin farklı olması*” ifadesiyle insanların ayrı dilleri konuşmaları ve dış görünüşlerinin farklı olması murat edilmektedir.

“*Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler.*” (Neml 27/88) ayeti, dağların toplandığını ve yürütüldüğünü ifade etmektedir. Dağlar çok oldukları için göze sabit ve yerinde duruyor gibi gözükürler. Oysa onlar bulutlar gibi hareket ederler. İçindeki askerlerin çokluğu ve cenahların birbirinden uzak olması

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût ve diğerleri (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001), 12/366; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 1422), 9/36; Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdalbaki (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, t.y.), 1/371.

sebebiyle gözün ihata edemeyeceği kadar ufku dolduran her ordu, hareket halinde olduğu halde ona bakan kişi sanki onu yerinde duruyor zanneder.

Nâbîga el-Ca'dî (ö. 65/685?) bir orduyu tavsif ettiği bir beytinde bu durumu şöyle dile getirmektedir:

Dağ misali büyük bir ordu! Sanırsın ki onlar

Binekler hızla gittikleri halde ihtiyaçlar için durmuşlar.

Îcaz örneklerinden biri olan “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır.*” (Bakara 2/179) ayetinde kastedilen mana şu şekilde özetlenebilir: Adam öldüren biri bu cinayetinden dolayı kendisinin de kısas yoluyla öldürüleceğini bildiği takdirde öldürmek istediği kişiyi katletmekten vazgeçer. Böylece kısas aslında öldürme fiili iken [cinayetten vazgeçen kişiyle onun öldürmek istediği kişinin hayatta kalmasına sebep olacağı için, hatta belki de onlarca masum insanın ölmesine yol açacak bir kan davasının başlamasına engel olacağı için tam tersine] hayatın sebebi olmaktadır.

Bu gerçeği bir şair şöyle ifade etmektedir: (s. 34).

Ebû Mâlik'e ulaştır, benden götürülen bir mektubu

İnsanlar için hayat/huzur vardır, hataların yüze vurulmasında¹⁵

Şair bu beytinde şu mesajı vermektedir: “Şayet onlar birbirlerine [“Dost acı söyler!” kabilinden karşısındakini incitmeden] hatalarını söylerse o zaman kınama sebebi olan bu hatalar ortadan kalkar. Böylece [açıkça dile getirilmediği takdirde gizlice çıkarılan fitneler sonucunda öfkeyle teşebbüs etmesi muhtemel olan bir] cinayeti işlemekten vaz geçer. Bu da insanların hayatta kalmasına sebep olur.”

Bu manayı darb-ı mesel haline getirmek isteyenler şöyle demişlerdir: “Bazı insanların öldürülmesi, toplumun bütünü için hayat vesilesi olur.” “Öldürmek, öldürmeyi azaltır.”¹⁶

Cennet ehlinin şarabını tavsif eden şu ayete dikkatle bak: “*O şaraptan dolayı ne başları ağırır, ne de sarhoş olurlar.*” (Vakı'a 56/19) Cennet şarabı, bu iki lafızla/vasıfla [dünyadaki] içkinin bütün ayıplarından nasıl tenzih edilmiş? Bunun yanı sıra “*velâ yünzefûn*” cümlesi, şu üç vasfın üçüne birden delalet etmektedir: Aklın baştan gitmesi/kişinin sarhoş olması, malın tükenmesi ve şarabın bitmesi!

[Şu iki ayete bak:] “*Onlardan sana kulak verenler de vardır. Fakat sağırlara, hele akılları da ermiyorsa, sen mi işittireceksin? İçlerinden sana bakanlar da vardır. Fakat körlere, hele gerçeği görmüyorlarsa, sen mi doğru yolu göstereceksin?*” (Yunus 10/42-43). Sağırlıkla beraber aklın devre dışı kaldığını zikredip körlükle birlikte sadece görmenin ortadan kalktığını bildirmek suretiyle duymanın görmeden daha önemli olduğuna nasıl işaret ediyorlar?

¹⁵ Bu beyit, farklı kaynaklarda İsmâ b. Ubeyd ez-Zemmanî, Zibrikan, Hişâm er-Rakaşî, Hemmâm er-Rakaşî, Ebû'l-Kamkam el-Esedî gibi farklı şairlere nispet edilmektedir.

¹⁶ Bu mesellerden biri de şöyledir: “*الْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ* - Öldürmek, öldürmeyi ortadan kaldırır.” Ancak söz konusu ayette geçen “*Kısasta sizin için hayat vardır.*” cümlesi, bu darb-ı meselden birçok yönden üstündür: 1-Meselde tekrar (*الْقَتْلُ*) mevcuttur, ayette tekrar yoktur. 2-Her öldürmek, öldürmeyi ortadan kaldırmaz. Aksine bazı haksız öldürme hadiseleri, kan davaları gibi daha fazla öldürme fiillerine sebep olabilir. Kısasta ise böyle bir şey söz konusu değildir. 3-Âyetteki kelimeler arasında i'caz derecesinde uyum vardır. Mesel ise bu yönüyle basittir. 4-Âyetteki kelimeler (*الْقَتْلُ*) bu durumun aksi söz konusudur. 5-Âyette hafz mevcut değildir. Meselde ise mevcut hafzın takdiri şöyledir: “*الْقَتْلُ فَصَاصًا أَنْفَى*” - Kısasla öldürmeği terk etmektense tatbik etmek, zulümle öldürmeği daha fazla caydırıcıdır.” 6-Âyette kısas ile hayat kelimeler arasında tıbak sanatı mevcuttur. 7-Meselde “bir şeyin kendisini yok etmesi gibi” zahiren bir tenakuz bulunmaktadır. 8-Âyetteki kısas kelimesi yaralama fiillerini de içine almaktadır. Meselde ise sadece öldürme söz konusudur. (Akdemir, Hikmet, *Belagat: Meânî-Beyân-Bedî*, İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016, 144.)

[Şimdi şu iki ayete bakalım:] “*Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar. Onlara hiçbir yardımcı da bulamazsın. Ancak tövbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah’ın kitabına sarılanlar ve dinlerini Allah’a has kılanlar müstesnadır.*” (Nisâ 145-146) Bu iki ayet, münafıkların kâfirlerden daha kötü olduklarına ve Allah’ın gazabını daha fazla hak ettiklerine delalet etmektedir. Çünkü münafıkların tövbelerinin kabul edilmesi için durumlarını ıslah ve Allah’ın kitabına sarılma şartları birlikte zikredildi. Oysa münafıkların dışındakilere bu iki şartın ikisi birden hiçbir ayette zikredilmemiştir. Akabinde ihlas şartı da getirildi. Çünkü nifak kalbin günahıdır; ihlas da kalbin tövbesidir. (s. 35) Bundan sonra Allah “Onlar mümindirler” buyurmadı; bunun yerine [onların kalplerindeki nifakın tamamen çıkmadığına işaret etmek üzere şöyle buyurdu:] “*Onlar müminlerle beraberdirler.*” Bunun ardından da onlara gazabından ve önem vermemesinden dolayı adlarını zikre değer görmediği için [yine bir önceki cümledeki işarete muvafık bir ifadeyle] “*Allah müminlere çok büyük bir mükâfat verecektir!*” buyurdu; “Allah onlara mükâfat verecek!” buyurmadı.

Münâfikûn 63/4. ayette geçen Münafıklar hakkındaki şu cümle onların korktuklarına, her bağrışa yöneldiklerine ve İslam ile Müslümanlar aleyhine fitne kopardıklarına delalet etmektedir: “*Her kuvvetli sesin kendi aleyhlerine olduğunu sanırlar.*”

Şair bu manayı veciz bir şekilde şu beytiyle dile getirmiştir:¹⁷

Şayet bir serçe görsen sanırsın ki sen

O, nişanlı atlardır. Ubeyd ve Eznem kabilelerini çağırırsın sen

Şair bu beytiyle şöyle demek istiyor: “Şayet bir serçe uçurse sen korkudan onun at sürüsü olduğunu sanırsın ve Ubeyd ile Eznem kabilelerini [yardıma] çağırırsın.”

Başka bir şair de şöyle der:¹⁸

Onlardan sonra her şeyi sanırsın ki onlar

Size hücum eden atlar ve adamlar

Bu manadaki ayetler Kur’an’da sayılmayacak kadar çoktur.

İlmi yetersiz bazı kimseler sathî nazarla baktıkları için şu ayet hakkında “Bu sözün faydası nedir? Güneşin sabah ve akşam mağaranın bir tarafına meyletmesinde ne gibi bir fayda vardır?” dediler: “*(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün.*” (Kehf 18/17).

[Buna cevap olarak] biz de deriz ki: Bu hayırdan daha faydalı bir şey olabilir mi? Hangi mana Allah’ın bu sözüyle ifade ettiği manadan daha latif olabilir? Yüce Allah bu sözüyle bize [Ashab-ı Kehf/Mağara Arkadaşları” diye bilinen] gençlere ihsan ettiği lütfunu, uyudukları yerde onları koruduğunu, uyumaları için onlara en uygun yeri seçtiğini bildirmek istiyor. Şöyle ki: Allah onlara [yaklaşık üç asır gibi çok uzun bir süre rahatça uyumaları için dağda [girişi] büyük ve küçük ayı takımyıldızlarına bakan, güneş almayan bir mağara hazırladı. (s. 36) Güneş doğarken, yükselip alçalırken ve batarken mağarayı teğet geçmekte ve bu nedenle mağaranın içine güneş ışınları girmemekteydi. Böylece onlar güneşin hararetinden, güneş yanıklarından, tenlerinin renginin değişip kararmasından ve elbiselerinin yıpranıp eskimesinden kurtulmuş oldular. Bunun yanı sıra onların sığındıkları bu mağara geniştir. Bu sayede rüzgârın esintisi ve serinliği mağaranın içine giriyor; mağaranın kasvetini dağıtıp onlara ferahlık veriyordu.

¹⁷ Kaynakların çoğuna göre bu şair el-Avvâm b. Şevzeb eş-Şeybânî’dir.

¹⁸ Bu şair Cerîr b. Atiyye b. Huzeyfe et-Temîmî’dir (ö. 110/728). Bu beyitte el-Ahtal’ı hicvetmektedir.

Onların bu ayetteki latif manayı bilmemeleri şu ayetin manasını bilmemelerinden daha tuhaf değildir: “*Nice kullanılmaz kuyular, nice muhteşem saraylar vardır!*” (Hac 22/45) Onlar bu ayette de hayretlerini tekrar tekrar izhar ettiler. Oysa hazıra konan şairlerden biri bu cümleyi [ayetten iktibas ederek] şiirini süslemek için darb-ı mesel olarak kullandı.

İbret ve öğüt alma bağlamında bu ayetten daha etkili hangi söz vardır?

Zira bu ayette kastedilen mana şudur: Onlar yeryüzünde dolaşıp durmazlar mı? [Dolaşıp dursunlar ki bu sayede] onların tefekkür eden akılları ve duyan kulakları olsun! Allah'ın azgınlıkları sebebiyle helak ettiği, isyanlarından dolayı köklerini kazıdığı kavimlerden geriye kalan izlere baksınlar! Bu izler arasında yerle bir olmuş ve [viraneye dönmüş] boş evleri görsünler! Bir zamanlar [ağzına kadar suyla dolu olan ve] yanı başındaki aile fertlerinin suyundan içtiği kuyuların şimdi sularının çekilip nasıl atıl birer kör kuyu haline geldiğini görsünler! Sahibinin duvarlarını kireç karışık yapı malzemesiyle inşa ettiği [yüksek] köşklerin sakinlerinin yok olmasıyla nasıl boş kaldıklarına ve harap olmaya yüz tuttıklarına baksınlar! Bütün bunlardan ibret alsınlar! Allah'ın onların başına gelen felaketlerin benzeriyle kendilerine azap verip cezalandırmasından korksunlar!

Şu ayet de aynı hususa işaret etmektedir: “*Evlerinden başka hiçbir şey görünmez oldu.*” (Ahkaf 46/25)

İyi insanlar bu ve benzeri ayetlerden ibret almaya, yazılı ve sözlü ifadelerinde bunları zikretmeye devam ettiler. Hz. Selman (ö. 36/656 [?]) harap olmuş bir binanın yanından geçtiği zaman “Ey viranelerin viranesi! Senin ilk sakinlerin nerede?” derdi. (s. 37)

Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) bir hutbesinde şöyle der: “Şehirler inşa edenler ve onları [yüksek] duvarlarla kale gibi koruma altına alanlar nerede? Yüksek köşkler dikip onları dayayıp döşeyenler nerede? O köşkler içinde kendilerinden sonrakilere hayranlık uyandıran harika şeyler bırakanlar nerede? İşte onların bu konakları bomboş! İşte onların kabirlerdeki meskenleri bomboş! *Onlardan hiçbirini hiss ediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?* (Meryem 19/98)”¹⁹

Şair el-Esved b. Ye‘fûr²⁰ bir şiirinde aynı gerçeği şöyle dile getirmektedir:

Ne ümit edeyim, Muharrık ailesinden sonra

Terk ettiler evlerini ve İyâd kabilesinden sonra?

*Havernak, Sedîr ve Bârik'tan sonra*²¹

*Sindâd'ın*²² *balkonlu köşkünden sonra*

*Enkira'da*²³ *ikamet ettiler. Akıp duruyordu*

Yanı başlarında, yüksek dağlardan kopup gelen Fırat'ın suyu

Yazın ikameti güzel diye, tercih etmişti o beldeyi

Ka'b b. Mâme ile İbn Ümmi Duâd ikilisi

Rüzgâr eserdi, onların evlerinin bulunduğu yerde

¹⁹ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), 1/50; Taberî, Muhammed b Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu't-Taberî/Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387), 3/224; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Ali Şîrî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1408/1988), 6/303.

²⁰ Cahiliye dönemi şairlerinden olup Temîm kabilesinin ileri gelenlerindedir.

²¹ Bu üç isim, Hîre'de inşa edilmiş meşhur üç köşkün adıdır.

²² Sindâd, Kûfe Sevâdî'nin aşağısında İyâd kabilesine ait evlerdir.

²³ Hîre yakınlarında bir mevkidir.

*Sanki onlar sözleşmiş gibiydiler, buluşmak için o yerde
Oysa ben görüyorum ki nimetler ve zevk alınan her şey
Bir gün eskiyip tükenecek peyderpey (s. 38)*

Bu şairler evleri ağılatır ve kalıntıları tavsif ederler. Sen onların evlerin kalıntılarını, kazıkları, ocak taşlarını ve külleri [şiiirlerinde] zikrettiklerini duyarsın. Ev sahibi olanlar, onların zikrettikleri buna benzer izleri hatırlamaktan dolayı nasıl hayrete düşmezler? Onlar Allah'ın bu kabilden zikredilenlerin en güzelini, takdire en layık olanını ve öğütte en tesirli olanı dile getirmesinden dolayı büyük bir hayranlık duydular. (s. 39).

SONUÇ

İbn Kuteybe'nin doğum yeri hakkında farklı görüşler olsa da İranlı bir aileye mensup olduğu, Merv'de ikamet ettiği ve daha sonra Bağdat'a geçtiği hususunda ittifak vardır. İyi bir eğitim alan İbn Kuteybe, İslami ilimlerin hemen hemen her dalında söz sahibi olmuş ve pek çok eser telif etmiştir. Onun *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an* adlı eseri, müşkilü'l-Kur'an alanında ilk olan ve kendinden sonraki müelliflerin sıkça başvurup çokça nakil yaptıkları önemli bir kaynaktır. İbn Kuteybe, bu nadide eserinde şu hususlara yer vermiştir: Farklı kıraatlerin varlığı, lahn, ayetler arasında çelişki ya da ihtilaf olduğu gibi konularda Kur'an'a yöneltile eleştirilere cevaplar, müteşabih, mecaz, istiare, hazif, ihtisar, Kur'an'da tekrar, kinaye ve lafzın zahirinin manasına aykırı olduğu durumlar, mukattaa harfleri ve bu harfler hakkında yapılan yorumlar, anlaşılması zor olan ayetler hakkında bazı açıklamalar, birden fazla manaya gelen lafızlar hakkında bazı izahlar, harflerin manaları ve birbirinin yerine kullanılan harfler. İbn Kuteybe bu eserinin mukaddimesinde Kur'an'ı Kerim'in birçok yönden mucize olduğunu söyler. Akabinde bu tezini örnek gösterdiği ayetlerle ispat eder. Kur'an ayetleri arasında çelişki bulunmadığını belirtir. Ona göre bunun aksini iddia edenler, Kur'an'ın manasını doğru anlamayan cahillerdir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût vd.. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akdemir, Hikmet. *Belâgat*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Nşr. Ali Şîrî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*. Nşr. Sa'd b. Necdî Ömer. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşrûn, 1436/2015.
- İbn Kuteybe. *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an/Kur'an-ı Kerim'in Müdafası*. Çev. Dr. Emin Uz, Muhammed Emin Görgün. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2021.

Kayı, Gülcan Sevim. İbn Kuteybe'nin "Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an" Adlı Eserinin Ku'rân İlimleri Açısından Değeri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdalbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

Taberî, Muhammed b Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu't-Taberî/Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387.

Yazıcı, Hüseyin. "İbn Kuteybe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20/145-149. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Çeviri Makale • Translation Article

**KUR'AN'DA KIRAAT FARKLILIKLARINA DAİR İTİRAZLAR VE
LAHNİN VARLIĞI MESELESİ
(TEVİLÜ MÜŞKİLİ'L-KUR'AN ÇEVİRİSİ-II)***

*Objections About the Differences in Qur'anic Reading and the Issue of the
Existence of Lahn (Ta'wil Mushkil Al-Qur'an Translation – II)*

Hikmet AKDEMİR^a

ÖZ

^a Prof. Dr., Hitit Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam
Bilimleri Bölümü
Çorum/Türkiye, email:
hikmetakdemir@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0090-4574.

“Te'vilü Müşkili'l-Kur'an” adlı eserinden çevirisi yapılan bu bölümde İbn Kuteybe, Arapçanın diğer dillerden farklı olduğunu ve bazı üstün vasıflarının bulunduğunu söyler. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'in hiçbir dile tam olarak tercüme edilmesinin mümkün olmadığını vurgular. Kur'an'a kusur isnat edenlerin müteşabih ayetleri yanlış yorumlayarak tahrif eden kimseler olduğunu; bunların tezlerini ispat için getirdikleri asılsız delillerle bazı cahil insanları şüpheye düşürdüklerini belirtir. Söz konusu iddialar yüzünden problemler gibi gözüken ayetleri yorumlayarak itirazların yersiz olduğunu ispat etmek amacıyla bu kitabı telif ettiğini kaydeder. Akabinde kıraat farklılıklarına ve Kur'an'da lahn bulunduğuna dair iddialara cevap verir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an İlimleri, İbn Kuteybe, Te'vilü Müşkili'l-Kur'an, Kıraat, Lahn.

ABSTRACT

In this part, which was translated from his work "Te'vilü Müşkili'l-Kur'an", Ibn Kutaybe says that Arabic is different from other languages and has some superior qualities. For this reason, he emphasizes that it is not possible to fully translate the Qur'an into any language. Those who attribute faults to the Qur'an are those who misinterpret mutashabih verses and falsify them; states that they made some ignorant people doubtful with the groundless evidence they brought to prove their thesis. He states that he has compiled this book in order to prove that the objections are unfounded by interpreting the verses that seem problematic due to the allegations in question. Subsequently, he answers the differences in recitation and the claims that there is a *lahn* in the Qur'an.

Keywords: Qur'anic Sciences, Ibn Qutayba, Ta'vilü Mushkili'l-Qur'an, Recitation, Lahn.

* Bu çeviri makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this translation article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

GİRİŞ

Allah Kur'an-ı Kerim'de, gönderdiği peygamberlerin davasını tasdik etmek için onlara zamanlarında meşhur olan cinsten mucizeler bahsetmiştir.¹ Hz. Peygamberden (s) önceki peygamberler, mahdut bir zaman diliminde belli bir kavme gönderildikleri için onlara hissî mucizeler kâfi geliyordu. Hz. Peygamber'in (s) risaleti, kıyamete kadar devam edecek evrensel bir mesaj olduğu için ona her asırda geçerli olan bir mucize verilmesi ilahi hikmetin muktezasıdır. Öyleyse ona verilecek en büyük mucize hayatıyla mukayyet olan maddî mucize olmamalıdır. İşte bu nedenle Hz. Peygamber'e (s) diğer peygamberlere verilen maddi mucizeler kabilinden pek çok mucizenin yanı sıra Kur'an-ı Kerim gibi her asırda insanlara meydan okuyan manevi ve ebedî bir mucize ihsan edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim, nüzulünden itibaren kendisinin Allah kelamı olduğunu kabul etmeyenlere meydan okumuş, en son noktada onlardan bir surenin benzerini getirmelerini istemiştir.² Kur'an'ın ilk muhatabı olan Araplar, belagatin zirvesinde idiler. Buna rağmen onlar, Kur'an-ı Kerim'in bu meydan okuması karşısında acze düşmüş; onunla bu sahada mücadele edemeyeceklerini anlayınca ve başka çareleri kalmayınca Müslümanlarla savaşmayı tek çıkar yol olarak görmüşlerdir.

Kur'an-ı Kerim birçok yönden mucizedir.³ Onun en önemli i'caz yönü belagat ve fesahatidir. Diğer bir i'caz yönü, nazmındaki belagatin yanı sıra manalarındaki zenginliktir. Az lafızlarla ifade edilen bu engin manaları çeşitlendiren bir diğer unsur da bazı ayetlerde mevcut olan farklı kıraatlerdir. Çevirisini yaptığımız bu kısımda İbn Kuteybe, Arapçanın üstün özelliklerinden söz ettiği kısa bir girişten sonra kıraat farklılıklarına dair itirazlara ve Kur'an'da lahn bulunduğu iddialarına cevap vermektedir.

Şimdi tercümede esas aldığımız Sa'd b. Necdet Ömer neşrinden 39-83. sayfaların çevirisine geçiyoruz.

ARAPLARIN BAZI ÜSTÜN VASIFLARI

Bu vasıfları, Allah'ın sadece onlara tahsis ettiği güzel konuşma yeteneği, isabetli görüş kabiliyeti, ifade ve mecazî geniş bir alanda kullanma melekesi diye özetleyebiliriz.

Kur'an'ın üstünlüğünü ancak nazarı keskin, ilmi engin, Arap dilini anlama yollarına ve üslup çeşitlerine vakıf, Allah'ın Arapçaya tahsis ettiği diğer dillerde bulunmayan vasıflara hâkim olan biri bilebilir. Zira Allah güzel konuşma yeteneği, isabetli görüş kabiliyeti, ifade ve

¹ Kur'an-ı Kerim'de zikredilen meşhur mucizelerin bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Hz. Salih'in kayadan çıkarılan deveyi (A'râf 7/73; Hûd 11/64; Şu'arâ 26/155; Şems 91/13), Hz. İbrahim'i ateşin yakmaması (Enbiyâ 21/69); Hz. Mûsâ'nın asasının yılanı dönüşmesi ve koynuna koyup çıkardığı elinin parlak bir ışık vermesi (el-A'râf 7/107-108, 117-122; Tâhâ 20/19-22, 67-70); Hz. İsa'nın kuşa benzer bir şekil verdiği çamura üflemeyle canlı kuş olması, Allah'ın izniyle ölüleri diriltmesi, doğuştan kör olanlara ve alaca hastalığına yakalananlara Allah'ın izniyle şifa vermesi (Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110).

² Bakara 2/23.

³ Kur'an-ı Kerim'in i'caz yönleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Bakıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *İ'cazu'l-Kur'an* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 31-69; Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957), 2/90-124; Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddin es-Süyûtî, *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974), 4/3-44.

mecazı geniş bir alanda kullanma melekesinden özel olarak Araplara bahşettiği kadar yeryüzünde başka hiçbir millete bahşetmemiştir. Çünkü Allah, bu ihsanıyla Allah Resûlü'nün (s) faziletini ortaya çıkarmayı ve onun Kur'an'la kendi nübüvvetine delil getirmesini irade etti. Peygamberlerden her birine gönderildiği zamanda meşhur olan şeylerden birer mucize verdiği gibi ona da mucize olarak Kur'an'ı indirdi.

Hz. Musa'nın zamanında sihir revaçta olduğu için ona denizin yarılması, elini koynuna koyup çıkardığında nur saçması, asasının yılanı dönüşmesi, Tih sahrasında asasını taş vurduğunda taştan tatlı su çıkması ve bunlara benzer diğer bazı mucizeler verilmişti.

Hz. İsa'nın zamanında Tıp revaçta olduğu için ona Allah'ın izniyle ölülere diriltmesi, çamurdan yaptığı kuşa üfleyince canlı kuş olması, doğuştan kör olanlara ve sedef hastalarına şifa vermesi ve bunlara benzer diğer bazı mucizeler verilmişti.

Hz. Muhammed'in (s) zamanında belagat revaçta olduğu için diğer bazı mucizelerinin yanı sıra ona en büyük mucize olarak *“De ki: Ant olsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.”* (İsrâ 17/88) ayetinde ifade edildiği gibi [belagati ile bütün insanlara meydan okuyan] Kur'an-ı Kerim verilmiştir.

Arap bir hatip nikâh, hamâle,⁴ savaşa veya barışa teşvik ya da bunlara benzer herhangi bir konuda irticalen söz söylediği zaman sözünü tek bir üslup ile ifade etmez; aksine farklı birçok üslup kullanmayı tercih ederdi. (s. 40) Mesela sözünü bazen muhatabı yormamak için özetleyerek kısaca ifade eder; bazen meramını muhataba iyice anlatmak için [en ince detayları da zikretmek suretiyle] uzatır; bazen [muhatabın zihnine iyice yerleştirmek için] tekrarlayarak vurgu yapar; dinleyenlerin çoğu anlamasın diye bazen sözünün bazı manalarını gizler; bazı zamanlarda sözünün bir kısım manalarını yabancılar da anlasın diye izah etme yolunu seçer; kastettiği manaların bazısını işaret, bazısını kinaye yoluyla ifade eder. Onun sözüne gösterdiği özen, içinde bulunduğu duruma, merasimin kıymetine, [dinleyen] topluluğun çokluğuna ve sözün söylendiği ortamın vakarına göre değişir. Hatip sözünün tamamını ne son derece süslü bir üslupla ne de çok sade bir tarzda ifade eder. Aksine [“Her şey zıddıyla bilinir!”] kaidesine uyarak] noksan olanla mükemmel olanı, zayıf olanla kuvvetli olanı göstereceği diye bu ikisini sırayla kullanır. Şayet hitabının tamamını tek bir üslubun kalıbına dökseydi onun değerini düşürmüş, [can] suyunu kesmiş [ve böylece tesirini azaltmış olurdu.]

Şu örnekler bu kabildendir: Ateş korundan bir kıvılcım, ışıyla ortaya çıkar. [Onun ışığı karanlığın şiddeti nispetinde kendisini gösterir, aydınlığın derecesine göre sönük kalır.] [Semada] iki yıldız yan yana gelir; akabinde [ortalığın aydınlanmasıyla] bunların ışığı azalır. Gerdanlığa yakut, mercan, akik ve saf altın dizilir. Böylece gerdanlığa dizilen mücevherlerin tümü çok değerli ve nefis parçalardan oluşmaz.

Arapçada kelimeleri oluşturan [sessiz] harflerin sayısı yirmi sekizdir. Bu, dilin kudretinin son noktasıdır. [Başka bir ifadeyle bunlar dilin çıkarabileceği seslerin en fazlasıdır.]

Bütün dillerin alfabesindeki harflerin sayısı yirmi sekizden azdır. Diğer dillerin alfabesinde bizim harflerimizle aynı olan hiçbir harf bulamadım. Ancak benzer harfler vardır ki bunların mahreçleri bizim dilimizdekilerin mahreçlerinin biraz değiştirilmiş halidir. Örneğin diğer dillerde kaf harfinin mahreciyle ile kef harfinin mahrecinin ortasından çıkan harf ve ba

⁴ Hamâle, bir aşiretin başka bir aşirete ödemekle yükümlü olduğu diyet ve borç gibi yükümlülüklerdir.

harfinin mahreciyle fe harfinin mahrecinin ortasından çıkan harf mevcuttur. Arapların dillerindeki kelimelerin oluşumu bu şekildedir.

[Arapçanın alfabesinde zengin harf sayısına sahip olmasının yanı sıra] Allah bu dile [diğer dillerden olmayan] bir başka renk/haslet daha bahşetmiştir ki o da i‘rabdır. Bu haslet dilin nizamının süsüdür; bazı durumlarda birbirine denk olan iki kelam arasındaki farkı ve fail-mef‘ûl gibi iki farklı manadan hangisinin kastedildiğini ortaya çıkararak unsurdur. Fiilin her ikisine de ait olmasının mümkün olduğu eşitlik durumunda hangi lafzın fail, hangisinin mef‘ûl olduğu sadece i‘rab ile tespit edilebilir.

Birisi “katil” kelimesini tenvinli söyleyerek “هَذَا قَاتِلٌ أَخِي” derse, bir diğeri katil kelimesini sonraki kelimeyle birlikte isim tamlaması yaparak “هَذَا قَاتِلٌ أَخِي” derse, ilk cümledeki tenvin, işaret edilen kişinin sözü söyleyen kişinin kardeşini öldürmediğine; ikinci cümlede aynı kelimenin tenvinsiz olarak zikredilmesi, işaret edilen kişinin sözü söyleyenin kardeşini öldürdüğüne delalet eder. [Zira ilk cümle “Kardeşim, bu katildir!” anlamındadır. İkinci cümle ise “Bu, kardeşimin katilidir!” demektir.] (s. 41)

Bir okuyucu, şu ayetteki “فَلَا يَخْرُجُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ” (Yasin 36/76) “أَنَا” lafzını mübteda olarak değil de “inne”yi ‘ظَنَّ’ fiilinde olduğu gibi ‘قَالَ’ fiilinin mansub mamülü yapanların görüşüne” göre “قَوْلٌ” mastarının mef‘ûlü olarak “أَنَا” diye mansub okursa manayı rayından çıkarıp tam tersine çevirmiş olur. Çünkü bu kişi, Hz. Peygamber’in (s) müşriklerin “ان الله يعلم ما يسرون وما يعلنون/Allah onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir!” sözünden dolayı üzüldüğünü ifade etmiş olur. Bu okuyuş kasten ve bilerek yapılmışsa küfürdür; [dolayısıyla] müminlerin onaylamayacağı ve [namazda okunduğu takdirde] namazın caiz olmayacağı hatalı bir okuyuştur. (s. 43)

KUR’AN’IN İNDİRİLDİĞİ DİL İLE DİĞER DİLLER ARASINDAKİ FARK

Allah Resûlü (s) şöyle buyurmuştur: “لَا يُقْتَلُ قَرَشِيٌّ صَدْرًا بَعْدَ هَذَا الْيَوْمِ”/Kureyş kabilesinin hiçbir mensubu bugünden sonra idam edilerek öldürülmeyecektir.”⁵

Bu hadisin başındaki fiili “يُقْتَلُ” diye meczum olarak rivayet eden kimsenin bu rivayeti, Kureyş kabilesine mensup birinin dinden çıktığı takdirde öldürülmeyeceğini ve [haksız yere] adam öldürdüğünde kendisine kısas cezasının verilmeyeceğini zorunlu kılar.

Aynı fiili “يُقْتَلُ” diye merfu olarak rivayet eden kimsenin rivayeti ise Kureyş kabilesi hakkında şöyle bir haberin verildiğini ifade eder: “Onlardan hiç biri [Müslüman olduktan sonra] İslam dininden çıkmayacak ki öldürülmeyi hak etsin!”

Bu örnekte i‘rabın iki manayı birbirinden nasıl ayırdığı görülmektedir.

Araplar şu örneklerde olduğu gibi bir kalıptaki kelimenin tek harfinin harekesini değiştirerek iki farklı mana türetmektedirler:

رَجُلٌ لُعْنَةٌ: İnsanların kendisine lanet okuduğu adam.

رَجُلٌ لُعْنَةٌ: İnsanlara lanet okuyan adam.

رَجُلٌ سَبَّهٌ: İnsanların kendisine sövdüğü adam.

رَجُلٌ سَبَّهٌ: İnsanlara söven adam.

⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şu‘ayb el-Arnaût ve diğeri (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle), 24/134; Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 3/1409.

Şu kelimelerde bu kabildendir:

هُرَّاءٌ: İnsanların kendisiyle alay ettiği adam.

هُرَّاءٌ: İnsanlarla alay eden adam.

سُخْرَةٌ: İnsanların maskara ettiği adam.

سُخْرَةٌ: İnsanları maskara eden adam.

ضُحْكَةٌ: İnsanların kendisine güldüğü adam.

ضُحْكَةٌ: İnsanlara gülen adam.

خُدْعَةٌ: İnsanların kendisini aldattığı adam.

خُدْعَةٌ: İnsanları aldatan adam.

Araplar birbirine yakın iki manayı, tek kelimedeki bir harfi değiştirerek birbirinden ayırt ederler. Böylece iki lafız arasındaki yakınlık ile [delelet ettikleri] iki mana arasındaki yakınlık birbirine denk olur. Örneğin onlar mecbur kalmadıkça içmedikleri tuzlu suya “شَرُوبٌ” derken bundan daha iyi durumda olduğu için içebilecekleri suya ise [aynı kelimenin sadece üçüncü harfini değiştirerek] “شَرِيبٌ” adını verirler. Benzer örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

1-نَضْحٌ: Elbiseye damlayan iğne başı kadar buna idrardır ki bunun üzerine su serpildiği takdirde yıkanması gerekmez. (s. 44)

نَضْحٌ: Yukarıdaki miktardan az daha fazla olan idrardır ki bu ancak yıkamakla temizlenir.

2-قَبْصٌ: Bir şeyi parmak uçlarıyla yakalamaktır.

قَبْصٌ: Bir şeyi elin ayasıyla yakalamaktır.

3-قَضْمٌ: Bir şeyi dişlerin ucuyla yemektir.

قَضْمٌ: Bir şeyi bütün ağızıyla [ya da azı dişleriyle] yemektir.

4-خَزْنٌ: Toprağın hafifçe yükselip tümsek olmasıdır.

خَزْمٌ: Tümseğin yukarıdakinden biraz daha yüksek olmasıdır.

5-خَصِرٌ: Üşüyen kimsedir.

خَرِصٌ: Hem üşüyen hem de aç olan kimsedir.

6-هَامِدَةٌ: Tamamen sönmüş ateştir.

خَامِدَةٌ: Alevi bitmiş ama tamamen sönmeyip kor halinde olan ateştir.

7-صَائِمٌ: Dört ayağı üzerinde duran attır.

صَائِنٌ: Tırnağının bir yanına basarak ayakta duran attır.

Şair [bu kelimenin çoğul formunu kullandığı] bir beytinde şöyle der:⁶

Dört ayağı üzerinde duran ve durmayan atlar

Tozların altında gemi ağzına almış atlar

8-شُكْدٌ: Bağış ve ihsandır.

شُكْمٌ: Ödül olarak verilen ihsandır.

9-عَلْطٌ: Kasıt olmadan yapılan hatadır.

عَلَّتْ: Hesap hatasıdır.

10-خَوْصٌ: Gözdeki darlık ve küçüklüktür.

خَوْصٌ: Gözün kenarındaki darlık ve küçüklüktür.

⁶ Bu şair, Cahiliye dönemi şairlerinden en-Nâbîga ez-Zübânî'dir. (ö. 604 [?])

[Arapların ana dilleri konusundaki bir adetleri de şudur:] Onlar bir kelimeyi bazı manaların mahzeni yaparlar ve o kelimenin isminden manaların her biri için bir isim türetirler. Örneğin “الْبَطْنُ/karnı” kelimesinden şu isimleri türetirler:

- 1-مُبْتِنٌ: Aç olan kimse,
- 2-بَطِينٌ: Yaratılıştan karnı büyük olan kimse,
- 3-مِبْطَانٌ: Çok yemekten dolayı karnı büyümüş olan kimse,
- 4-بَطْنٌ: Yemek yemeye çok düşkün olan kimse,
- 5-مَبْطُونٌ: Karnı ağır olan kimse.

Yine Araplar, “وَجَدْتُ فِي الْغَضَبِ وَجَدْتُ الضَّالَّةَ”/yitiği buldum, “وَجَدْتُ فِي الْحُزْنِ وَجَدْتُ فِي الْإِسْتِغْنَاءِ /başkasına ihtiyacım kalmadı” derler. (s. 45) Sonra bunlardan birincisine “وَجُودٌ” ve “وَجْدَانٌ” ikincisine “مَوْجِدَةٌ” üçüncüsüne “وَجْدٌ” dördüncüsüne “وَجْدٌ” adını verirler. (s. 47)

ŞİİR VE FAZİLETİ

Allah Arap şiirini başka milletlerin yazılmış kitaplarına denk kıldı; onların ilimlerinin mahzeni, edebiyatlarının muhafızı, tarihlerini kayda alan, haberlerini toplayan bir vasıta haline getirdi. Üstelik bu manzum vasıta, zamana karşı direniyor ve asırlara meydan okuyor; vezin, kafiye, nazımın güzelliği ve harika tezyini ile [kötü niyetli kişilerin şiirin üzerinde oynayarak insanları] aldatmaya yönelik hilelerinden ve tağyir edilmekten korunuyordu. Şiirin üzerinde en ufak bir operasyon yapmak isteyen kimse oldukça zorlanıyor; nesir halinde irat edilen sözlerde olduğu gibi şiirde de bu tür teşebbüsler gizli kalmıyordu.

Bazen onların şairlerin biri gelenek haline getirdikleri teamüllerinin dışına çıktığında ona “sinâd,⁷ ikvâ (الاقواء)⁸, ikfâ (الاكفاء)⁹ ve îtâ (الايطاء)¹⁰ hatası yaptın!” derler. (s. 48)

Amr b. Külsûm’un¹¹ şu iki beyti, iki ridf¹² arasında ya da ridften önceki harfler arasında sinâdın vaki olduğuna dair bir örnektir:

أَلَا هُبِّي بِصَحْحِكَ فَاصْبَجِينَا ... وَلَا تُبْقِي خُمُورَ الْأَنْدَرِينَا

*Dikkat et sözüme! Uyan da büyük kâsen ile sabah çorbasını içir bize!
Enderîn'in¹³ şaraplarından hiçbir şey bırakma geriye!*

كَأَنَّ مُتَوْنَهْنَ مُتُونُ غُدْرٍ ... نُصَفِّفُهَا الرِّيحَ إِذَا جَرَيْنَا

*O zirhların yüzeyi sanki selden kalan küçük göletlerin yüzeyi
Rüzgâr estiği zaman dalga dalga olur o göletlerin yüzeyi*

⁷ Revîden önceki harf ve hareketlerdeki değişme kusurlarına “sinâd” adı verilir. Revî, kafiye düzeninde daima bulunması gereken, bu sebeple kasidenin üzerine kurulduğu ve kendisine nispetle anıldığı sahih harftir.

⁸ İkvâ, revînin harekesinin ötre, fetha ve esre şeklinde değişmesidir.

⁹ İkfâ, revînin harekesinin ötre ve esre şeklinde değişmesidir.

¹⁰ İtâ, bir kasidede kafiye kelimesinin aynı anlamda olmak üzere tekrar edilmesidir. Bu, şiirdeki kusurların en hafifidir. Bir kasidede yedi beyit geçmeden yapılmış olan kafiye tekrarları hoş karşılanmaz. Ancak bunu kusur saymayanlar da vardır.

¹¹ Benî Tağlib kabilesine mensup olup Cahiliye dönemi şairlerindedir.

¹² Ridf, kafiye düzeninde revî harfinden önceki med veya lin harfidir.

¹³ Enderîn, Haleb'in güneyinde şarabıyla meşhur bir beldedir.

İlk mısranın sonundaki “فَاصْبِحِينَا” kelimesinde ridf olan hâ harfinin harekesi esre, son mısranın sonundaki “جَرِينَا” kelimesinde ridf olan râ harfinin harekesi fetha olduğu için bu iki beyitte sinâd vardır.

Başka bir şairin şu şiirinde ilk beyitte [şiirin aruz vezninden] bir harf noksan olduğu için ikvâ yapılmıştır:

حَنَّتْ نَوَارُ وَلَاتِ هُنَّا حَنَّتْ ... وَبَدَا الَّذِي كَانَتْ تَوَارُ أُجْنَتْ
لَمَا رَأَتْ مَاءَ السَّلَا مَشْرُوباً ... وَالْفَرْثُ يُعْصَرُ فِي الْإِنَاءِ أَرْنَتْ

*Nevâr sevdiğine iştıyak duydu. Oysa zaman iştıyak zamanı değil
Nevâr'ın gizlediği iştıyak ortaya çıktı, [artık gizli değil!]
Nevâr plasenta suyunun içildiğini gördüğü zaman
Bastı çığlığı, bir de bağırsaklardaki kazuratın kaba sıkıldığını gördüğü zaman*

Hamîd b. Sevr'in¹⁴ şu beyti de bu kaildendir:

أَتِي كَبِيرْتُ وَإِنَّ كَلَّ كَبِيرٍ ... مِمَّا يُظَنُّ بِهَ يَمَلُّ وَيَفْتُرُ

*Ben gerçekten yaşlandım. Şüphesiz ki her yaşlı adam
Bıkıp usanır ve şevki kırılır, kendisine isnat edilen su-i zanlardan*

Kafiyeyi oluşturan kelimelerden birinin revî harfinin harekesinin ötre, diğerininkinin esre olmasıyla ikfâ meydana gelir. (s. 49)

Kafiyeyi oluşturan kelimenin iki defa tekrar edilmesiyle îtâ vaki olur.

İbn Rikâ¹⁵ şiirini kusurlardan tenzih sadedinde şöyle der:

وَقَصِيدَةٍ قَدْ بَتُّ أَجْمَعُ بَيْنَهَا ... حَتَّى أَقَوْمَ مَيْلَهَا وَسِنَادَهَا

نَظَرَ الْمُتَوَقِّفِ فِي كَعُوبِ قَنَاتِهِ ... حَتَّى يُقِيمَ تَقَافَهُ مُنَادَهَا

*Geceleyin [beyitlerini insicam içinde] topladığım bir kaside
Eğriliğini ve sinâd hatasını düzeltirim sonunda
Uzun mızrağının pürüzlerini düzelten ustanın titizliği ile
Onun mızrakları düzelten aleti, eğrilikleri düzeltir sonunda*

[Aynı hususta] Zürrumme¹⁶ de şöyle der:

وَشِعْرٍ قَدْ أَرَفْتُ لَهُ غَرِيبٍ ... أُجَانِبُهُ الْمُسَانِدَ وَالْمَحَالَا

¹⁴ Cahiliye döneminde yaşamış bir şairdir. Huneyn savaşında müşriklerin safında yer almıştır. Hz. Peygamber'e (s) kabilelerin heyet gönderdiği sene Müslüman olmuş ve Hz. Osman döneminde vefat etmiştir. Abdulmelik b. Mervân dönemine kadar yaşadığı da söylenmiştir.

¹⁵ Adiy b. Zeyd b. Mâlik b. Adiy b. Rikâ', Dimaşk'lı olan büyük bir şairdir. Meşhur şair Cerîr'i hicveden çağdaşdır. Yaklaşık olarak Hicri 95 yılında vefat etmiştir.

¹⁶ Ebü'l-Hâris Zürrumme Gaylân b. Ukbe b. Ma'dî b. Amr el-Adevî el-Kinânî el-Kahtânî (ö. 117/735), Emevîler devrinde tabiat tasvirleriyle öne çıkmış büyük bir şairdir.

*Garip bir şiir ki onun için katlandım uykusuz gecelere
Onu sinâd hatalarından ve yerli yerinde olamayan sözlerden uzak tutmak üzere*

Yukarıda zikri geçen tanımlar Ebû Ubeyde'ye¹⁷ aittir. Bazı şair ve edipler ise ikvâyı “Kafiyeyi oluşturan kelimelerden birinin revî harfinin harekesinin ötre, diğerininkinin esre olması” diye tarif ederler.

Kanaatimce bu hususta Ebû Ubeyde'nin görüşü daha güzeldir. Çünkü ikvâ kelimesi kuvvet kökünden gelmektedir. Kuvvet ise bükülerek urganı oluşturan iplerden her biridir. Urganı oluşturan iplerden biri eksildiği zaman “İpin bir kuvveti eksildi!” denir. Aynı şekilde beytin bir parçası eksik olduğu zaman o beyite “Müzâhaf/Harfî eksilmiş” denir. Urganın bir ipi zail olduğu gibi onun da bir kuvveti/parçası gitmiş oluyor. Örneğin yukarıda örnek olarak zikrettiğimiz “لَمَّا رَأَتْ مَاءَ السَّلَا مَشْرُوبًا” mısrasında küçük bir şey/harf eksiltiştir. Şair şayet son kelime olan “مَشْرُوبًا” yerine “مَشْرُوبَةً” kelimesini kullansaydı eksikliği gidermiş ve bu mısrayı diğer mısralarda geçerli olan aruz veznine eşitlemiş olacaktı.

Ebû Mansûr Yusuf b. Gassân, Ebû Muhammed'in şöyle dediğini nakleder: Arapların sözlerinde kullandıkları mecazlar vardır. Bu mecazlar, sözün ifade yolları ve kalıplarıdır. İstiare, temsil, kalb, takdim, tehir, hazf, tekrar, ihfâ, izhar, tariz, ifsâh, kinaye, izah, bir kişiye bir topluluğa hitap eder gibi hitap etmek, bir topluluğa tek kişiye hitap eder gibi hitap etmek, bir kişiyle bir topluluğa iki kişiye hitap eder gibi hitap etmek, hususi olan lafızla genel manayı kastetmek, umumi olan lafızla hususi manayı kastetmek bunlardan bazılarıdır. (s. 50) İnşallah bunları ileride mecazın kısımlarını işlerken detaylı olarak açıklayacağız.

İşte bütün bunların hepsi Kur'an'ın üslubunda mevcuttur. Bu nedenle [yani diğer dillerde bu mecazların büyük bir kısmı kullanılmadığı için] hiçbir mütercim Kur'an'ı, tam olarak/motamot diğer dillerden herhangi birine aktarması mümkün değildir. [Oysa diğer ilahî kitaplarda böyle bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla] İncil, Süryanî dilinden Habeş diline ve Latinceye çevrildiği gibi Tevrat, Zebur ve Arapça olan diğer ilahî kitaplar da başka dillere aktarılmıştır. [Elhasıl Kur'an'ın diğer dillere motamot çevirisi mümkün değildir.] Çünkü Arap olmayanlar mecazı, Araplar kadar geniş bir alanda ve çeşitlilikte kullanmazlar.

Örneğin “وَأِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ” (Enfâl 8/58) ayetine bakalım! Bu lafızların delalet ettikleri manaların hepsini ifade edecek, ayrı ayrı manaları birleştirecek ve gizli anlamları ortaya çıkaracak bir çeviri yapılamaz. Ancak [açıklayıcı bir tercüme ile] şöyle denilebilir: “Seninle bir kavim arasında uzlaşma ve barış varsa, onların ihanetinden ve ahdi bozmalarından korkarsan o zaman [anlaşmada] şart koştuğun şeyleri bozduğunu onlara bildir ve onlara harp ilan et! Böylece sen anlaşmanın bozulduğunu bilme konusunda onlarla eşit olursun.”

İkinci bir örnek “فَضْرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا” (Kehf 18/11) ayetidir. Şayet bu ayet motamot tercüme edildiği takdirde o çeviriden bir şey anlaşılmaz. Şayet “Onları [mağarada] yıllarca uyuttuk!” diye bir çeviri yapılırsa ayetin lafızlarının tam karşılığı değil de manası bir

¹⁷ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî (ö. 209/824 [?]), Arap dili ve edebiyatı, tefsir, ahbâr ve nesep âlimidir. Mecâzü'l-Kur'an, Kitâbü'l-Hayl, Nakâ'izu Cerir ve'l-Ferezdak, Kitâbü'l-'Akaka ve'l-Berere, Tesmiyetü Ezvâci'n-Nebî ve Evlâdih, Kitâbü Eyyâmî'l-'Arab Kable'l-İslâm adlı eserlerinin yanı sıra birçok eseri daha vardır.

başka dile aktarılmış olur. (Oysa lafızların delalet ettikleri manalar, bu kısacık anlamdan ibaret değildir.¹⁸)

Üçüncü bir örnek “وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا” (Furkan 25/73) ayetidir. Şayet bu ayet, [özellikle ikinci cümlesi] motamot çeviri ile bir başka dile aktarılsa kastedilen mananın anlaşılması zorlaşır. “Onlar gafil olmadılar” diye bir çeviri yapılırsa o takdirde mana başka bir lafızla ifade edilmiş olur.¹⁹ (s. 51)

KUR’AN’I ELEŞTİRİP ONA KUSUR İSNAT EDENLER

Mülhitler Kur’an’ı eleştirerek ona itiraz ettiler. Onun hakkında saçmalayıp hayal ürünü şeyler söylediler. Sığ anlayışlarla, hastalıklı gözlerle ve sathi nazarla fitne arayışı içinde yorum yapmak maksadıyla Kur’an’ın müteşabih ayetlerinin ardına düştüler. Onun sözlerini delalet ettikleri manaların dışına çıkararak tahrif ettiler; onları asıl anlamlarından saptırıp ardından da Kur’an’da tenakuz, doğru olmayan şeyler, lahn, nazmın bozukluğu ve ihtilaf bulunduğuna hükmettiler. Kendilerince bu hususta birçok deliller ortaya koydular. [Ne yazık ki] bu deliller, bazı zayıf cahilleri ve gafil yeni yetmeleri haktan batıla meylettirdiler; kalplere şüpheler saldılar ve gönülleri tereddütlerle yaraladılar.

Şayet onların tuttıkları yol planladıkları ve yorumladıkları şekilde [aslı olan muteber bir dayanak olsaydı] onu eleştirmede [nüzul dönemine şahit olan] müşrikler onların önüne geçerdi. Zira Allah Resûlü (s) Kur’an’la onlara delil getiriyor, onu nübüvvetine alamet ve doğruluğuna şahit yapıyordu. Yer yer onun bir suresinin benzerini getirmeleri konusunda onlara meydan okuyordu. Onlar fesahat ve belagat ehli idiler; hatip, bilge ve şair idiler; bütün insanlar arasında keskin dillere sahip olmakla ve mücadelede en çetin hasım olmakla mümtaz idiler. Bütün bu vasıflara sahip olmalarının yanı sıra onlar akıllı ve zeki insanlardı ve isabetli görüş sahibi idiler. [İşte bu vasıflara sahip müşrikler, Kur’an’ı eleştirenlerden daha mı akılsız idiler ki en muhtaç oldukları anda böyle bir iddiada bulunamadılar ve Allah Resûlü’nün (s) meydan okumalarına karşılık veremediler. Aksine] Allah’ın Kur’an’da birçok ayette beyan ettiği gibi onlar Kur’an için bazen sihir, bazen şiir, bazen kâhinlerin sözü ve bazen de öncekilerin masalları diyorlardı.

Kur’an’ı eleştirenlerin ona isnat ettikleri kusurlar kabilinden bir şeyin müşriklerden sadır olduğunu ne Yüce Allah Kitabında nakletmiş ne de rivayetlerde buna dair en ufak bir bilgi bize ulaşmıştır.

Allah’ın Kitabını [haksız ve asılsız saldırılara karşı] parlak, açık ve kesin delillerle müdafaa etmek istedim. İnsanların kafalarını karıştıran hususları vuzuha kavuşturmak için problemleri gözükten ayetleri yorumlamak maksadıyla bu kitabı telif ettim. (s. 52) Çok fazla izah ile geniş açıklamalara yer verdim; inatçı muterize [ayetlerdeki] mecazın yerini [görüp doğru yoruma ulaşmayı] mümkün kılan yolu göstermek için söz sahibi olmadığım konularda kendi

¹⁸ Zemahşerî bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Onların kulaklarının üzerine perde çektik. Yani onları hiçbir sesin uyandıramayacağı derin bir uykuya daldırdık. Nitekim sen derin uykuya dalmış birine bağırdığın zaman o seni duymaz ve uykusundan uyanmaz.” [Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gâvâmi’i t-tenzil ve ‘uyûni’l-eşkâvil fi vücûhi t-te’vil*, (Beyrut: Dârü kitabî’l-Arabî, 1407), 2/705.] (M)

¹⁹ Zemahşerî bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Onlar Allah’ın ayetleri kendilerine okunduğunda onları dinlemeye olan şiddetli arzularından dolayı pürdikkat okuyana yönelirler. Bu yönelişin yanı sıra onlar duyduklarını hafızaya nakşeden kulaklarıyla o ayetleri dinlerler; müdakkik nazarla onlara bakarlar. Onlar bu davranışların aynısını yapıyor gibi görünüp de o ayetlere karşı kör ve sağır kesilen, içindekilerden ibret almayan münafıklar gibi olmazlar.” (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/295.) (M)

görüşümü belirtmeden ya da herhangi bir yoruma gitmeden, insanların takdirini kazanmış Arap diline hâkim dilbilimci bir âlimin görüşlerine başvurduğum.

Tefsiri asıl sahibi olan kişiye isnat etmem doğru olmazdı. Çünkü ben insanların gizli fısıltılarını [gizlemekle] yetinmeyip onları gün yüzüne çıkardım; imaları ile yetinmeyip onları açıkladım; lafızları [bazen] artırdım, [bazen] eksilttim; [tertibini değiştirip bir kısmını] öne aldım, [bir kısmını] geriye bıraktım; bazılarını örnek ve benzer getirdim ki sözü anlama konusunda bütün dinleyenler eşit olsun!

Hüsnüniyetimden dolayı Allah'tan delil getirdiğim ve cüret ettiğim konularda küçük kusurlarımı affetmesini, isabetli yorumlara muvaffak kılmasını ve güzel mükâfat vermesini diliyorum. (s. 53)

KUR'AN'I ELEŞTİRENLERİN BAZI İTİRAZLARI

Onların bize ulaşan bazı itirazları şunlardır:

1-Onlar “Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.” (Nisâ 4/82) ayetiyle ve “Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir.” (Fussilet 41/42) ayetiyle delil getirip şöyle derler: “[Bu ayetlerde Kur'an'da ihtilaf olmadığı belirtilmektedir. Oysa] sahabe ve onlardan sonra gelenler harfleri farklı şekillerde okumuşlardır. Örneğin Yusuf 12/45. ayetteki ‘أَمَةٌ’ kelimesini Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-688) ‘أَمِهْ’ diye okumuştur.²⁰ Nur 24/15. ayetteki ‘تَلْقَوْنَهُ’ kelimesini, Hz. Âişe ‘تَلْقُونَهُ’ diye okumuştur.²¹ Kaf 50/19. ayetteki ‘وَجَاءَتْ سَكْرَةٌ بِالْحَقِّ بِالْمَوْتِ’ cümlesini, Hz. Ebû Bekir ‘وَجَاءَتْ سَكْرَةٌ بِالْحَقِّ بِالْمَوْتِ’ diye okumuştur.²² (s. 54) Kıraat âlimlerinden biri²³ Yusuf 12/31. ayetteki ‘مُنْكَأٌ’ kelimesini ‘مُنْكَأٌ’ diye okumuştur.

2-Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-653), Yasin 36/29. ayetteki ‘إِنْ كَانَتْ إِلَّا صِيحَةً وَاحِدَةً’ cümlesini ‘إِنْ كَانَتْ إِلَّا زَفِيَةً وَاحِدَةً’ diye okumuştur. Onun Mushafında mevcut olup da diğer eski ve yeni Mushaflarda bulunmayan onun buna benzer farklı birçok kıraati mevcuttur. O farklılıklardan biri de onun Mushafında Fatıha, Felak ve Nas suresinin bulunmamasıdır. [Bu konuda] o şöyle diyordu: “Ondan olmayan bir şeyi Allah'ın Kitabına neden ilave ediyorsunuz?”

3-Übey b. Kâ'b (ö. 33/654 [?]), Tâhâ 20/15. (إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِنَجْزَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى) ayetini ‘إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا مِنْ نَفْسِي فَكَيْفَ أَظْهَرُكُمْ عَلَيْهَا’ diye okumuştur. Ayrıca o, Kunut dualarını Mushafına ilave etmiş ve onları Kur'an'dan iki sure saymıştır.

4-Kıraat âlimleri bazı ayetlerin kıraati konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Birinin merfu okuduğunu diğeri mansûb ya da mecrur okumaktadır. Siz bu farklı kıraatlerin hepsinin âlemlerin Rabbi olan Allah'ın kelamı olduğunu iddia ediyorsunuz. Bu ihtilaf ortada durup dururken [iddiamıza delil sadedinde bizden daha] ne istiyorsunuz? Bu hata ve lahndan sonra [Kur'an'ın içinde daha] hangi batılı arıyorsunuz?

5-Güvenilir olduğunu kabul ettiğiniz bir yolla size ulaşan bir rivayet şöyledir: Ebû Mu'âviye, Hişâm b. Urve'den, o da babasından naklen Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet etti: Allah'ın Kitabında üç harf vardır ki onlar [vahyi yazan] kâtibin hatasıdır: ‘إِنْ هَذَا لَسَاجِرَانِ’ (Tâhâ 20/63), ‘إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ’ (Mâide 5/69) ve ‘لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ’.

²⁰ Bu kıraat şaz kıraatlerdendir.

²¹ Bu kıraat şaz kıraatlerdendir.

²² Übey b. Ka'b'a nispet edilen bu kıraat, şaz kıraatlerdendir.

²³ Bu kıraat âlimi Ebû'l-Abbâs el-Hasan b. Said el-Muttavvî'dir (ö. 371/982). Bunun kıraati şaz kıraatlerdendir.

الرَّكَاءَ ’بِمَا أُزِّلَ إِلَيْكَ وَمَا أُزِّلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُؤْمِنِينَ الصَّالَةَ وَالْمُؤْتُونَ الرِّكَاءَ (Nisâ 4/162). Bunu bize İbn Râhûya nakletmiştir. ²⁴ (s. 55)

6-Hz. Osman’dan nakledilen bir rivayete göre o şöyle demiştir: “Kur’an’da lahn bulunduğunu görüyorum. Bunu Araplar kendi dilleriyle düzeltereklerdir.”²⁵

7-Şu ayetler arasındaki tenakuz gibi bir tenakuz olamaz:

a. “İşte o gün ne insana, ne cine günahı sorulmayacak” (Rahman 55/39)

“Rabbine andolsun, onların hepsine yapmakta olduklarını mutlaka soracağız.” (Hicr 15/92-93)

b. “Bu, konuşamayacakları gündür. Onlara izin de verilmez ki özür dilesinler.” (Mürselât 77/35-36)

“Sonra şüphesiz siz kıyamet günü Rabbinizin huzurunda muhakeme edileceksiniz.” (Zümer 39/31)

“De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin!” (Bakara 2/111)

c. “Birbirlerine dönüp (‘Ne iyilik yaptınız da bu nimetlere ulaştınız?’ diye) sorarlar.” (Tûr 52/25)

“Sûr’a üfürüldüğü zaman, (işte) o gün ne aralarında soy-sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerini arayıp soracaklardır.” (Müminûn 23/101)

d. “De ki: Siz mi yeri iki günde (iki evrede) yaratmayı inkâr ediyor ve O’na ortaklar koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir.” (Fussilet 41/9)

“Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, ‘İsteyerek veya istemeyerek gelin!’ dedi. İkisi de, ‘İsteyerek geldik’ dediler. Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi.” (Fussilet 41/11-12) Bu ayet arzın semadan önce yaratıldığına delalet etmektedir. Şu üç ayet ise semanın arzdan önce yaratıldığına delalet etmektedir:

“Sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa göğü yaratmak mı? Ki onu Allah bina edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir. O göğün gecesini karanlık yaptı, ışığını da çıkardı. Ardından yeri düzenleyip döşedi.” (Nâziat 79/27-30)

e. “Onlara, acı ve kötü kokulu bir dikenli bitkiden başka yiyecek yoktur.” (Gâşiye 88/6)

“Bu sebeple, bugün burada onun samimi bir dostu yoktur. Kanlı irinden başka bir yiyeceği de yoktur.” (Hakka 69/35-36) [Cehennem ehlinin yiyeceği olarak] ilk ayette geçen *Dari* ‘ bir tür bitkidir. Ateşte ağaç ve bitkinin bulunması mümkün müdür? Ateş onları yakıp yok etmez mi?

f. “Oysa sen onların içinde iken, Allah onlara azap edecek değildi. Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildi.” (Enfâl 8/33)

“Onlar Mescid-i Haram’dan (müminleri) alıkoyarken ve oranın bakımına ehil de değillerken, Allah onlara ne diye azap etmesin?” (Enfâl 8/34) (s. 56)

g. Şu üç ayetin ilk cümleleri nerede, son cümleleri nerede? [Aralarındaki tezat nasıl giderilir?]

²⁴ Taberî, Muhammed b Cerîr b. Yezid el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi’u’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’an*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1420/2000), 9/395. Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu’l-gayb*, (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420), 22/65.

²⁵ Bazı Tefsir kaynaklarında geçen bu rivayet hem sened hem de metin yönünden eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Örnek olarak bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 22/65-66. (M)

“Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız,”

“(Onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın!” (Nisâ 4/3)

“Allah Kâbe’yi, o saygıdeğer evi, haram ayı, hac kurbanını ve (bu kurbanlara takılı) gerdanlıkları insanların (din ve dünyaları) için ayakta kalma (ve canlanma) sebebi kıldı.”

“Bunlar, göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah’ın bildiğini ve Allah’ın (zaten) her şeyi hakkıyla bilmekte olduğunu bilmeniz içindir.” (Mâide 5/97)

“Görmedin mi ki, gemiler Allah’ın nimetiyle denizde akıp gitmektedir. Allah, bunu ayetlerinden bir kısmını size göstermek için yapmaktadır.”

“Şüphesiz ki bunda hakkıyla sabreden, hakkıyla şükreden herkes için ibretler vardır.” (Lokman 31/31) Bu delili görme konusunda çok sabırlı olan ve şükreden kişi ile sabırsız ve şükürsüz olan eşit değil midir?

8-“Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği bitki kâfirlerin çiftçilerin hoşuna gider.” (Hadîd 57/20) ayetinin manası nedir? Bu cümlede neden müminler değil de sadece kâfirler zikredildi. Bu konuda müminlerle kâfirler eşit değil mi? Müminlerin imanı [yağmurun bitirdiği bitkiyi] çok beğenmelerinden dolayı eksilmez.

9-“Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka! Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.” (Hûd 11/107) ayetindeki istisna Cehennem’in ebedi oluşunun Allah’ın iradesiyle zeval bulacağına delalet eder. Aksi takdirde istisnanın bir anlamı olmazdı. Hemen akabinde gelen ayette ise “kesintisiz bir ihsan olarak...” (Hûd 11/108) ifadesi yer almaktadır. [Bu ifade Cennet’in ebedi olduğunu göstermektedir. Böylece iki ayet arasında Ahiret hayatının ebedî olması konusunda bir çelişki ortaya çıkmaktadır.]

10-“Orada ilk ölümden başka ölüm tatmazlar.” (Duhan 44/56) ayetinde dünyada olan bir ölüm, Cennet ehlinin oradaki ikametlerinden nasıl istisna ediliyor? Şöyle bir sözün söylenmesi doğru olur mu: “Dün verdiğim müstesna bugün sana dirhem vermeyeceğim.”

11-Onlar “İnanıp salih ameller işleyenler için Rahmân, (gönüllere) bir sevgi koyacaktır.” (Meryem 19/96) ayeti hakkında şunu söylerler: “Falan kişi seni seviyor.” anlamında “Falan kişi senin için sevgi ortaya koyacaktır.” denmesi doğru olur mu?

12-“وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا /Uykunuzu dinlenme (sebebi) kıldık.” (Nebe’ 78/9) ayetinde “sübât” kelimesi uyku demektir. “Uykunuzu uyku yaptık” denmesi doğru bir ifade olur mu?

13-İnsan 76/16. ayette [cennette] gümüşten kâselerin varlığından, Zâriyât 51/33. ayette çamurdan olmuş taştan söz edilmektedir. Gümüşten cam, çamurdan taş nasıl olur?

14-Allah “Eğer sana indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen, senden önce Kitab’ı (Tevrat’ı) okuyanlara sor! Andolsun ki, sana Rabbinden hak gelmiştir. O hâlde, sakın şüphe edenlerden olma! Sakın Allah’ın ayetlerini yalanlayanlardan da olma! Yoksa zarara uğrayanlardan olursun.” (Yunus 10/94-95) buyurmaktadır. (s. 57) [“Sakın şüphe edenlerden olma!” cümlesi] Hz. Peygamber’in (s) Hz. Cebrail’in kendisine getirdiği vahiyden şüphe ettiğine delalet etmiyor mu? Gittiği yoldan şüphe duyan birisi, kendisi gibi şüphe duyanları [kendi yoluna] nasıl davet edebilir? O, emin olan Hz. Cebrail’in getirdiği vahiyden nasıl şüphe duyar? Ehl-i Kitaptan kendisinin hak peygamber olduğuna dair gelen haberlerle huzur buluyor,

davasına olan inancı daha da pekişiyordu. Oysa onlar [Allah'ın gönderdiği dini] yalanlayan, tahrif eden ve Allah hakkında bilmediklerini söyleyen kimselerdi.

15-Onlar “*Orada onlara sabah akşam rızıkları vardır.*” (Meryem 19/62) ayeti hakkında şöyle derler: Siz cennette güneşin, gündüzün ve gecenin olmadığını iddia ediyorsunuz. Bu ayet ise cennette farklı vakitlerin, güneşin, gölgenin, gecenin ve gündüzün olduğuna delalet ediyor. Çünkü [ayette geçen] sabah gündüzün ilk vakti, akşam da gündüzün sonu demektir. Başı ve sonu olanın tükenip yok olması kaçınılmazdır. Gündüz tükeneceğine göre ardından gece gelecektir.

16-Enfâl 8/1. ayette ganimetlerden bahsedildikten sonra ikinci ayetten beşinci ayete kadar müminlerin vasıfları sayılmaktadır: “*Müminler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rab'lerine tevekkül ederler. Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçekten müminlerdir. Onlara, Rab'leri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır.*” Beşinci ayette ise öncesinde olan bir şeye benzetmenin yapıldığı bir teşbih yer almaktadır: “*Nasıl ki, Rabbin seni hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı. Müminlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi.*” Oysa bu ayetin öncesinde Allah'ın Hz. Peygamber'i (s) evinden çıkarmasına benzeyen bir şeyin zikri geçmemektedir.

17-Onlar “*Onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek de, (göstermeden) senin ruhunu alsak da senin görevin sadece tebliğ etmektir. Hesap görmek ise bize aittir.*” (Ra'd 13/40) ayeti hakkında şöyle derler: Hz. Peygamber'in (s) vefatından sonra tebliğ görevi ile mükellef olması nasıl olur? [Böyle bir görev “İnsanı gücü yetmeyeceği bir şeyle mükellef tutmak” kabilinden değil mi?]

18-“*Allah'a karşı gelmekten sakınanlara vaat olunan cennetin durumu şudur: Onun içinden ırmaklar akar, yemişleri ve gölgeleri devamlıdır. İşte bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanların sonudur. İnkâr edenlerin sonu ise ateştir.*” (Ra'd 13/35) ayeti hakkında şöyle derler: Cennet içim örnek gösterilen şey nerede? Örneğin şöyle denilmesi doğru olmaz: “Sana oturacağını vaat ettiğim evin misali şöyledir: Onun içinden nehir akar ve bir ağaç seni gölgelendirir.” Bunları söyleyen kişinin bundan sonra sözüne devam etmemesi doğru mudur?

19-Allah başka bir ayette “*Ey insanlar! Size bir örnek verildi.*” (Hac 22/73) buyurmaktadır. Ayette “*örnek verildi*” denildiği halde [ayetin devamında] örnek verilmemiştir.

20-Allah “*Ve yürekler ağızlara gelmişti.*” (Ahzâb 33/10) buyurmaktadır. Kalp ağıza nasıl gelir? Kalp yerinden azıcık kaysa sahibi hemen ölür.

21-Onlar “*Allah onlara şiddetli açlık ve korku elbisesini/ızdırabını tattırdı.*” (Nahl 16/112) ayeti hakkında şöyle derler: Elbise nasıl tadılır? Bu cümleden kastedilen mana ancak şöyle ifade edilebilir: “Allah onlara açlık ve korku elbisesini giydirdi.” Ayaette “elbise” kelimesi atılmıştır. (s. 58)

22-Onlar “*Yakında biz onun burnunu damgalayacağız.*” (Kalem 68/16) ayeti hakkında şöyle derler: Bu nasıl bir ceza? Hangi dünyada damgalanacak? Bu dünyada mı, öbür dünyada mı? Zira müşriklerden birinin burnunun damgalandığını duymadık. Şayet cehennemde olacaksa [orada böyle bir cezaya gerek yok. Çünkü] Allah orada onlara bu cezadan çok daha büyük çeşit çeşit azaplar hazırlamıştır.

23-Kullarına hidayeti ve doğru yolu açıkça göstermek için Kur'an'ı indiren Allah'ın ondaki müteşbih ayetleri indirmekteki maksadı nedir?

Bütün bunların yanı sıra onlar şu kabilden ince mecazî manaları içeren ayetlere takıldılar: Açıkça zikredilmeyen zahir isim yerine zamir kullanılması, kelamda hazif yapılması, manayı açıklamak üzere kelama fazla lafız eklenmesi, manası tehir ile açıklanan takdim, manası takdim ile açıklanan tehir, istiare ve maktûb.

Onlar “*Ebû Leheb'in iki eli kurusun!*” (Tebbet 111/1) ayetiyle “*Yazık bana, keşke falan kişiyi dost edinmeseydim!*” (Furkan 25/28) ayeti gibi kinayeler hakkında ileri geri konuşurlar. Aynı tavrı Kâfirûn suresindeki, Rahman suresindeki, geçmiş ümmetlerin haberlerinde ve kıssalardaki birbirinin aynı olan tekrarlarında, kelamın manasının zahirin muktezasından çıkması konusunda da sergilerler.

Onların dile getirdikleri ve yadırgadıklarına benzediği halde dile getirmediikleri iddiaların hepsini çürüten kuvvetli delilleri bu kitapta zikrettim ki bu telifle hedeflediğim bütün malumatı toplamış olayım! Bu kitabı uzatmamak, sadece bu konuya tahsis etmek ve inşallah [uzun detaylarla] okuyucuyu yormamak için Garibü'l-Kur'an konusunda ayrı bir eser telif ettim. (s. 59).

KIRAAT VECİHLERİ KONUSUNDAKİ İDDİALARA CEVAPLAR

Kıraat vecihlerindeki ihtilaflara dair iddialara Hz. Peygamber'in (s) şu hadisiyle delil getiririz: “*Kur'an yedi harf üzerine nazil olmuştur. Onların hepsi şifadır ve kâfidir. Nasıl isterseniz öyle okuyun! [Kolayınıza geleni okuyun!]*”²⁶

Bir takım insanlar bu hadisi yanlış yorumladılar. Onlardan bazısı yedi harfin “vaad, va'îd, helal, haram, mevâ'iz/öğütler, emsâl/meseller ve ihticâc/delil getirmek” olduğunu söyledi. Bazıları yedi harfi kelimenin yedi lehçesi olarak yorumladı. Diğer bir grup ise yedi harf, “helal, haram, emir, nehiy, öncekilerin haberleri, sonra geleceklerin haberleri ve mesellerdir” dediler. Bu görüşlerin hiç birinin söz konusu hadisin yorumuyla hiçbir ilgisi yoktur. (s. 60)

“Falan kişi Ebû Amr'ın (ö. 154/771) ya da Âsım'ın (ö. 127/745) harfine göre okudu” diyen birinin yukarıda zikri geçen görüşlerden hiçbirini kastetmediği açıktır. Bildiğim kadarıyla Allah'ın Kitabında sahih olan yedi vecihle okunan hiçbir harf/kelime yoktur.

Allah Resûlü'nün (s) “*Kur'an yedi harf üzerine nazil olmuştur*” sözünün anlamı, Kur'an'ın içinde farklı yerlere dağılmış halde yedi lehçe üzerine indirilmesidir. Onun [bu cümlelerin akabinde söylediği] “*Nasıl isterseniz öyle okuyun!*” sözü buna delalet etmektedir. (s. 61)

Ömer b. Hattâb anlatıyor: “Hişâm b. Hakîm b. Hizâm'ın Furkan suresini benim okuduğumdan farklı bir şekilde okuduğunu gördüm. O surenin nasıl okunacağını bana Hz. Peygamber (s) öğretmişti. Hemen onu alıp Hz. Peygamber'e (s) götürdüm ve durumu ona anlattım. Hz. Peygamber (s) ona “oku!” dedi. O da benim duyduğum şekilde okudu. Hz. Peygamber (s) “İşte [bu sure] böyle indirildi.” Sonra bana “sen oku!” dedi. Ben de [bildiğim

²⁶ Bu rivayet, müellifin birkaç satır sonra Hz. Ömer'den nakledilen olayı anlatan lafızlarla şu kaynaklarda geçmektedir: Mâlik b. Enes, *el-Muvaftâ*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbaki, (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1406/1985), 201; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/298; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü Tavki'n-Necât, 1422), 3/122; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 1/560; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), 2/75; Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmün'im Şelebî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 1/482.

şekilde] okuyunca “İşte [bu sure] böyle indirildi.” dedi ve ekledi: “*Bu Kur’an yedi harf üzerine nazil olmuştur; kolayınıza geleni okuyun!*”

Kur’an’ı Abdullah [b. Mes‘ûd’un] kıraatine göre okuyan kimse onun harfiyle okumuş olur. Kur’an’ı Übey [b. Ka‘b’in] kıraatine göre okuyan kimse onun harfiyle okumuş olur. Kur’an’ı Zeyd [b. Sâbit’in] kıraatine göre okuyan kimse onun harfiyle okumuş olur.

Alfabenin belli şekillerdeki harflerinden her birine harf denildiği gibi tek bir kelimeye, müstakil bir söze, hitabeye ve bir kasidenin tamamına da harf denir. Araplar kasidesini kastederek “Şair kelimesinde şöyle dedi.” derler. Aziz ve Celil olan Allah şöyle buyuruyor: “*وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَىٰ / Allah onları takva kelimesine bağladı.*” (Fetih 48/26); “*وَأَلْقَىٰ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ / Ant olsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçmişti.*” (Saffât 37/171); “*وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ / İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah’a kıydan kenardan kulluk eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa, gönlü onunla hoş olur. Şayet başına bir kötülük gelirse, gerisingeri (küfre) döner.*” (Hac 22/11). Bu ayetten kastedilen mana şudur: Bazı insanlar malının artması, beden sağlığının yerinde olması ve istediğinin verilmesi gibi nimetlere mazhar olması kaydıyla Allah’a kulluk eder. Bunlar kendisinde olduğu sürece huzur içindedir. Ama Yüce Allah onu geçim sıkıntısıyla, malına ve bedenine bir zarar gelmesiyle sınırdığı zaman [Allah’a kulluk etmeyi bırakıp] onu inkâr eder. Böyle birisi tek bir şartın, tek bir mananın ve tek bir yolun bulunması durumunda Allah’a kulluk eder. İşte harfin manası budur. Şayet bu kişi nimete şükrederek, musibete sabrederek ve kadere rıza göstererek [her durumda] Allah’a kulluk etmiş olsaydı bir harf üzere kulluk etmiş olmazdı.

Kıraatlerdeki ihtilaf vecihlerini iyice tetkik ettim ve bunların şu yedi vecihten ibaret olduğunu tespit ettim:

1-Kelimenin yazılışını bozmayacak ve manasını değiştirmeyecek şekilde i‘rabında ya da formundaki hareketlerde mevcut olan ihtilaf: (s. 62) “*هُؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ*” (Hûd 11/78) ayetindeki *أَطْهَرُ* lafzının *أَطَهَرَ* diye okunması, “*وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ*” (Sebe 34/17) ayetindeki *نُجَازِي* fiilinin *بِالنُّجَازِي* diye [edilgen formunda] okunması, “*وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ*” ayetindeki *بِالنُّجَازِي* mastarının *بِالنُّجَازِي* diye okunması ve “*فَتَنْظُرُوا إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ*” (Nisâ 4/37) ayetindeki *مَيْسَرَةٍ* kelimesinin *مَيْسَرَةٍ* diye okunması bu kabildendir.

2-İhtilafın, kelimenin yazılışını bozmadan manasını değiştirecek şekilde i‘rabında ve hareke yapısında olması: “*رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا*” (Sebe’ 34/19) ayetindeki *بَاعِدْ* emr-i hazır formundaki fiilin *بَاعَدَ* diye mazi/geçmiş zaman sigasıyla okunması, “*إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِالسِّتْرِ كَلِمًا*” (Nur 24/15) ayetindeki *تَلَقَّوْنَهُ* lafzının *تَلَقَّوْنَهُ* diye okunması ve “*وَادْكُرْ بَعْدَ أُمَّةٍ*” (Yusuf 12/45) ayetindeki *أُمَّةٍ* kelimesinin *أُمَّةٍ* diye okunması bu ikinci ihtilaf çeşidine dair örneklerdendir.

3-İhtilafın, kelimenin yazılışını bozmadan manasını değiştirecek şekilde i‘rabında değil de harflerinde vaki olması: Bakara 2/259. ayetteki “*وَانظُرْ إِلَىٰ الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِرُهَا*” cümlesinde yer alan “*نُنشِرُهَا*” kelimesinin “*نُنشِرُهَا*” diye okunması; Sebe’ 34/23 ayetteki “*حَتَّىٰ إِذَا فُرِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ*” cümlesinde geçen “*فُرِّعَ*” fiilinin “*فُرِّعَ*” diye okunması²⁷ bu nevi kıraat ihtilaflarından.

4-İhtilafın, kelimenin manasını değiştirmeyecek şekilde yazılışının farklı olmasıyla ortaya çıkması: (s. 63) Bu ihtilafa örnek olarak şu iki ayetteki farklı kıraatleri gösterebiliriz: Yâsin 36/29. ayetteki “*إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً*” cümlesinde geçen “*صَيْحَةً*” kelimesinin “*زَقِيَّةً*” diye

²⁷ Şaz kıraatlerden olan bu kıraat, Hasan el-Basri’nin kıraatidir.

okunması ve Kari'a 101/5. ayette “كَالْعِهْنِ” tamlamasında geçen “كَالْعِهْنِ” lafzının “كَالصُّوفِ” diye okunması.

5-İhtilafın kelimenin imlasını ve manasını değiştirecek tarzda olması: Vâkı'a 56/29. ayette geçen “وَطَلَّحَ مَنْضُودٍ” tamlamasındaki “طَلَّحَ” kelimesinin “طَلَّعَ” diye okunması bu kabildendir.²⁸

6-İhtilafın takdim ve tehirle ortaya çıkması: Kaf 50/19. ayetteki ‘وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ’ cümlesindeki “بِالْحَقِّ” kelimesinin kendinden önceki lafzın önüne geçirilerek ‘وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ’ diye okunması bu ihtilafın örneklerinden biridir.

7-İhtilafın bir fazlalık ya da eksiklik sebebiyle ortaya çıkması: Yâsin 36/35. ayetteki “وَمَا عَمِلْتُمْ أَيْدِيهِمْ” cümlesindeki fiile bitişik muttasıl “هـ” zamirinin hazfedilerek “وَمَا عَمِلْتُمْ أَيْدِيهِمْ” diye okunması; Hadîd 57/24 ayetteki “فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَنِيُّ الْحَمِيدُ” cümleden munfasıl “هُوَ” zamirinin hazfedilerek “فَإِنَّ اللَّهَ الْعَنِيُّ الْحَمِيدُ” diye okunması bu kabildendir.

Seleften bazısı Sad 38/23. ayette geçen “إِنَّ هَذَا أَجِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعَجَةً” cümlesini, sonuna “أَنْتِي” kelimesini ekleyerek,²⁹ Tâhâ 20/15 ayetteki “إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا” cümlesini, sonuna “فَكَيْفَ أَظْهَرَ كَمَّ عَلَيْهَا” ifadesini ekleyerek okumuştur.³⁰

Übey b. Ka'b'ın Mushaf'ında [diğer Mushaflarda olmadığı halde] fazladan kunut dualarının yer almasına, Abdullah b. Mes'ûd'un Mushaf'ında Fatıha, Felak ve Nas suresinin eksik olmasına gelince bunlar [yukarıda zikrettiğimiz] kıraat vecihlerinden değildir. Bunun sebebini ileride inşallah açıklayacağız.

Bu kıraat vecihlerinin hepsi, Allah'ın kelimidir; bunları emin olan Hz. Cebrail, Allah Resûlü'nün (s) [kalbine] (s) indirmiştir. Şöyle ki: Hz. Peygamber (s) o ana kadar kendisine indirilen vahyi/ayetleri, her yılın Ramazan ayında Hz. Cebrail'e arz ederdi. Allah indirdiği bu vahiyden dilediğini onun kalbinde sabit tutar, dilediğini nesheder ve dilediği ölçüde onu kullarına kolaylaştırırdı. (s. 54)

Allah'ın Kur'an'ı Arap kavminin her kolunun kendi lehçesiyle ve yerleşik adetlerine uygun bir ifadeyle okumalarını emretmesi bu kabil kolaylıklardandır. Örneğin Hüzel kabilesi mensupları, Yusuf 12/35. ayetteki “حَتَّىٰ حِينٍ” ibaresini “عَتَّىٰ حِينٍ” diye okuyorlardı. Çünkü onlar “عَتَّىٰ” lafzını “عَتَّىٰ” diye telaffuz ediyor ve onu [konuşmalarında] o şekilde kullanıyorlardı. Esed kabilesinden olanlar Bakara 2/22. ayetin sonundaki “تَعْلَمُونَ” fiilini “تَعْلَمُونَ” diye, yine aynı surenin 106. ayetindeki “تَعْلَمُ” fiilini “تَعْلَمُ” diye; Âl-İ İmran 3/106. ayetteki “تَسْوَدُ” fiilini “تَسْوَدُ” diye; Yâsin 36/60. ayetteki “أَعْهَدُ” fiilini “إِعْهَدُ” diye okuyorlardı. Temîm kabilesi hemzeyi vurgulu bir şekilde telaffuz ederken Kureyş kabilesi böyle yapmazdı.³¹

²⁸ Hz. Ali'ye nispet edilen bu kıraat, şaz kıraatlerdendir.

²⁹ Abdullah b. Mes'ûd'a nispet edilen bu kıraat şaz kıraatlerdendir.

³⁰ Übey b. Ka'b'ın Mushaf'ında mevcut olduğu rivayet edilen bu kıraat, günümüzde kıraatler arasında yer almaz.

³¹ “Konuşmalarında heyecan ve acelenin hâkim olduğu Temîm ve Kays gibi bedevî kabilelerin telaffuzunda harf ve hecelerin kaybolmaması için hemzenin bu belirginleştirme ve vurgulama fonksiyonundan âzami derecede faydalanılmış, bunun yanında hemze sesi de gerçek patlarlı ve sert bir gırtlak fonemi (tahkîkî'l-hemze) olarak muhafaza edilmiştir. Buna karşılık sükûnetin hâkim olduğu Hicaz, Kureyş, Hüzeyl, Kinâne, Sakîf, Hevâzin, Mekke ve Medine halkları gibi yerleşik topluluklarda sert hemze sesi, yerine ve harekesine göre vav, yâ veya elif seslerine kaydırılıp âdeta yok denecek derecede yumuşatılmıştır. Onun içindir ki ilk Kur'an metinlerinde hemze yerine onun tahfifi olan vav, yâ veya elif harfleri bulunuyor ve bu sert gırtlak sesi bunlarla temsil ediliyordu. Çünkü ilk Kur'an metinleri, hemzeyi tahfif eden Hicaz lehçesinin Kureyş ağzına göre yazılmıştı. Nitekim Hz. Peygamber, kendisine الله بِأَنْبِيَاءِ şeklinde “nebi” kelimesini hemzeyle söyleyerek (nebi' diye) hitap eden bir kişiye, ‘İsmimi hemzeleme, biz Kureyşliler hemzelemeyiz.’ demiştir.” Bkz. İsmail Durmuş, “Hemze”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/190. (M)

[Arap kabilelerinden] bir başkası Bakara 2/11. ayetteki “قِيلَ” fiili ile Hûd 11/44. ayetteki “غِيضَ” fiilinin [ilk harflerini, daha fazla miktarda] kesre sesiyle beraber [aslî hareketlerine işaret etmek üzere] öncesinde hafif bir ötre sesi vererek; Yusuf 12/65. ayetteki “رُدَّتْ” fiilinin [ilk harfini] zamme sesiyle beraber hafif bir kesre sesi vererek;³² Yusuf 12/11. ayetteki “تَأْمَنَّا” fiilinin [sonundaki nun harfini] idgamla birlikte hafif bir ötre sesi vererek okudu. Bu kabil okuyuşlara herkesin dili dönmez. [Başka bir ifadeyle herkes bu tür okuyuşları beceremez.]

Şayet bu gruplardan her biri, kendi dillerinden; çocukken, büyürken ve yetişkin oldukları evrelerde alışageldikleri ifade tarzından vazgeçmeleri anlamına gelen bir emre muhatap olsalardı bu durum onlara ağır gelir; onlar için büyük bir meşakkat olurdu. Bunu ancak uzun bir nefis terbiyesi, dili döndürme çabası ve alışkanlıklarını bırakma sonucunda başarabilirlerdi. İşte bu nedenle Allah, lütfu ve rahmetiyle [Kur’an’ın bazı ayetlerini] kendi lehçeleriyle okuma ve [bazı kelimelere] hareke verme konusunda onlara bir esneklik tanıdı. Bu kolaylık Allah’ın kullarına din konusunda bahsettiği şu kolaylığa benzemektedir: “Allah, Resûlü vasıtasıyla kullarına âlim sahebelerin miras hukuku, fikhî hükümler, namaz, zekât, hac, boşama, köle azat etme ve diğer dinî konularda görüş ayrılığına düştüklerinde o görüşlerden birini tercih etmelerine izin vermiştir.” (s. 65)

Bu hususta şöyle bir soru akla gelebilir: “Kıraat vecihleri, manası aynı olan lafızların farklı olmasından kaynaklanıyorsa bu caizdir. Mana değişiyorsa yine caiz olur mu?”

Bu soruya şöyle cevap verilir: İhtilaf/mana farklılığı, nevi ihtilafı ve tezat ihtilafı olmak üzere iki türdür. Kıraat vecihlerinde tezat ihtilafı caiz değildir. Allah’a hamdolsun ki hiç kimse Allah’ın kitabında emir ve nehiy konusundaki nâsih-mensûh dışında bu kabilden hiçbir şey bulamaz. Nevi ihtilafı ise caizdir. Bu konudaki örnekler şöyle sıralanabilir:

1-Yusuf 12/45. ayetteki “وَادْكُرْ بَعْدَ أُمَّةٍ” kıraatinin manası, “Bir müddet sonra hatırladı.” iken “وَادْكُرْ بَعْدَ أُمَّةٍ” kıraati, “Onu unutmamasından sonra hatırladı” anlamındadır. Bu örnekte iki lafız farklı olsa bile her ikisinin manası da doğrudur. Çünkü [hapishanede Hz. Yusuf’a rüyasını tabir ettirdikten sonra oradan çıkan ve kralın hizmetçisi olarak sarayda görev alan] kişi, Hz. Yusuf’un durumunu bir müddet sonra ve onu unutmamasının ardından hatırladı. Bundan ötürü Allah bu her iki manayı Peygamberine (s) [Kur’an’ı Hz. Cebrail’e okuduğu] iki [ayrı] arzda vahyetmiştir.

2-Nûr 24/15. ayette “إِذْ تَلْفَوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ” kıraati “Onu kabul edip dile getiriyordunuz” anlamındadır. Yalan manasındaki “أَلْوَقَى” mastarından türetilmiş olan “تَلْفَوْنَهُ” fiilinin geçtiği kıraat ise “Onu kendi dillerinizle yalan olarak söylüyordunuz” manasına gelmektedir. Lafızlar farklı olsa dahi her iki mana da doğrudur. Çünkü onlar yalan/asılsız olduğu halde o [ifk olayını gerçekmiş gibi] kabul edip konuştular. Bundan ötürü Allah bu her iki manayı Peygamberine (s) [Kur’an’ı Hz. Cebrail’e okuduğu] iki [ayrı] arzda vahyetmiştir.

3-Sebe’ 34/19. ayetteki “رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا” cümlesi, bu kıraat vechine göre Allah’tan talepte bulunma ve ona dua etme formundadır. [Fiilin emr-i hazır değil de] “بَاعِدْ” şeklinde mazi kipiyle okunduğu diğer kıraate göre ise aynı mana haber/bildirme formunda ifade edilmektedir. Lafızlar farklı olsa dahi her iki mana da doğrudur. Çünkü Sebe’ halkı, Allah’tan kendilerini beldelere dağıtmasını istediler ve “رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا/Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır!” [Yani şehirlerimiz birbirine çok yakın, bunlarını arasını uzat da daha uzun mesafelere gidelim!] dediler. Allah Sebe’ halkının yollarını ayırıp onları beldelere dağıttığı ve

³² Bu şaz kıraat Hasan el-Basrî’nin kıraatidir.

seferlerinin arasını uzattığı zaman bu kez “رَبُّنَا بَاعَدَ بَيْنَ أَسْفَارِنَا” / *Rabbimiz seferlerimizin arasını uzaklaştırdı* ve ondan istediğimizi bize ihsan etti.” dediler. Sübhân olan Allah, onların bu hikâyelerini iki mana ile birlikte iki [ayrı] arzda [elçisine] nakletti.

4-İsrâ 17/102. قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَمَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا. / *Mûsâ ise, “İyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir. Ey Firavun, ben de seni kesinlikle helâk olmuş bir kişi olarak görüyorum” demişti.*] ayetin başındaki fiil, bir kıraate göre “عَلِمْتُ” diğer bir kıraate göre “عَلِمْتُ” diye okunmaktadır. [Başka bir deyişle söz konusu fiilin faili/öznesi birinci kıraatte ikinci tekil şahıs, ikinci kıraatte birinci tekil şahıstır. Bu iki kıraat arasında tezat yoktur.] Çünkü Firavun Hz. Musa’ya “Senin delil olarak getirdiğin mucizeler sihirdir!” demişti. Onun bu sözü üzerine Hz. Musa bir defasında ona “Ben biliyorum ki onlar sihir değil; [benim peygamber olduğumu gösteren] açık delillerdir.” dedi. Bir başka sefer de “Sen biliyorsun ki onlar sihir değil ancak açık delillerdir.” dedi. Allah bu her iki manayı da iki [ayrı] arzda [Hz. Peygamber’in kalbine] indirdi. (s. 66)

5-Yusuf 12/31. ayette geçen “وَأَعْتَدْتُ لَهُنَّ مَنَّكَأً” cümlesindeki “yiyecek” anlamında olan “مَنَّكَأً” kelimesi, bir başka kıraatte “مَنَّكَأً” diye okunur ki bu kelimenin utruc/ağaç kavunu ya da zümâverd³³ manasına geldiği söylenir. Bu ikinci kıraat, ilk kıraatte [umumi bir lafız olarak zikredilen] “yiyecek” kelimesini [tahsis ve tarif ederek] onun ne tür bir yiyecek olduğunu beyan etmektedir. Allah bu her iki manayı da [Hz. Peygamber’in kalbine] indirdi.

6-Bakara 2/259. ayette geçen “تُنشِرُهَا” lafzının başka bir kıraate göre “تُنشِرُهَا” diye okunması da böyledir. Çünkü ilk kıraattaki fiilin mastarı olan “inşâr” hayat vermek/diriltmek anlamındadır. İkinci kıraattaki fiilin mastarı olan “inşâz” ise “Bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmek için onu hareket ettirmek” anlamındadır. Hayat aynı zamanda hareket demektir. Öyleyse iki fiil arasında [mana yönünden] bir fark yoktur.

7-Sebe’ 34/23. ayette geçen “فُرِّعَ” fiilinde de durum aynıdır. Bu fiil başka bir kıraatte “فُرِّعَ” diye okunur. [Bu iki vechin arasında mana açısından bir fark yoktur.] Çünkü “فُرِّعَ” fiili [cümlenin diğer öğeleriyle birlikte] “Onların kalplerindeki korku hafifletildi/azaltıldı” anlamındadır. İkinci kıraate göre okunan “فُرِّعَ” ise “Onların kalplerindeki korku boşaltıldı/kalplerinden tahliye edilip çıkarıldı” manasındadır.

Kur’an-ı Kerim’de takdim veya tehir, noksan ya da ziyade kabilinden olan bütün kıraat vecihleri de bu minval üzeredir.

“Bu kıraat vecihlerinin hepsini okumamız caiz midir?” sorusuna şöyle cevap verilir: Bu vecihlerden elimizdeki Mushaf’a muvafık olan ve imlasına aykırı olmayan her vechi okumamız caizdir. Bu vasfa uymayanları okumamız caiz değildir. Çünkü sahabe ve tabiînün önde gelenleri Kur’an’ı kendi lehçeleriyle okudular; [lisan konusunda] âdetlerini devam ettirdiler; gönüllerini ve mizaçlarını serbest bıraktılar. Bu onlar için ve Kur’an [metninin muhafazası hususunda] güvenilir, onun yorumunu bilen kıraat âlimleri için caizdi. Bizim gibi bu konuda acemi olanlara/aşına olmadıkları işi yapanlara gelince Allah, selefîni iyi niyetleri [ve çabaları] sonucunda teşekkül eden ve son arzda okunmuş olan Mushaf’ın etrafında bizi topladı. Bu Mushaf’ın sınırlarını aşma hakkımız yoktur. Onların Kur’an’ı açıklama hakkı vardır ama bizim böyle bir hakkımız yoktur. Şayet elimizdeki Mushaf’ın imlasına aykırı olan kıraat vecihlerini okumamız caiz olsaydı o takdirde takdim, tehir, noksan ve fazlalık gibi farklı vecihleri ihtiva

³³ Avamın “bezmâverd” diye telaffuz ettiği bu kelimenin “şekerden yapılan her çeşit tatlı veya et ve yumurtadan yapılan bir yemek ya da ince dilimlenmiş kesilmiş kebab” gibi manalara geldiği söylenmektedir.

eden bir Mushaf yazmamız da caiz olurdu. O zaman [birçok önemli işleri yapmaya] muvaffak olmuş, ilimde önderimiz olan âlimlerin kerih gördükleri bir durum ortaya çıkmış olurdu.

Abdullah b. Mes'ûd'un Mushaf'ında Felak, Nas ve Fâtiha suresinin eksik olması, Übey b. Ka'b'ın Mushaf'ında [diğer Mushaflarda bulunmayan] iki Kunut duasının fazladan yer almasına gelince biz "Bu iki sahabî doğru yapmış; Muhacirler ve Ensâr hata etmiştir!" demiyoruz. (s. 67) Ancak Abdullah b. Mes'ûd, basiretli insanların nazar değmesi ve diğer bazı rahatsızlıklar için Muavvizeteyn'i/Felak ile Nas suresini Allah'a sığınma vasıtası olarak gördüklerini ve bu iki sureyle rukye yaptıklarını görünce; aynı şekilde Allah Resûlü'nün (s) "أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ" diye başlayan dua ile³⁴ ve diğer bir kısım dualarla yaptığı gibi bu iki sure ile de Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in³⁵ yanı sıra başka kişileri Allah'ın himayesine havale ettiğini müşahede edince bunların Kur'an'dan [bিরer sure] olmadığını zannetti. Bu nedenle bütün sahabeye muhalefet edip kendi zannını esas aldı. Onun bu tutumu, "rükûda avucunu ve parmaklarını yumup iki dizinin arasına koyma" fiilini esas alıp uygulaması gibi bir tavidir.

Bir başka sahabî gençler için mut'a nikâhının ve sarfın³⁶ caiz olduğuna dair fetva vermişti.³⁷

Bir diğeri oruçlu kişinin dolu tanesini yemesine cevaz vermişti.³⁸

Bir başkası fecr-i sadıktan sonra sahur yemenin caiz olduğu görüşüne varmıştı.³⁹

Benzer örnekler çoktur.

İşte bu sahabîlerin yukarıda bahsi geçen içtihatları gibi Übey b. Ka'b da [Kunut dualarının Kur'an'dan iki sure olduğu konusunda] bir içtihatla bulundu. Çünkü o Allah Resûlü'nün (s) sürekli namazda bunlarla dua ettiğini gördü; bu nedenle onların Kur'an'dan olduğunu sandı ve bu zannına itibar edip sahabîlere muhalefet etti.

Fatiha suresine gelince doğrusu ben "Abdullah b. Mes'ûd'un ona Mushaf'ında yer vermediğine" dair olan rivayetten şüphe etmekteyim. (s. 68) Bu rivayet sağlam/doğru olamaz. Zira hiçbir Müslüman'ın onun Kur'an'dan olduğunu bilmemesi düşünülemezceği halde Kur'an'a en fazla özen gösteren, ilmin zirvesinde olan altı Abdullah'tan biri olan ve Hz. Peygamber'in (s) kendisi hakkında "Kur'an'ı indirildiği gibi taptaze okumak isteyen onu Ümmü Abd'in oğlunun kıraatiyle okusun!"⁴⁰ buyurduğu bir sahabînin bunu bilmemesi nasıl düşünülmür?

³⁴ Buhârî, 4/147.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, 35/118.

³⁶ Sarf, paranın para ile mübadele edilmesidir.

³⁷ Bu iki fetvayı veren Abdullah b. Abbas'tır. Ancak ölümünden önce her ikisinden de döndüğü söylenir.

³⁸ Bu sahabî Ebû Talha el-Ensârî'dir.

³⁹ Bu sahabî Huzeyfe el-Yemân'dır.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, 1/211; İbn Mâce İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, (Beyrut: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y.), 1/49; Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *Müsnedü'l-Bezzâr*, nşr. Mahfûzurrahman Zeynullah ve diğeri (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009), 1/66; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/351; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî. Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temimî el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, nşr. Hüseyin Selîm Esed (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984), 1/26; İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 15/542; Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 2/247.

Hız. Ömer de onun hakkında “O, içi ilim dolu olan çobanın küçük heybesidir.⁴¹” demiştir.⁴²

Bunun yanı sıra o, ilk Müslüman olanlardandı. Bedir savaşına katılmıştı. Allah Resûlü'nün (s) imam olarak kıldırıldığı namazlarda sürekli okuduğu Fâtiha'yı dinlemiş ve onun “*Hamd suresi olmadan hiçbir namaz olmaz!*⁴³ *O tekrarlanan yedi ayettir ve Kitab'ın anasıdır.*” buyurduğunu işitmişti. (s. 69) “Ümmü'l-Kitab/Kitabın Anası” demek, “Fâtiha suresi en büyük ve en önce nazil olan suredir.” anlamına gelir. Nitekim en kadim şehir olduğu için Kur'an'da Mekke'ye “Ümmü'l-Kurâ” denilmektedir: “*Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir.*” (Âl-i İmrân 3/96)

Ancak o –muhakkik araştırmacıların zannına göre- Kur'an'ın sadece [bir metnin Kur'an'dan olup olmadığı konusunda] şüpheye düşülmesi, [bazı ayetlerin] unutulması, [ondan bazı şeylerin kaybolması sebebiyle] eksilmesi veya ona bir şeyler ilave edilmesi gibi endişelerden dolayı yazılıp iki kapak arasında toplandığını düşündü. Bu düşünceden hareketle o, Fâtiha'nın kısa olması, namazda her rekâta tekrarlanması, başka sureleri öğrenmeyip ezberlememesi caiz olduğu halde hiçbir Müslüman'ın onu öğrenmeyip ezberlememesinin caiz olmamasından dolayı [yukarıda söz edilen] endişelerin hiçbirinin bu sure hakkında geçerli olmadığı kanaatine vardı. [Hiçbir Müslüman'ın onu ezberlememesi mümkün değildi.] Çünkü onsuz namaz olmazdı. Böylece o, Mushaf'ın yazılış gerekçelerinin bu sure hakkında geçersiz olduğundan emin olunca, onun Kur'an'dan olduğunu bildiği halde Mushaf'ına yazmadı.

Mushaf'a bazı sureleri yazıp bazılarını yazmayan bir kişinin bu tutumundan dolayı ayıplanamayacağı ve inşallah günahkâr olmayacağı kanaatindeyiz. (s. 71)

KUR'AN'DA LAHNİN VARLIĞI KONUSUNDAKİ İDDİALAR

Nahiv bilginleri, Mushaf'ı yazan kâtiplerin hata ettiğine dair Hz. Âişe'den gelen rivayetle Hz. Osman'ın “Ben onda lahn olduğunu görüyorum” sözüyle kastedilen kelimelerin üzerinde durmuş, Arap şiirinden şahit/delil getirerek bunları tek tek tahlil etmişlerdir. [Kur'an'da lahnin/i'rab hatasının bulunduğu iddia edilen kelimeleri ve nahiv âlimlerinin bunlara verdikleri cevapları şöyle sıralayabiliriz:]

1-Tâhâ 20/63. ayette geçen “*إِنَّ هَذَا لَسَاجِرَانِ*” cümlesindeki “*هَذَا*” kelimesinin [inne'nin ismi olduğu halde “*هَذَيْنِ*” şeklinde mansûb olarak değil de merfû formuyla gelmesi, bazı Yemen kabilelerinde olduğu gibi] Belhâris/Benî el-Hâris b. Ka'b kabilesinin lehçesinde mevcut olan bir uygulamadır. [Onlar tesniye olan bütün kelimeleri mebni imiş gibi bütün i'rab hallerinde elif-nûn ile okurlar ve] “*فَبَصَّتُ مِنْهُ دِرْهَمَانِ*”/Ondan iki dirhem aldım, “*جَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ*”/Onun önüne oturdum, “*رَكِبْتُ عَلَيْهِ*”/Onun üzerine bindim” derler. [Bunun bir

⁴¹ “Çobanın küçük heybesi” anlamına gelen “Küneyf” Abdullah b. Mes'ûd'un lakabı idi. Buradaki ism-i tasgir sigası medih ve tazim içindir. (M)

⁴² Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Fezâilü's-sahâbe*, nşr. Vasiyyullah Muhammed Abbâs, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 2/843; Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l kebîr*, nşr. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1415/1994), 9/349.

⁴³ Bu hadis Buhârî'nin *Sahih*'inde “*لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ*” (Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 1/151), Müslim'in *Sahih*'inde hem bu lafızlarla hem de şu şekilde geçmektedir: “*لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِأَمِّ الْقُرْآنِ*” (Müslim, *Sahihu Müslim*, 1/295).

sebebi de onların öncesinde fetha olan her “ي/yâ” harfini elife çevirmeleridir.] Onların söylediği şu beyitte aynı durum söz konusudur:⁴⁴

تَرَوَدَ مَنَّا بَيْنَ أَدْنَاهُ ضَرْبَةً ... دَعَتْهُ إِلَى هَابِي التَّرَابِ عَقِيمِ

*O bizden iki kulağının arasına öyle bir darbe yedi ki
O darbe onu çorak arazisi çok olan bir yere atıverdi*

İkinci beyitte haf-i cerden sonra gelen ibare “çorak arazisi çok olan mevki” anlamındadır. [Görüldüğü gibi ilk mısradaki geçen ve tesniye olan “أَدْنَاهُ” kelimesi, muzafun ileyh olduğu için cer halinde “أَدْنِيهِ” olması gerekirken onların lehçesinde cari olan kaideye binaen yukarıdaki örnekler gibi ref halindeki formuyla zikredilmiştir.] Yine onlar şu beyti söylemişlerdir:⁴⁵ (s. 72)

أَيُّ قُلُوصٍ رَاكِبٍ تَرَاهَا ... طَارُوا غَلَاهُنَّ فَطِرُ غَلَاهَا

*Hangi binicinin, senin gördüğün o genç dişi deve?
Uçar gibi hızla gittiler onların üzerinde, sen de hızlı git onun üzerinde!*

[İkinci mısradaki “غَلَاهُنَّ” ve “غَلَاهَا” kelimesi, “عَلَيْهِ” ve “عَلَيْهِنَّ” olması gerekirken yukarıda zikrettiğimiz gibi bazı Yemen kabilelerindeki lehçelerde cari olan “öncesinde fetha bulunan her yâ harfi elife dönüştürülür” kaidesine binaen beyitteki formlarıyla zikredilmişlerdir.]

Ayrıca kıraat bilginleri bu cümlelerin ve cümledeki ism-i işaretin okunuşunda görüş ayrılığına düştüler.⁴⁶ [Yedi kıraat imamından biri olan] Ebû Amr [Zebbân] b. el-Alâ’ [b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî] (ö. 154/771) ile [Ebû Ömer] Îsâ b. Ömer b. [Abdillâh es-Sekafî el-Basrî en-Nahvî] (ö. 149/766) bu cümleyi “إِنَّ هَذَيْنِ لَسَاجِرَانِ” diye okumuş ve ism-i işaretin elif-nûnlu olan imlasının Hz. Âişe’nin dediği gibi kâtibin hatası olduğunu düşünmüşlerdir.

Âsım el-Cehderî (ö. 128/745) şu üç kelimeyi İmam Mushaf’ındaki imlaya uygun şekilde yazmıştı. Ancak [iş okumaya gelince yazdığı imlayı terk ederek] onları şöyle okudu: “إِنَّ هَذَيْنِ (Mâide 5/69)⁴⁸ ” (s. 73) (Nisâ 4/162)⁴⁷ وَالْمُقِيمُونَ الصَّلَاةَ لَسَاجِرَانِ Aynı şekilde o, Bakara 2/177. ayette geçen “وَالصَّابِرِينَ” kelimesini o şekilde yazdığı halde “وَالصَّابِرُونَ” diye okudu. Onun bu şekilde kitabet ile kıraati ayırmasının sebebi, Hz. Osman’ın şu sözüydü: “Ben onda lahnin olduğunu görüyorum. Araplar onu yakında dilleriyle düzeltereklerdir.” O da [Hz. Osman’ın dediği gibi] imlayı olduğu gibi bırakıp lahni lisanıyla düzeltiyordu.

Haccâc [Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî] (ö. 95/714), bu Âsım b. el-Cehderî ile Nâciye b. Rumh ve Ali b. Asma’ı Mushaf’ları araştırıp tetkik etmekle görevlendirdi. Onlara Hz. Osman’ın [İmam] Mushaf’ına muhalif buldukları her Mushaf’ı imha etmelerini ve [bunu tazmin sadedinde] sahibine 60 dirhem vermelerini emretti.

⁴⁴ Bu beyit, Hevber el-Hârisî’ye aittir.

⁴⁵ Kûfe mektebine mensup Arap Dili ve Edebiyatı âlimi, şiir râvisi ve eleştirmeni olan Mufaddal ed-Dabbî kadim Cahiliye şiirlerinden alınmış bu beytin, Yemen halkından birine ait olduğunu söylemektedir.

⁴⁶ Bu kelime Mütevatir kıraatlerden Ebû Amr kıraatinde “هَذَيْنِ” diğerlerinde “هَذَانِ” diye okunmaktadır.

⁴⁷ Hasan el-Basrî ve A’meş’e ait olan bu kıraat şaz kıraatlerdendir.

⁴⁸ İbn Muhaysın’a ait olan bu kıraat şaz kıraatlerdendir.

Bana Ebû Hâtim,⁴⁹ Asmaî'den⁵⁰ naklen şairin bu hususta şöyle dediğini nakletti:

*Ancak harap olmuş evin kalıntıları bomboş! Sanki o ev
Bahilî b. Asma'ın imha ettiği bir Kitap!*

Bazı kıraat âlimleri, Übey b. Ka'b'ın kıraatini göz önüne alarak “إِنَّ هَذَا لَسَاجِرَانِ” (Tâhâ 20/63) cümlesinin başındaki “in” lafzını “inne” diye okumuşlardır.⁵¹ Çünkü bu cümle Übeyy'in Mushaf'ında şöyle yazılmıştır: “إِنَّ هَذَا لَسَاجِرَانِ/Bu ikisi, iki sihirbazdan başka bir şey değildir.” Bu cümle Abdullah b. Mes'ûd'un Mushaf'ında ise [ayetin ve cümlenin başındaki “فَالْوَا” fiili olmadan] şu şekilde yazılmıştır:⁵² “وَأَسْرُوا النَّجْوَى أَنْ هَذَا سَاجِرَانِ” “Onlar ‘Şu ikisi, iki sihirbazdır.’ diye aralarında fısıldaştılar.” Bu durumda “en” “necvâ” kelimesini açıklamak için gelmiş en-i müfessiredir.

2-“Mâide 5/69. ayetin başında yer alan “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِقُونَ” cümlesindeki “الصَّابِقُونَ” kelimesi, ref mahallinde olan “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا” cümlesine atıf yapıldığı için merfu olması gerekir!” denilmektedir. Çünkü “inne” cümlenin başında yer alır ve aynı cinsten diğer edatlar gibi [tekit/pekiştirme dışında] söze bir anlam katmaz. “Zeyd ayaktadır/زَيْدٌ قَائِمٌ” cümlesinin başına “inne” getirilerek yeni bir cümle kurulduğu zaman mana yönünden bu iki cümle arasında [ikincisinde mananı pekiştirilmesi dışında] bir fark olmadığı aşikârdır. Oysa aynı cinsten bir edat olan “لَعَلَّ” yukarıdaki cümlenin başına getirildiği zaman cümledeki yüklem şüphe manası katar: “لَعَلَّ زَيْدٌ قَائِمٌ/Zeyd herhalde ayaktadır.” (s. 74) Aynı cümlenin başına bu gruptan bir edat olan “لَيْتَ” getirildiği zaman söze temenni manası kazandırır: “لَيْتَ زَيْدٌ قَائِمٌ/Keşke Zeyd ayakta olsa!” [Inne'nin manaya bir katkısının olmadığına ve bu nedenle aynı gruptaki diğer edatlara göre i'rab cihetinden zayıf olduğuna] Arapların şu sözü de delalet etmektedir: “إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ قَائِمٌ وَزَيْدٌ” Görüldüğü gibi inne'nin ismine atıf yapılan Zeyd kelimesi mansûb olması gerekirken sanki inne yokmuş gibi merfu olmuştur. Oysa aynı cümlenin başına “لَعَلَّ” getirildiği zaman ilk cümledeki aynı konumda olan Zeyd kelimesi mansûb olmuştur: “لَعَلَّ عَبْدَ اللَّهِ قَائِمٌ وَزَيْدٌ” Bu iki cümleden anlaşıldığına göre Zeyd kelimesi inne ile [mansûb olması gerekirken] merfu olmuş, le'alle ile mansûb olmuştur. Bunun sebebi inne'nin cümleye hiçbir mana katmamasına rağmen le'alle'nin söze şüphe anlamını kazandırmasıdır. [Yedi kıraat imamından biri olan nahiv âlimi] Kisâî [Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî] (ö. 189/805), şu iki örnekte olduğu gibi [inne'nin ismine atıf yapılan lafzın mansûb değil de merfu olmasına] cevaz vermiştir: “إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ وَزَيْدٌ قَائِمَانِ, إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ وَزَيْدٌ قَائِمٌ” Basralı nahiv âlimleri de buna cevaz vermişlerdir. Bunun yanı sıra Ahzâb 33/56. ayetin ilk cümlesinde geçen “مَلَائِكَتُهُ” kelimesinin, inne'nin ismine atfedildiği halde merfu olarak okunduğu şu şekildeki bir kıraat

⁴⁹ Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım (Yezîd) el-Cüşemî es-Sicistânî (ö. 255/869), râvi, Arap dili ve edebiyatı, Kur'an ilimleri, hadis ve ahbâr âlimidir.

⁵⁰ Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (ö. 216/831), Basra dil mektebinin önde gelen simalarından şiir ve ahbâr râvisi, dil ve edebiyat âlimidir.

⁵¹ Yedi kıraat imamından böyle okuyanlar Nâfi, Hamza, İbn Âmir ve Kisâî'dir.

⁵² Bu iki kıraat da şaz oldukları için günümüzde okunmamaktadır.

nakledilmektedir:⁵³ ”إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ“ Ayrıca [” إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ وَرَبُّهُ قَائِمٌ “] cümlesinin cevazını teyit eden] şöyle bir beyit mevcuttur:⁵⁴

وَمَنْ بِكَ أَمْسَى بِالْمَدِينَةِ رَحْلُهُ ... فَأَيُّ وَقْفَارٍ بِهَا لَعْرِبُ

Ev halkı Medine’de geceleyen kişi var ya, [ne iyidir onun hali orada!]

Oysa ben ve Kayyâr⁵⁵ gerçekten garibiz orada!⁵⁶

3-Nisâ 4/162. ayette [اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ] geçen “الْمُقِيمِينَ” kelimesinin mansûb olması konusunda birçok görüş vardır:

a-Öncesinde yer alan muttasıl zamirin [إِلَيْكَ-ك] mahalline atıftır. Bu görüşe göre ayetin takdiri şöyledir: وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ إِلَيَّ الْمُقِيمِينَ

b- Öncesinde yer alan diğer bir muttasıl zamirin [مِنْ قَبْلِكَ-ك] mahalline atıftır. Bu görüşe göre ayetin takdiri şöyledir: وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ مِنْ قَبْلِ الْمُقِيمِينَ

c-Kisâî başka bir ayetteki “وَيُؤْمِنُ بِالْمُؤْمِنِينَ” takdirinde olan “وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ” (Tevbe 9/61) ibaresini göz önüne alarak bu kelimenin öncesindeki *mâ* ism-i mevsûlünün mahalline atfedildiği görüşündedir. Bu görüşe göre ayetin takdiri şöyledir: وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ يُؤْمِنُونَ بِالْمُقِيمِينَ

d-Medihten dolayı [yani gizli bir “أَمْدَحُ/övüyorum” fiilinin mef’ûlü olarak] mansûbdur.

e-[*Mecâzu’l-Kur’an* adlı eserin müellifi, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, ahbâr ve nesep âlimi olan] Ebû Ubeyde [Ma’mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî] (ö. 209/824 [?]), bu lafzın sözün atıflarla uzamasından dolayı mansûb olduğunu söyler ve [Cahiliye şairlerinden] Hırnık bt. Hiffân’ın şu iki beytini şahit/delil olarak zikreder: (s. 75)

لَا يَبْعَدُنْ قَوْمِي الَّذِينَ هُمْ ... سُمُّ الْعُدَاةِ وَأَفَةُ الْجَزْرِ

النَّازِلِينَ بِكُلِّ مُعْتَرِكٍ ... وَالطَّيِّبُونَ مَعَاقِدَ الْأَزْرِ

Yaşasın benim aşiretim! Zira onlar

Düşmanlara zehir, develere baş belasıdır!⁵⁷

Her savaşa yerine gidip [savaşa dalan onlar!]

Uçkurlarını harama çözmezler, temiz iffetlidir onlar!

⁵³ Bu kıraat Kisâî’den nakledilmektedir.

⁵⁴ Beytin ikinci cümlesindeki “Kayyâr” kelimesinin, *inne*’nin isminin mahalline atfedildiği farz edilirse Kisâî’nin örnek verdiği cümleye benzemektedir. Çünkü bu durumda mansûb olması gerekirken merfû olmuştur ve “*Ben ve Kayyâr*” ikilisinin haberi olduğu halde tesniye olması gereken *garib* kelimesi müfred olarak zikredilmiştir. Oysa nahiv âlimlerinin çoğunluğuna göre cümlede takdim ve hazf vardır. Dolayısıyla ikinci mısranın takdiri şöyledir: “ فَأَيُّ لَعْرِبٍ وَ قَفَارٍ بِهَا غَرِيبٌ كَذَلِكَ / Gerçekten ben garibim, aynı şekilde Kayyâr da gariptir orada!”

⁵⁵ Kayyâr, şairin atının ya da devesinin ismidir.

⁵⁶ Beytin sahibi Cahiliye döneminde yetişen ve İslam’ın ilk yıllarını gören Dâbi’ b. el-Hâris b. el-Ertae el-Bercemî’dir. Ensardan bazılarını hicvettiği için Hz. Osman tarafından hapsedilmiştir. Vefatı takriben hicrî otuzlu yıllardır.

⁵⁷ Şair bu mısradaki aşiretinin düşmanlarla savaşını öldürdüğünü ve onların develerini gasp edip misafirlerine ikram etmek için kestiklerini kastetmektedir.

[Görüldüğü gibi ikinci beytin başındaki kelime, merfu olması gerekirken sözün uzamasından dolayı mansûb olarak zikredilmiştir.]

Bunlara benzediği halde bu bağlamda zikredilmeyen başka bir kelime daha vardır: وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ / *Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (azat edilmeleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır.* (Bakara 2/177) Bu ayette geçen الصَّابِرِينَ kelimesi [*Lâkinne*'nin haberine atıf yapıldığı için merfu olması gerekirken] Âsım el-Cehderî hariç bütün kıraat âlimler tarafından mansûb okunmuştur. Âsım el-Cehderî ise yukarıda zikrettiğimiz sebepten dolayı bu kelimeyi yazarken mansûb olarak yazıyor, okurken merfu olarak okuyordu.

Bu kelimenin mansûb oluşu konusunda Nahiv âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden ikisini şöyle sıralayabiliriz:

a-Medihten dolayı [yani gizli bir “أمدح/övüyorum” fiilinin mef’ûlü olarak] mansûbdur. Araplar medih ve zemden dolayı bazı kelimeleri [cümledeki i’rabı ne olursa olsun] nasb ederlerdi. Sanki onlar övmek istediklerini, sözün öncesine tabi olmadan müstakil olarak yeni bir medih ile methetmek istiyorlar. Ferrâ [Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ] (ö. 207/822) bu görüşü benimsemiştir.

b-Bu kelime وَآتَى الْمَالَ diye başlayan cümlede آتَى fiilinin ikinci mef’ûlüne atfedildiği için mansûbdur. Bu durumda ayette takdim-tehir söz konusudur. Dolayısıyla ayetin takdiri şöyledir: وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ / Bu takdire göre cümlenin meali şöyle olur: [*Asıl iyilik*] *mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (azat edilmeleri için) kölelere, zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlere verenlerin tutum ve davranışlarıdır.*

Bu güzel bir yorumdur. Çünkü şu ayette olduğu gibi الْبِئْسَاءِ fakirlik demektir: “وَأَطْعَمُوا” وَالْبِئْسَاءِ الْفَقِيرَ / *Yoksulu, fakiri doyurun!*” Bundan sonra gelen الضَّرَّاءِ ise “bedene arız olan geçmeyen dert ve hastalık kabilinden bela” anlamındadır. Sanki Allah şöyle buyurmuştur: “Mala olan sevgilerine rağmen onu dönüp duran dilenciye, fakirliğe ve hastalığa sabredenlere verenlerin [davranışı asıl iyiliktir.] Bu sabır gösterenler durumlarından şikâyetçi olmazlar ve [iffetlerinden dolayı] insanlardan bir şey istemezler.” Bu izaha göre الْمُوفُونَ kelimesi, kendilerine mal verilen kimselerin arasında zikredilmesine rağmen [onlara değil de *Lâkinne*'nin haberi olan] مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ cümlesinin mahalline atfedilmiştir. [Bu nedenle merfudur.] (s. 76)

3-Enbiyâ suresi 21/88. ayetin sonunda yer alan “وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ” cümlesinde geçen نُنْجِي kelimesi Mushaflarda نَجِي şeklinde tek nun harfiyle yazılmıştır. [Yedi kıraat imamından biri olan] Âsım b. Ebi'n-Necûd'un [Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfi] (ö. 127/745) dışındaki bütün kıraat âlimleri bunu iki nun harfiyle (ننجي) okumuşlardır. Âsım b.

Ebi'n-Necûd ise bütün kıraat âlimlerine muhalefet ederek bu kelimeyi tef'îl babının mechul formuyla نُجِّي diye okumuştur.

Bu kelimeyi Mushaf'taki imlasına muhalif olarak iki nun harfiyle okuyanlar bunun sebebini şöyle açıkladılar: “Nun harfi, cim harfinin yanında gizli kalır [ve ilk bakışta gözden kaçabilir.] Bu nedenle [Mushaf'ı yazan] kâtip, niyeti onu yazmak olduğu halde [bir anlık dalgınlığından dolayı] yazmamıştır.

Bazı Nahiv âlimleri İmam Âsım'ın kıraatini şu şekilde izah etmişlerdir: “Cümlede fiilden sonra gizli bir mastar vardır. Sanki 'ضُرِبَ الصَّبِّ زَيْدًا' denildiği gibi 'نُجِّي النَّجَاءَ الْمُؤْمِنِينَ' denilmiştir. Sonra mastar/الضَّرْبُ/النَّجَاءُ kaldırılmış ve cümle 'ضُرِبَ زَيْدًا نُجِّي الْمُؤْمِنِينَ' halini almıştır. [Bu durumda mahzûf النَّجَاءُ mastarının mef'ûlü olduğu için mansûb olur.]

[Edip, fakih, hadis ve kıraat âlimi] Ebû Ubeyd [el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî] (ö. 224/838), bu kelimenin tilavetinde Mushaf'ın imlasına muhalefet etmeyi kerih gördüğü için İmam Âsım'ın kıraatini tercih ediyor ve buna Câsiye 45/14. ayette geçen kelimenin okunuşunu şahit/delil getiriyordu: لِيَجْزِي قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ Zira [On kıraat imamından biri olan] Ebû Ca'fer [Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî] el-Medenî (ö. 130/747-48), bu cümlenin başındaki fiili “لِيَجْزِي” diye okuyordu.⁵⁸ O zaman ayetin takdiri [yukarıda verilen örnekte olduğu gibi] şöyle olur: لِيَجْزِي الْجَزَاءُ قَوْمًا

[Bu izaha delil sadedinde] bazı Nahiv âlimleri bana şu şiiri okudular:

وَلَوْ وَاَدَّتْ فُقَيْرَةٌ جَزَوْ كَلْبٍ ... لَسَبَّ بِذَلِكَ الْجَزْوِ الْكِلَابًا

Şayet bir köpek eniği doğurmuş olsaydı Fukayre

Bu enikten dolayı sövülürdü köpeklerle⁵⁹

[Görüldüğü gibi beytin sonundaki kelime nâib-i fail yerinde olduğu halde yukarıdaki örneklerde olduğu gibi gizli bir لَسَبُّ mastarının mef'ûlü olduğu için mansûb olmuştur.] (s. 77)

4-Münafikûn 63/10. ayette geçen فَأَصَدَّقَ وَأَكُنَّ مِنْ الصَّالِحِينَ cümlesindeki أَكُنَّ fiilini, kıraat âlimlerinin çoğu ortasında vav harfi olmadan [yani meczûm formuyla] فَأَصَدَّقَ وَأَكُنَّ diye okumuşlardır.⁶⁰ Bazı Nahiv âlimleri “Bunun sebebi, şayet başında *fe* harfi olmasaydı [talepten sonra geldiği için] meczûm olması gereken فَأَصَدَّقَ fiilinin mahalline atfedilmesidir.” demişlerdir. [Bu hususa örnek kabilinden] şair şöyle demiştir:⁶¹

فَأَبْلُونِي بِلَيْتِكُمْ لَعَلِّي ... أَصَالِحُكُمْ وَأَسْتَدْرَجُ نَوِيًّا

⁵⁸ Bu fiili yedi kıraat imamından İbn Âmir, Hamza ve Kisâi “لِيَجْزِي” diye, diğerleri “لِيَجْزِي” diye okumuşlardır.

⁵⁹ Bu beyit, Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biri olan Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî'ye aittir. (ö. 110/728 [?]) Cerîr bu beytiyle kendisi gibi aynı üslubu devam ettiren ve üç büyük hiciv şairinden bir diğeri olan Ferezdak Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî'yi (ö. 114/732) hicvetmektedir. Beyitte adı geçen Fukayre, Ferezdak'ın annesidir.

⁶⁰ Bu fiili ortasında vav olduğu halde أَكُونُ diye okuyan Ebû Amr'dır. Her iki kıraat de sahihtir.

⁶¹ Bu beytin sahibi Ebû Davud el-İyâdî'dir. Cahiliye şairlerinden Hanzala b. eş-Şarkî olduğu da söylenmiştir.

İyiliğinizi gösterin bana! O zaman belki de ben

Barışırım sizinle ve ilerlerim hedefime doğru yavaş yavaş

İkinci mısradaki *أستدرج* fiilinin meczûm olması, öncesinde *لعلّي* olmadan önce *أصالح* fiilinin mahalline atfedilmesidir. [Zira *لعلّي* olmasaydı *أصالح* fiili talepten sonra geldiği için/emrin cevabı olduğu için meczûm olacaktı.]

Sanki şair şöyle demiştir: “ *فأبْلُونِي بِلِيَّتِكُمْ أَصَالِحَكُمْ وَأَسْتَدْرِجُ نَوِيًّا* /Bana iyiliğinizi gösterin ki ben de sizinle barışayım ve yavaş yavaş hedefime doğru ilerleyeyim!”

[Yedi kıraat imamından biri olan] Ebû Amr b. el-Alâ' bu fiili *فَأَصَدَّقَ وَأَكُونُ* diye mansûb okumuştur. Zira o, Mushaf'ı yazarken kâtibin *كَلْمُونَ* ve benzerlerinde med ile lin harfleri düşürüldüğü gibi bunda da vav harfini yazmadığı görüşündedir.⁶²

Kıyasıca lahnin bulunduğu iddia edilen kelimeler, [en azından] Nahiv âlimlerinin o husustaki görüşlerinden birine uygundur. Ya da Hz. Âişe'nin dediği gibi kâtip hatasından ibarettir.

Şayet Nahiv âlimlerinden birinin görüşüne uyuyorsa o zaman lahn yok demektir.

Şayet lahn, kâtibin hatalı imlası sonucu ortaya çıkmışsa o takdirde kâtibin bu hatasından dolayı Allah'a ve Resûlü'ne (s) hiçbir sorumluluk isnat edilemez. Şayet bu, Kur'an'a atfedilen bir ayıp sayılırsa o zaman Mushaf'ın yazımında harflerin seslerinin farklı şekillerde yazıya aktarılmasından dolayı ortaya çıkan her yanlış ona isnat edilirdi [ki bunun ne kadar yanlış bir tutum olduğu açıktır.]

Örneğin İmam Mushaf'ında Tâhâ 20/63 ayette geçen *إِنْ هَذَا لَسَاجِرَانَ* cümlesindeki son kelime tesniye elifi kaldırılarak *إِنْ هَذَا لَسَاجِرَانَ* şeklinde yazılmıştır. [Ancak tilavette elif harfi varmış gibi her kıraat âlimi *ra* harfini uzatarak okumuştur.] Aynı şekilde bu Mushaf'ta *قَالَ رَجُلَانِ* (Mâide 5/23) ibaresinin ikinci kelimesinde; *فَأَخْرَانَ يُفْؤَمَانِ مَقَامَهُمَا* (Mâide 5/107) cümlesinin ilk kelimesinde olduğu gibi bütün tesniye elifleri hafzedilerek yazılmıştır.⁶³ (s. 78)

Mushaf kâtipleri *الْحَيَوَةُ*, *الرَّكُوعُ*, *الصلوة*, kelimelerini [ortada med harfi olan elif yerine] vav harfiyle yazmışlardır. Biz özellikle onların bu kelimelerdeki imlasına teberrüken tabi oluyoruz. Yoksa biz *الْفَلَاةُ*, *الْقَنَاءُ*, *الْقَطَاءُ* gibi kelimeleri [vav harfiyle değil] sadece elif ile yazarız. Ancak bunlarla [vav ile yazılmış] yukarıdaki kelimeler arasında [kelimenin telaffuzunu temin açısından, sesin yazıya aktarılması cihetiyle] hiçbir fark yoktur.

Mushaf kâtiplerinin [yukarıdakine benzer] bazı imlaları şunlardır:

a-Bakara 2/275. ayette geçen *الرَّبَا* kelimesi, vav ile *الرَّبَوَا* diye yazılmıştır.

⁶² Bu kelime ebced harflerinde geçen ve Medyen krallarından birinin adı olduğu söylenen bir isimdir. Böyle kullanıldığı gibi vav harfi atılarak *كَلْمُنْ* diye kullanılması daha yaygındır. (M)

⁶³ Kaynaklardaki bilgiler İbn Kuteybe'nin bu sözünü teyit etmemektedir. Başka bir deyişle İmam Mushaf'ının imlasında, örnek verilen kelimeler de dahil olmak üzere tesniye elifi genellikle mevcuttur. Ancak bu konuda İbn Kuteybe'nin değinmediği bir husus vardır. O da “ *أصحاب/أصحاب تعالي/تعالى-الضلالة/الضلالة-سبحن/سبحان* ” gibi bazı kelimelerin ortasındaki eliflerin Hz. Osman Mushaf'larında yazılmadığıdır.

b-Me'âric 70/36. ayette geçen **فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا** cümlesinin başındaki kelimedeki bulunan lam harfi, müstakil olarak yazılmıştır.

c-En'âm 6/34. ayette geçen **وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيٍّ الْمُرْسَلِينَ** cümlesindeki **نَبِيٍّ** kelimesi, sadece sonu esreli olup aslında **yâ** harfi bulunmadığı halde sonuna bir **yâ** harfi ilave edilerek **نَبِيَّيْ** diye yazılmıştır.

d-Aynı şekilde Şûrâ 43/51. ayette geçen **وَرَاءِ حِجَابٍ** ibaresindeki **وَرَاءِ** kelimesi, yukarıdaki En'âm 6/34. ayette olduğu gibi sonuna bir **yâ** harfi eklenerek **وَرَاءِي** diye yazılmıştır.

e-Şûrâ 43/21. ayetin başında yer alan **أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ** ibaresindeki **شُرَكَاءُ** kelimesi, öncesinde elif olmayan vav ile **شُرَكُؤُا** şeklinde yazılmıştır.

f-İbrahim 14/21. ayette geçen **الضُّعْفَاءُ** kelimesi, bir önceki örnekte olduğu gibi öncesinde elif olmayan vav ile **الضُّعْفُؤُا** şeklinde yazılmıştır.

g-Hûd 11/87. ayette geçen **نَشَاءُ** kelimesi, eliften sonra gelen bir vav ile **نَشَاؤُا** diye yazılmıştır. Aynı kelime İsrâ 17/18. ayette ise vav harfi olmadan **نَشَاءُ** şeklinde yazılmıştır. [Okuyuşta] bu iki imla arasında hiçbir fark yoktur.

h-Neml 27/21. ayette geçen **أَوْ لَأُذَبِّحَنَّهُ** cümlesindeki **لَأُذَبِّحَنَّهُ** fiili başındaki hemzeden sonra bir elif ilavesiyle **لَأُذَبِّحَنَّهُ** diye yazılmıştır.

i-Aynı şekilde Tevbe 9/47. ayette geçen **لَأَوْضَعُوا** fiili, baştaki lam ve eliften sonra bir elif ziyadesiyle **لَأَوْضَعُوا** diye yazılmıştır.

Mushaflarda bu kabilden örnekler sayılmayacak kadar çoktur.

Son dönemlerdeki kıraat âlimlerinin hatalı kıraatleri de [sadece kendilerine aittir. Dolayısıyla bu hatalar] Kur'an aleyhine delil olamaz.

Daha önce belirttiğimiz gibi ilk dönemlerde insanlar [kendi ana dillerinde nazil olduğu için] Kur'an-ı Kerim'i doğru okuyorlardı. Bu nesilden sonra [fethler sonucunda Arap olmayanların Müslüman olmasıyla birlikte Arap yarım adasının] dışındaki şehirlerde yaşayan ve Arap olmayan bir kuşak ortaya çıktı. Bunlar Arapçanın dil yapısını bilmiyorlar, [Kur'an konusunda çok hassas ve titiz olan ilk nesil kadar] sorumluluk bilinci taşıyorlardı. Bu nedenle pek çok kelimenin tilavetinde hata ettiler ve doğru okuyuştan saptılar. [Kur'an'ı] Arapça dil kaidelerine aykırı bir tarzda okudular ve Kur'an tilavetine hâlel getirdiler.

Onlardan biri vardır ki avam nazarında iyi bir insan olarak bilinmesi ve din saiki ile kalplerin ona ısınması sebebiyle Allah onun kusurlarını örtmüştür.⁶⁴ (s. 79) Kıraat vecihlerini araştırdığım kimseler içinde tilavetinde bundan daha fazla karışıklık ve sıkıntı olan birini görmedim. Çünkü bu kişi, bir kelimedeki kullandığı kıraat vechini ona benzer başka bir kelimedeki terk ediyor. Sonra bir kaide koyuyor; ancak sebepsiz yere bu kaidenin dışına çıkıyor; pek çok kelimedeki zayıf çözüm arzusundan başka mesnedi olmayan vecihleri tercih ediyor.

İşte bütün bunlar, onun kıraatini Hicaz ehlinin ve Arapların kıraat vecihlerinin dışına itmiştir. Bu sapmanın bir başka sebebi de onun med, hemze, işbâ, imâle ve idgam konusunda

⁶⁴ Müellif bu imasıyla galiba yedi kıraat imamından biri olan Hamza'yı [Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfi] (ö. 156/773) kastetmektedir.

aşırı gitmesidir. Böylece o, Kur'an öğrenenleri zor bir yola sevk etmekte; Allah'ın ümmete kolaylaştırdığını zorlaştırmakta ve geniş kıldığı [alanı] da daraltmaktadır.

[Bütün bunların yanı sıra] burada tuhaf olan şöyle bir durum daha vardır: O zat insanlara kendi kıraat vecihlerini öğretmekte ama bunların namazda okunmasını kerih görmektedir. Kendisi ile namaz caiz olmayacaksa bu kıraat nerede kullanılacak? [Ne işe yarayacak?]

Süfyâb b. Uyeyne [Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî] (ö. 198/814), namazında onun kıraatini okuyan veya onun kıraatini okuyan bir imama uyan kişinin namazını iade etmesi/yeniden kılması gerektiği görüşündedir. Bişr b. el-Hâris (ö. 227/842) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi seçkin Müslümanlardan birçoğu Süfyân b. Uyeyne'nin bu görüşüne katılmıştır. Avam ve sıradan olan insanlar, onun kıraatine aşık oldular. Bu aşırı muhabbetin tek sebebi onda gördükleri meşakkat ve zorluk ile Kur'an talebesinin hocasına uzun süre gidip gelmesiydi. Bu kıraat vechiyle Fâtiha suresini öğrenmenin on gün, takriben yüz ayeti olan bir sureyi öğrenmenin bir ay, [Fâtiha'dan sonraki] yedi uzun sureyi öğrenmenin bir yıl sürdüğünü gördüklerinde; kıraat esnasında avurtları eğip bükmeyi, boyundaki iki büyük damarı ve alnın iki yanındaki iki damarı şişirmeyi müşahede ettiklerinde bunun kıraatin fazileti ve ondaki maharetin eseri olduğunu tevehhüm ettiler.

Oysa ne Allah Resûlü'nün (s), ne seçkin selefin, ne tabiînin, ne de kıraat âlimlerinin kıraati böyle idi. Bunların kıraati kolay ve basit idi. Kur'an'ı [kendi başlarına] virtlerinde ve odalarında okuyanların böyle bir kıraati benimsemelerini tercih ederiz. Kur'an öğrenmeye yeni başlayan gayretli bir delikanlıya gelince, ona med, hemze, idgam konusunda aşırı gitmeden kıraat ilminde derinleşmesini tavsiye ederiz. Çünkü bunlardaki aşırılık dili zelil eder; tutulması gereken yerde salıverir ve [çözülmemesi gereken] düğümü çözer.

Bu tabakadan tilavetinde yanlış ve vehimden uzak olan ne kadar az insan vardır!.. (s. 80)

Şimdi biraz da mana ya da gramer açısından hatalı olan bazı kıraat örneklerini görelim:

1-İslamî dönemin ilk iki kuşağından bazıları⁶⁵ Yunus 10/16. ayette [قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ] *De ki: "Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım, Allah da size onu bildirmezdi. Ben sizin aranızda bundan (Kur'an'ın inişinden) önce (kırk yıllık) bir ömür yaşadım. Hiç düşünmüyor musunuz?"*] geçen اذْرَاكُمْ fiilini, son harfini hemze yaparak اذْرَاكُمْ diye okumuşlardır. Oysa [if'âl babının gaib sigasındaki] bu fiilin aslı/sülasi formu [bilmek anlamındaki dirâyet mastarıdır ve] وَكَذًا وَكَذَا cümlesinde olduğu gibi hemze ile değil yâ harfiyle bitmektedir.⁶⁶

2-Yine aynı dönemde bazıları Şu'arâ 26/210. ayetinin [وَمَا تَنْزَلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ /O Kur'an'ı şeytanlar indirmemiştir] sonundaki الشَّيَاطِينُ kelimesini vav-nun ile çoğul yapılmış gibi الشَّيَاطُونُ diye okumuşlardır.⁶⁷

3-Bir başkası A'râf 7/150. ayette geçen اَلْاَعْدَاءُ بِئِىَ اَلْاَعْدَاءُ cümlesini اَلْاَعْدَاءُ diye okumuştur. Bu durumda if'âl babının nehy-i hazır formundaki fiil, sülasi forma dönüştürülmüş ve mef'ûl olan اَلْاَعْدَاءُ kelimesi de fail konumunda merfu olarak okunmuştur. Oysa bu fiil if'âl

⁶⁵ Abdullah b. Abbas ve Hasan el-Basrî'nin böyle okuduğu söylenir.

⁶⁶ Bu kıraat vechi, "Bu fiilin اَلْدَفْعُ anlamındaki اَلْدَفْعُ olduğu ya da Akil lehçesinde olduğu gibi yâ harfi öncesinde fetha olduğu için elife dönüşmüştür" diye izah edilmektedir.

⁶⁷ Bu kıraat vechinin Hasan el-Basrî ile Dahhâk'e ait olduğu söylenmektedir.

babındaki formuyla “أَشْمَتَ اللَّهُ الْعَدُوَّ بِهِ فَهُوَ يُشْمِتُهُ” şeklinde kullanılır. [Bu fiilin sülası formu kullanılarak شَمَتَ اللَّهُ الْعَدُوَّ denmez.

4-[Hadis, kıraat ve ferâiz sahalarındaki bilgisiyle tanınan tâbiîn nesline mensup bir âlim olan] A‘meş [Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfi] (ö. 148/765) şöyle der: (s. 81) “İbrahim’in⁶⁸ ve Talha b. Musarrif’in⁶⁹ yanında Şu’arâ 26/25. ayeti [قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْتَمِعُونَ] /Firavun etrafındakilere “dinlemez misiniz?” dedi.] okudum.⁷⁰ Bunun üzerine İbrahim bana “Sen, en feci kıraat vecihlerini bize okumaya devam ediyorsun! Okuduğun ayetteki حَوْلَهُ kelimesi, [senin okuduğun gibi değil] حَوْلَهُ olacak!” dedi. İbrahim, [Talha’ya döndü ve “sen ne dersin?” diyerek] onun fikrini sordu. O da [onu tasdik ederek] aynı şeyi söyledi. Onların bu sözlerine karşılık ben de onlara şöyle dedim: “Asıl siz yanlış okuyorsunuz. Bugün sizin yanınızda oturmayacağım.”

5-[Kıraat âlimi ve fakih olan] Yahya b. Vessâb (ö. 103/721), Nisâ 4/135. ayette geçen [“Eğer (şahitlik ederken dilinizi) eğip bükerseniz, ya da doğruyu söylemezseniz...” mealindeki] [“عَظْمٌ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْتَمِعُونَ” cümlesindeki تَلُّوا kelimesini تَلُّوا diye okudu. Bu fiil [yardım etmek, birinin işini üzerine almak, idare etmek gibi manalara gelen] أَوْلَايَةٌ mastarından türetilmiştir. Bu mana buradaki bağlama uygun değildir. [Çünkü bu cümle öncesinde şahitlikten ve adaletten söz edilmektedir.] Oysa bu fiil [biri fiilin aslında mevcut olan, diğeri de cemi vavı olmak üzere] iki vav ile yazılan تَلُّوا fiilidir. Bu fiil ise “şahitlik ederken taraf tutmak ve iki hasımdan birine meyletmek” anlamındaki أَلَّى mastarından türetilmiştir. Nitekim aynı kelime Âl-i İmrân 3/78. ayette de geçmektedir: “وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤْنَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ /Onlardan (Kitap ehlinde) bir grup var ki, Kitap’tan olmadığı hâlde Kitap’tan sanasınız diye (okudukları) Kitap’tanmış gibi dillerini eğip bükerekler.” [Ne yazık ki] A‘meş ve [yedi kıraat imamından biri olan] Hamza, Yahya b. Vessâb’ın söz konusu kıraat vechine tabi olmuştur.

6-A‘meş, İbrahim 14/22 ayette geçen وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ cümlesinin sonundaki kelimeyi, sonu kesreli olarak بِمُصْرِخِيَّ diye okumuştur. Sanki o, bu kelimenin başındaki bâ harf-i cerrinin kelimenin tamamını cer ettiğini sanmıştır. [Maalesef] Hamza onun bu [hatalı] kıraat vechine tabi olmuştur.

7-[Yedi kıraat imamından biri olan] Hamza, Fâtır 35/43. ayette geçen وَمَكَرَ السَّيِّئُ وَلَا يَجِيئُ ifadesindeki السَّيِّئُ kelimesinden ilkinin sonunu sükûn ile/cezimli olarak السَّيِّئُ diye okumuştur. Oysa [Arapçada cümle içinde yer alan] isimler sükûn ile i’rab almaz. Aynı ismin ikincisini ise [doğru] i’rabı ile [merfu olarak] okumuştur.

8-[Yedi kıraat imamından biri olan Nâfi‘ [Ebû Ruveym Nâfi‘ b. Abdirrahmân b. Ebî Nu‘aym el-Medenî] (ö. 169/785), Hicr 15/54. ayette geçen فِيمَ تُبْتَرُونَ cümlesinin sonundaki fiili, kesre ile harekelenmiş nun ile تُبْتَرُونَ diye okumuştur. Oysa onun sandığı kıraat vechi murat edilseydi fiil, [biri cemi nunu, diğeri nun-u vikaye olmak üzere] iki nun ile تُبْتَرُونَ diye yazılırdı. Çünkü bu müzari fiil ref mahallindedir.

⁶⁸ Bu kişi Tabiînden muhaddis ve fakih olan Ebû İmrân İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehâi el-Kûfi’dır (ö. 96/714).

⁶⁹ Bu kişi Talha b. Musarrif b. Ka‘b b. Amr Ebû Abdullah el-Kûfi’dır (ö.112/730).

⁷⁰ Bu kıraat, bütün kıraat imamlarının kıraatidir.

9-Hamza, Enfâl 8/59. ayette geçen *وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ* cümlesinin başındaki fiili *yâ* harfi ile [gaib sigası] olarak] okumuştur.⁷¹ Şayet onun sandığı kıraat vecihi murat edilseydi ayet *وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ* şeklinde olurdu:

Bu kabil örnekler çoktur. Ancak bu kitap bu tür örnekleri sayıp dökmek için telif edilmedi. Böyle örneklerin tümünü, inşallah yakında kıraat vecihleri konusunda telif edeceğimiz kitabımızda görebileceksin. (s. 84)

SONUÇ

İbn Kuteybe'nin bu bölümde yazdıkları tahlil edildiğinde şu sonuçlar çıkarılabilir:

Arapça diğer dillerden farklıdır ve bazı üstün vasıfları vardır. Bu vasıflardan dolayı Arapça olarak indirilmiş Kur'an-ı Kerim'in hiçbir dile tam olarak tercümesi mümkün değildir. Şiir sözlü kültürü nakleden bir vasıta olduğu için Arapların hayatında çok önemlidir. Şiirde aynı zamanda vezin ve kafiye bulunması sebebiyle nesir gibi üzerinde değişiklik yapılması mümkün değildir. Şiirlerde kullanılan hitap şekilleri, mecaz, istiare ve temsil gibi ifade tarzları Kur'an-ı Kerim'de de mevcuttur.

Kur'an'ı eleştirip ona kusur isnat edenler, müteşâbih ayetlerin ardına düşüp onları asli manalarından çıkararak tahrif eden kimselerdir. Bunlar bu tahrifin ardından Kur'an'da tenakuz ve ihtilaf bulunduğu hükmettiler ve kendilerince iddialarına birçok delil getirdiler. Maalesef bu asılsız delillerle bazı cahil insanları yoldan çıkarıp şüpheye düşürdüler. Oysa bu kabil itirazların müşriklerden sadır olduğuna dair ne bir ayet ne de bir rivayet vardır. Bu kitap, insanların kafasını karıştıran ve onları şüpheye düşüren iddialar sebebiyle problemlili gözükten ayetleri yorumlamak maksadıyla telif edilmiştir.

Yetkin olmadığı konularda dilbilimci âlimlerin görüşüne başvurduğunu söyleyen İbn Kuteybe, kıraat farklılıklarına dair 23 itirazı dile getirir ve bunlara teker teker cevap verir. Ardından Kur'an'da lahn bulunduğu dair iddiaları cevaplar.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût ve diğerleri. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

--- *Fezâilü's-sahâbe*. Nşr. Vasiyyullah Muhammed Abbâs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.

Bakillânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *Î'câzu'l-Kur'an*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî. *Müsnedü'l-Bezzâr*. Nşr. Mahfûzurrahman Zeynullah ve diğerleri. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009.

⁷¹ Bu fiili İbn Âmir, Hafs ve Ebû Ca'fer Hamza gibi okumuştur. Âsım ise *te* harfiyle okumuştur. Her iki kıraat de sahih yedi kıraattendir.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Durmuş, İsmail. "Hemze", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/190. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. Nşr. Hüseyin Selîm Esed. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*. Nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünenü İbn Mâce*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdulbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdulbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdulmün'im Şelebî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Süyûtî. *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'an*. Nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemu'l kebîr*. Nşr. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1415/1994.
- Taberî, Muhammed b Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1420/2000.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru kitabi'l-Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*. Nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957.

Çeviri Makalesi • Translation Article

KUR'AN'DA BİRBİRİNE ZIT OLDUĞU TEVEHHÜM EDİLEN AYETLERİN YORUMU VE MÜTEŞÂBİH AYETLERİN İNDİRİLMESİNDEKİ HİKMET (TEVÎLÜ MÜŞKİLİ'L-KUR'AN ÇEVİRİSİ-III)*

*The Interpretation of "Supposedly Contrasting Verses" in the Qur'an And the Wisdom in Revealing
of Allah The Mutashabih Verses (Translation of Ta'wil Mushkil Al-Qur'an-III)*

Hikmet AKDEMİR^a

ÖZ

^a Prof. Dr., Hitit Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam
Bilimleri Bölümü
Çorum/Türkiye, email:
hikmetakdemir@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0090-
4574.

"Te'vilü Müşkilü'l-Kur'an" adlı eserinden çevirisi yapılan bu bölümde İbn Kuteybe, ilk bakışta birbirine zıt gibi gözükten ayetlerin doğru anlaşıldığı takdirde aslında aralarında çelişki bulunmadığını ispat etmektedir. Ardından müteşâbih ayetlerin indirilmesindeki hikmeti örneklerle açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an İlimleri, Müşkilü'l-Kur'an, İbn Kutaybe, Te'vilü Müşkilü'l-Kur'an, Müteşâbih.

ABSTRACT

In this section, translated from his work "*Te'vilü Müşkilü'l-Kur'an*", Ibn Qutaybe proves that there is no contradiction between the verses that seem contradictory at first glance, provided that they are correctly understood. Then, he explains the wisdom in the revelation of mutashabih verses with examples.

Keywords: Qur'anic Sciences, Mushkilü'l-Qur'an, İbn Kutayba, Ta'vilü Mushkilü'l-Kur'an, Mutashabih.

* Bu çeviri makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this translation article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kelimeler sıfatından gelen tahriften korunmuş son mesajdır. Lafzı ve manası Allah'a aittir. Allah bu kelamıyla insanlarla onların seviyesine göre konuşmuş; âlemlere rahmet olarak gönderdiği Elçisi¹ (s) vasıtasıyla emir ve yasaklarını bildirmiştir. Allah Resûlü (s) onun son elçisi olduğu gibi, ona en büyük mucize olarak verilen Kur'an-ı Kerim de son ilahi mesajdır.

Allah'ın kudret sıfatının tecellisi olan varlıklar kusursuzdur. İnsan onlarda kusur bulamaz.² Örneğin insan, en mükemmel şekliyle ancak böyle bir varlık olabilir. Beden ve ruh itibarıyla son derece hassas ölçülerle yaratılmış olan insan için bu hâlden daha mükemmel bir keyfiyet düşünülemez. Bu örnekten hareketle Allah'ın kelimeler sıfatından gelen Kur'an'ın da kusursuz olduğunu söyleyebiliriz. Zaten bunu bizzat Kur'an'ın kendisi dile getirmektedir: *“Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.”*³

Bu ayet-i kerime, Kur'an'da çelişki olmadığını açıkça beyan ettiğine göre böyle bir kusurun ona isnat edilmesinin onu yanlış anlamaktan kaynaklandığı rahatlıkla söylenebilir. İbn Kuteybe bu kabil yanlış anlamalar sonucu aralarında çelişki olduğu iddia edilen ayetleri *“Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an”* adlı eserinde tek tek ele almakta ve söz konusu iddiaların asılsız olduğunu ispat etmektedir.

Şimdi tercümede esas aldığımız Sa'd b. Necdet Ömer neşrinden bu konunun yanı sıra müteşabih ayetlerin indirilmesindeki hikmete dair açıklamaların yer aldığı 84-114. sayfaların çevirisine geçiyoruz.

A. BİRBİRİNE AYKIRI VE ZIT GİBİ GÖRÜNEN AYETLER

Kur'an'a itiraz edenlerin bir iddiası da onda birbiriyle çelişen ayetlerin bulunmasıdır. Aralarında çelişki olduğu iddia edilen ayetleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Kıyamet Gününde İnsanların Sorguya Çekilmesi

Allah, Rahman 55/39. ayette *“فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ/İşte o gün ne insana ne cine günahı sorulur.”* buyurmaktadır. Hicr 15/92-93. ayette ise *“فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ/ Rabbine ant olsun, onların hepsine yapmakta olduklarını mutlaka soracağız.”* buyurmaktadır.

¹ Enbiyâ 21/107.

² Mülk 67/3.

³ Nisâ 4/82.

İlk bakışta çelişkili gibi gözükten bu durumun şu şekilde izahı mümkündür: Me'âric 70/4 ayette beyan edildiği gibi mahşer günü [içinde çeşitli hâletleri bulunduran] çok uzun bir süreçtir: “تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ/ Melekler ve Ruh (Cebrail) ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir.” Böyle uzun bir süreçte bir zaman insanlar sorguya çekilir, bir başka zaman ve hâlette [o süreçten geçildiği ve artık gerek kalmadığı için] sorguya çekilmezler. Çünkü insanlar Allah'ın huzuruna çıkarıldıklarında orada durdurulur ve hesaba çekilirler. Hesaba çekme işi bitip de haklarındaki hüküm kesinleşince ve “فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ/ Gök yarılıp da, yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül hâline geldiği zaman” (Rahman 55/37) artık söz tükenmiş, hesaplaşma bitmiş, bir kısım insanların yüzleri kapkara olurken diğer bazılarının yüzleri ağarmıştır. Böylece her iki grup simalarından tanınmış, amel defterleri ellerde dolaşır olmuştur. Amel defterini sağ tarafından alanlar cennete, sol tarafından alanlar ise cehenneme doğru yola çıkmıştır.

Abdullah b. Abbas [Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî] (ö. 68/687-88) da yukarıda zikri geçen ilk ayet hakkında “Orası sorguya çekilmeyecekleri bir yerdir.” diyerek aynı yorumu yapmıştır. Kasas 28/78. ayet de bu kabildendir: “وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمْ/ Suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz”

2. Mahşerde Kâfirlerin Konuşmaları ve Birbirleriyle Tartışmaları

Kaf 50/28. ayet: *قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ/ Allah, şöyle der: Benim huzurunda çekişmeyin! Çünkü ben bu (konudaki) uyarıyı size önceden yaptım.*

Mürselât 77/35-36. ayet: *هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ وَلَا يُؤَدُّنَ لَهُمْ فِعْلَهُمْ/ Bu, onların konuşmayacağı bir gündür. Onlara izin verilmez ki özür dilesinler.*

Zümer 39/31. ayet: *سَوْفَ يُعْطَى الَّذِينَ يَدْعُونَكَ فِي يَوْمِ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ/ Sonra şüphesiz siz kıyamet günü Rabbinizin huzurunda birbirinizden davacı olacaksınız.*

Bakara 2/111. ayet: *قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ/ De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.”⁴*

[Görüldüğü gibi bazı ayetlerde mahşerde insanların Allah'ın huzurunda birbirlerini suçlayıp münakaşa edeceklerinden söz edilirken diğer bazı ayetlerde bu çekişmeye hatta konuşmalarına dahi izin verilmeyeceği ifade edilmektedir.] Buna vereceğimiz cevap yukarıdaki

⁴ Dünyada Ehl-i Kitabın sadece kendilerinin cennete gireceklerine dair iddialarından ve onlardan bu iddialarına ilişkin delil talep edilmesinden söz ettiği için bu ayetin bu konuyla ilgisi yoktur. Aynı ifade Neml 27/64. ayetin sonunda da geçmektedir. Bu ayetin öncesinde tevhit delilleri serdedilmekte ve bu cümle ile müşriklerden şirk koştukları varlıkların ilah olduğu iddiasına dair delil getirmeleri istenmektedir. Dolayısıyla bu ikinci ayetin de bahsi geçen konuyla ilgisi yoktur. (M)

ilk cevabımızın aynıdır. Şöyle ki: İnsanlar [önce] bir hâlette birbirleriyle münakaşaya girerler. Mazlumlar zalimlerden şikâyetçi olurlar. Daha sonra hakkı olanlar haklarını alıp hüküm kesinleşince onlara “Artık münakaşayı kesin! Konuşmayın ve [günahlarınız için] mazeret ileri sürüp durmayın! Bunun size hiçbir faydası yoktur ve böyle yapmanız size hiçbir şey kazandırmaz!” denir. Bunun üzerine onlar da zelil bir vaziyette susup olurlar.

Abdürrezzak [Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî] (ö. 211/826-27), Ma‘mer’den [Ebû Urve Ma‘mer b. Râşid el-Basrî es-San‘ânî] (ö. 153/770) naklen Katâde’nin [Ebü’l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî] (ö. 117/735) şöyle dediğini rivayet etmektedir: Adamın biri İkrime’ye [Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî] (ö. 105/723) geldi ve “Şu iki ayet hakkında ne dersin?” diye sordu. Akabinde Mürselât 77/35. ayeti [وَلَا يُؤَدِّنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ/Bu, onların konuşmayacağı bir gündür.] ile Zümer 39/31. ayetini [لَئِمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ / Sonra şüphesiz siz kıyamet günü Rabbinizin huzurunda birbirinizden davacı olacaksınız.] okudu. Bunun üzerine İkrime ona şu cevabı verdi: “Mahşerde birçok durulacak yer vardır. Onlardan birinde insanlar konuşup tartışırlar. Sonra Allah onların ağızlarını mühürler; elleri ve ayakları dile gelir. İşte o zaman onlar [dilleriyle] konuşmazlar.”

Bu konuyla ilgili iki ayet daha vardır. Bunlardan birinde insanların mahşerde birbirleriyle konuşup soru sordukları ifade edilirken diğerinde o gün onların arasında soy bağının kalmadığı ve birbirlerine soru sormadıkları belirtilmektedir:

وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ/Birbirlerine dönmüş soruyorlar. (Tûr 52/25)

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ /Sûr’a üfürüldüğü zaman, (işte) o gün ne aralarında soy-sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerine bir şey soracaklardır. (Mü’minûn 23/101)

Bu iki ayet arasında tezat yoktur. Çünkü ikinci ayet kıyametin kopmasını başlatan Sûr’a ilk üflendiğinde olacak olaydan söz etmektedir. O zaman insanlar [korkup dehşete kapılacaklar, dolayısıyla] akrabalık bağları ortadan kalkacak ve herkes kendi derdine düşeceği için başkasıyla ilgilenmeyecektir. Zira Allah’ın diledikleri hariç o gün yerde ve göklerde olan herkes dehşete düşer. İlk ayet ise Sûr’a ikinci kez üflendiğinde olacıklardan bahsetmektedir. Bu kez insanlar [Allah’ın kudretiyle diriltilecekler;] etraflarına bakınarak kabirlerinden kalkacaklar; birbirlerine dönüp karşılıklı soru soracaklar ve “Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı? Bu, Rahman’ın vaat ettiği şeydir. Peygamberler doğru söylemişler.” (Yâsin 36/52) diyecekler. Bu izah Abdullah b. Abbas’ın görüşünü yansıtmaktadır.

3. Arz ve Semanın Yaratılması

Şu ayetler arzın semadan önce yaratıldığına delalet etmektedir:

قُلْ أَيْنَكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ /De ki: “Siz mi yeri iki günde (iki evrede) yaratana inkâr ediyor ve O’na ortaklar koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir.” O, dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti. Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. İkisi de, “İsteyerek geldik” dediler. (Fussilet 41/9-11)

Şu ayetler ise semanın arzdan önce yaratıldığına delalet etmektedir: (s. 85)

أَلَا أَلَيْسَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاءِ بَنَاهَا رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا /Sizi yaratmak mı daha zor, yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah kurmuştur. Onu yükseltmiş ve ona düzen ve âhenk vermiştir. O göğün gecesini karanlık yaptı, ışığını da çıkardı. Ardından yeri düzenleyip döşedi. (Nâzi’ât 79/27-30)

Allah’ın Kitabı cahillerin tahrifinden ve [hatalı yorum yapan] yorumcuların yanlışından münezzehtir. Şayet Allah “Allah bundan sonra arzı yarattı veya onu yaratmaya başladı ya da onu inşa etti” buyursaydı o zaman Kur’an’ı eleştiren kişinin tutunacağı bir delili ve [haklı olacağı] bir sözü olabilirdi. Oysa Allah “دَحِيهَا/onu düzenledi” buyurdu. İlk ayetlerde beyan edildiği gibi Allah önce iki günde/evrede arzı yaratmaya başladı. Sonra duman/buhar halindeki semayı iki günde yarattı. Bundan sonra da arzı düzenledi yani toplu bir tepe gibi olan arzı yaydı ve düz bir sath haline getirdi. Üzerinde dağları yaratarak onu sabitledi. İki günde orada [çeşit çeşit] bitkiler yetiştirdi. [Böylece dünya insanların yaşayacağı bir mesken haline geldi.] İşte soranlara tam bir cevap olarak arz ve semanın yaratılmasının gerçekleştiği altı gün budur. Bu izah Abdullah b. Abbas’ın görüşünü yansıtmaktadır. Mücâhid [Ebü’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî] (ö. 103/721) ise Nâzi’at 79/30. ayetteki “دَكْبَعْدَ /bundan sonra” tamlamasının “دَكْبَعْدَ /bununla beraber” manasında olduğunu söyler. Zira دَكْبَعْدَ ile مَعْ Arapçada aynı manadadır.

4. Cehennem Ehlinin Yiyecekleri

Allah, Gâşiye 88/6. ayette “لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيحٍ / Onlara, Darî’den/ acı ve kötü kokulu bir dikenli bitkiden başka yiyecek yoktur.” buyurmaktadır. Hâkka 69/35-36. ayetlerde ise “فَلَيْسَ لَهُ”

الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسِيلِينَ / *Bu sebeple, bugün burada onun samimi bir dostu yoktur. İrinden başka yiyecek de yoktur.*” buyurmaktadır. [Bu ayetler arasında tezat yoktur.] Çünkü cennetin [birbirinden farklı] dereceleri olduğu gibi cehennem de [farklı] tabakaları vardır. Günah ve sevabın miktarına göre ceza ve mükâfat gerçekleşir. Cehennem ehlinde bir kısmının yiyeceği zakkum, bazısının irin, bazısının içeceği kaynar su, bir kısmının içeceği irinli sudur.

Darî/ضربع Hicaz’da yetişen bir bitkidir. Bu bitkinin yaş olanına Şıbrık/الشَّيْبْرُقُ denir. Bu bitki doyurmaz ve beslemez. [Cahiliye döneminin meşhur şairlerinde] İmruülkays [Ebû Vehb (Ebü’l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü’l-Mürâr] (ö. 540 dolayları) [bu kelimeyi kullandığı bir beytinde] şöyle der:

فَاتَّبَعْتُهُمْ طَرْفِي، وَقَدْ حَالَ دُونَهُمْ ... غَوَارِبُ رَمْلِ ذِي أَلَاءٍ وَشَيْبْرِقِ

Onları takip ettim gözümle, engel olmuştu onlara

Elâ ağacı⁵ ve Şıbrık bitkisiyle dolu kum tepeleri (s. 86)

Araplar onu böyle tavsif ederdi.

Gıslîn/غَسِيلِينَ kelimesi ise غَسَلَ fiilinin [masterından] türetilmiştir. Sanki “yıkılırken bedenden akan su” anlamındadır. Bazı müfessirler bunun “cehennemde azap görenlerin bedenlerinden [yani yanık yaralarından] akan sıvı” olduğunu söylemişlerdir.

Bu İbrahim 14/50 ayette geçen “سَرَابِيْلُهُمْ مِنْ قَطْرَانٍ/Onların gömlekleri katrandandır” ifadesi ile onun [Abdullah b. Abbas’ın mevlâsı] İkrime [Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî] (ö. 105/723) ile onun tilavetine tabi olanların “سَرَابِيْلُهُمْ مِنْ قَطْرَانٍ Onların gömlekleri kızgın bakırdandır” diye okudukları kıraat vechine benzemektedir.⁶ İkinci kıraat vechindeki الْفَطْرُ kelimesi bakır، الْأُنُّ lafzı “sıcaklığı son noktaya ulaşmış olan şey” demektir. [Bu iki kıraat göz önüne alındığında] sanki cehennem ehlinde bazılarına katrandan, bazılarına da kızgın bakırdan gömlekler giydirilir. [Ya da] onlara bazen katrandan, bazen kızgın bakırdan gömlekler giydirilir.

5. Cehennemde Ağacın Olması

Kur’an’a itiraz edenler “Nasıl olur da Cehennemde bitki ve ağaç bulunur? Ateş onları yakıp bitirmez mi?” Muhakkiklerin görüşüne göre –Allah en doğrusunu bilir- Darî denilen bitki, dünyadaki bilinen aynı vasfıyla cehennemde yetişmez ve cehennem ehli onu yemez. Darî

⁵ Güzel görümlü olmasına rağmen meyvesi acı olan, kumsallarda ve vadilerde yetişen, yaz-kış yeşil kalan bir ağaç cinsidir.

⁶ Günümüzde okunmayan bu kıraat vechi, Abdullah b. Abbas, Katâde ve Said b. Cübeyr’e nispet edilmektedir.

insanların değil de deve, sığır, koyun, keçi gibi hayvanların yiyeceğidir. Develer onunla beslendikleri zaman doymazlar ve zayıflıktan ölürlür. [Cahiliye şairlerinden] el-Hüzelî [Kays b. Huveylid] şu beytinde develerle onların kötü otlaklarını şöyle tavsif etmektedir:

وَحُسَيْنٌ فِي هَرْمِ الضَّرْبِ فَكَلَّهَا ... حَدْبَاءُ دَامِيَّةُ الْيَدَيْنِ حَرُودٌ

Hapsedildi o develer, Darî bitkisinin kırıntıları içinde! Bundan ötürü hepsinin

Zayıflıktan kaburgaları sayılıyor, ön bacakları yara-bere içinde, neredeyse sütü yok hiçbirinin!

Hüzelî bu beytiyle o develerin [gerçekten Darî bitkisi yediklerini değil de] kendilerini doyurmayan yemler yediklerini kastetmekte ve [bunların onlara fayda vermeyeceği konusunda] söz konusu bitkiyi [sanki onu yiyorlarmış da doymuyorlarmış gibi] örnek göstermiştir.

Ya da ayetten kastedilen mana “Darî yiyenin [doymayıp açlık] azabı çekmesi gibi onların da [Darî bitkisini yiyerek değil,] açlıkla azap görmeleridir.

Allah'ın murat ettiği bu [mecazî] mana, vahyin ilk muhataplarının bildikleri bir husus olduğu için bu üslubu yadırgamadılar. Şayet böyle olmasaydı “Ateş ağacı yakıp bitirdiğine göre cehennemde nasıl ağaç olur?” diyerek şu ayeti yadırgadıkları gibi bunu da yadırgarlardı: “إِنَّهَا / شَجْرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ / O, cehennem dibinde biten bir ağaçtır. Onun meyveleri sanki şeytanların kafalarıdır.” (Saffât 37/64-65) (s. 87) Bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi: “وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ / Sana gösterdiğimiz o temaşayı da, Kur'an'da lânetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık.” (İsrâ17/60) Bu ayetteki “الرُّؤْيَا/temaşâ” kelimesi ile Hz. Peygamber'in (s) İsrâ [ve miraç] gecesinde görüp insanlara naklettikleri kastedilmektedir. Bu imtihanla bir grup İslam dininden dönerken Allah bir grup Müslümanın basiretini artırdı. [İkinci bir imtihan vesilesi olan] “الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ/lanetlenmiş ağaç” ise Zakkum ağacıdır. Bu, görüşlerden biridir.

Darî ile Zakkum ağacı bir tür ateş veya ateşin yakmadığı birer cevher olabilirler. Aynı şekilde cehennemdeki zincirler, boyuna takılan halkalar, bukağılar, akrepler ve yılanlar da böyle bir cevherden olurlar. Çünkü şayet bunlar bizim [dünyada] bildiğimiz türden olsalar o zaman ateşe dayanamaz, yanar ve yok olup giderler. Allah, bize göre gaip olan kendi katındaki şeylere bizim [dünyada şu anda] bildiğimiz/gördüğümüz şeylerle ışık tutmaktadır. Böyle olunca isimler aynı olsa da manalar elbette farklı olacaktır. Cennetteki ağaç, meyve, tefrişat ve bütün diğer nimetler de bu kabildendir.

[Bu izaha delil sadedinde] Abdullah b. Abbas şöyle der: “Cennetteki hurma ağacının vasfı şöyledir: Dalları yeşil zümrüttendir. Yapraklarının kökleri kırmızı altındandır. Onun yaprakları cennet ehlinin giysisidir; bedenlerine göre kesilip [dikilmiş] elbise ve entarileri o yapraklardandır. Hurması [cirmi açısından] maşrapa ve kovalara benzer; süttten daha beyaz, baldan daha tatlıdır ve onun hiç ham hali yoktur.

6. Müşriklere Azap İndirilmesi

Enfâl 8/33. ayette Allah’ın müşriklere azap etmeyeceği beyan edilirken hemen akabinde gelen ayette onlara azap verilmemesi için bir sebep olmadığı ifade edilmektedir:

وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ / *Bağışlanma dilerlerken Allah onlara azap edecek değildir.*
(Enfâl 8/33)

وَمَا لَهُمْ آلَا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ / *Allah onlara ne diye azap etmesin?* (Enfâl 8/34)

[Bu iki ayet arasında tezat yoktur.] Çünkü Nadr b. el-Hâris [bir önceki ayette geçtiği gibi] “Ey Allah’ım! Şayet o [Kur’an] senin katından gelen bir hak ise gökten üzerimize taş yağdır ya da bize, elem veren bir azap gönder!” demişti. Bu sözüyle “Bizi, Muhammed’i (s) ve onun yanındakileri yani hepimizi toptan helak et!” demek istiyordu. Onun bu sözünün üzerine Allah “Bağışlanma dilerlerken Allah onlara azap edecek değildir.” mealindeki ayeti indirdi. Yani onların içinde Allah’tan af dileyen Müslümanlar bulunduğu için Allah onlara azap etmez. (s. 88)

Bu yoruma yukarıda zikredilen ayetlerden ilkinin şu ilk cümlesi delalet etmektedir: “وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ / *Sen onların arasında iken Allah onlara asla azap etmez.*” (Enfâl 8/33)

Daha sonra Allah [sadece müşrikleri kastederek] “وَمَا لَهُمْ آلَا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ / *Allah onlara ne diye azap etmesin?*” (Enfâl 8/34) buyurdu. Ardından azabı hak etmelerinin sebebinin özellikle onların şu fiillerinin olduğunu vurguladı: “وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّفِقُونَ / *Zira onlar Müminleri Mescid-i Haramdan menediyorlar, hâlbuki hizmetine ehil de değiller, onun hizmetine ehil olanlar ancak müttakilerdir.*” (Enfâl 8/34) Burada müttakilerden maksat Müslümanlardır. Allah Resûlü (s) onların arasından çıkıp [Mekke’den Medine’ye hicret ettikten sonra, başka bir deyişle azaba mani sebep olan “Müslümanlarla müşriklerin iç içe olma durumları” sona erince] Allah onlara kılıç vasıtasıyla azap verdi. [Yani Müslümanlarla yaptıkları savaşlarda öldürüldüler.] Bu azap hakkında şu ayetler nazil oldu: “سَأَلَ الْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ / *Birisi vuku bulacak olan azabı istedi.*” (Me’âric 70/1) Yani bir dua eden –ki bundan maksat Nadr b. el-Hâris’tir- vuku bulacak azabın [bir an önce] gelmesi için dua etti. “لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ / *Kâfirler için olan ve hiç kimsenin uzaklaştırılamayacağı azabı istedi/azabın gelmesi için dua*

etti.” (Me’âric 70/2) Allah bu ayette azabın Müslümanları kapsamayacağını ve sadece kâfirlere mahsus olacağını bildirmektedir. [Me’âric suresinin ilk ayetine dair] bu izah, Abdullah b. Abbas’ın görüşünü yansıtmaktadır.

Mücâhid ise “وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ” cümlesinin tefsirine dair şunu söyler: “Allah, o müşriklerin neslinden kendinden af dileyen kimselerin geleceğini bilmektedir.”

7. Nisâ 4/3. Ayetin Cümleleri Arasındaki İrtibat

Kur’an’a itiraz edenler şöyle derler: Nisâ 4/3. ayetin başındaki “*وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ* /Şayet yetimler hakkında adaleti yerine getirememekten korkarsanız” cümlesi nerede, [onun hemen akabinde gelen] “*فَأَنْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ* / size helal olan kadınlarla ikişer, üçer, dörder eş olmak üzere evlenin!” cümlesi nerede? [Yani bu iki cümlenin birbiriyle alakası yoktur.] Oysa bu iki cümleden daha fazla birbirine benzeyen ve münasip olan başka bir söz var mıdır?

[Elbette yoktur.] Zira ayetin manası şöyledir: Allah erkeklerin en fazla dört hanımla evlenmelerine izin verdi. Dörtten fazla hanımla evlenmelerini haram kıldı. Çünkü şayet Allah, erkeklere cariyelerle [sayı sınırı olmadan evlenmelerini] mubah kıldığı gibi [aynı serbestiyetle] hür kadınlarla evlenmelerini o takdirde onlar, eşleri arasında eşit davranarak adaleti tesis edemeyeceklerdi. Bu nedenle Allah bize şunu söyledi: “Yetim çocukların bakımını üstlendiğiniz zaman onlar arasında adil davranmamaktan korktuğunuz gibi aynı şekilde evlendiğiniz eşler arasında adaleti yerine getirememekten de korkun! İki, üç ya da [en fazla] dört kadınla evlenin! Bu sayıyı aşmayın! Aksi takdirde adaleti tesis edemezsiniz.” Bunun ardından Allah şöyle buyurdu: “Üç ya da dört eş arasında da adil olamamaktan korkarsanız o zaman tek kadınla evlenin! Ya da sahip olduğunuz/elinizin altındaki cariyelerle yetinin!” [Bu emrin sebebini izah eden ve ayetin sonunda yer alan] “*ذَلِكَ أَذَىٰ آلَا تَعُولُوا*” cümlesi, şu mesajı vermektedir: “Bu şekilde tek eşle ya da cariyelerle yetinmek, zulme ve haksızlığa meyletmemeniz için en münasip olan tutumdur.”

Abdullah b. Abbas da “Yetimler konusundaki endişeler sebebiyle erkeklere en fazla dört hanımla evlenme sınırı kondu.”⁷ der. (s. 89) Onun bu husustaki sözlerinin tamamı şöyledir: “Kadınların geçimlerinin kocaları tarafından üstlenilmesi, yetimlerin bakımlarının üstlenilmesine benzemektedir. Yetimlerin bakımları konusunda adil davranmak, bu işi üzerine

⁷ Taberî'nin tefsirinde bu cümle “Yetimlerin malları konusundaki endişeler sebebiyle erkeklere en fazla dört hanımla evlenme sınırı kondu.” diye geçmektedir. Bkz. Taberî, Muhammed b Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi' u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 7/535.

alan kişiye ağır geldiği için [aralarındaki benzerlikten dolayı kocalara ağır gelmesin diye] erkeklerin birden başlayarak en fazla dört kadınla evlenmesine izin verildi; zulme meyletmesinler diye dörtten fazlasına izin verilmedi.”

8. Mâide 5/97. Ayetin Cümleleri Arasındaki İrtibat

Kur'an'a itiraz edenler Mâide 5/97. ayetin peş peşe gelen şu iki cümlesi arasında irtibat bulunmadığını iddia ederler:

بَجَعَلَ اللهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْأَهْدَى وَالْقَلَائِدَ/Allah; Kâbe'yi, o saygıdeğer evi, haram ayı, hac kurbanını ve (bu kurbanlara takılı) gerdanlıkları insanların (din ve dünyaları) için ayakta kalma (ve canlanma) sebebi kıldı.

ذَلِكَ لَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ/Bunlar, göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın bildiğini ve Allah'ın (zaten) her şeyi hakkıyla bilmekte olduğunu bilmeniz içindir.

Bu iki cümle arasında tezat yoktur. Şöyle ki: Cahiliye döneminde [kabileler] birbirlerine baskın yapıyor ve haksız yere [oluk oluk] kan döküyorlardı. Haksız bir şekilde malları gasp ediyorlar, [yol kesip] yolcuları korkutuyorlardı. [Yakını öldürülen, kendisi yaralanan ya da malı gasp edilen] bir adam, [fırsat bulduğu anda] intikam almaya kalkışıyor ve [günümüze kadar devam edegelen kan davalarında olduğu gibi] maktulün katilinden başkasını öldürüyor; kendisine zarar verenden başkasına zarar veriyor; birini yakınına denk gördüğü zaman artık gerisini düşünmüyordu. -Bu tür intikama “Rahat Uyutan İntikam”⁸ deniyordu.- Bu nedenle bazen birisi, kendi samimi dostuna karşılık yine kendisinin samimi bir dostunu öldürüyordu.

[Bu tuhaf intikam şekline “öfke ya da ağlaması konuşmasına engel olan” manasında “Hinnevt” lakabıyla meşhur şair Tevbe b. Müdarris'in cinayeti örnek gösterilebilir.] Kardeşine karşılık dayısını öldüren İbn Mudarris [bu cinayete dair kaleme aldığı] şiirinde şöyle der:

Annem Rumeyle feryat figan ile ağladı, gördü diye

Hint kılıcının üzerinde kalan, kardeşinin kanını

Dedim ki ona: Feryat etme! Çünkü Tarık⁹

Benim arkadaşımды, hem de en yakın ve en seçkin arkadaşım

Şayet bana bin tane asil deve verilseydi

⁸ Kişi, öldürmek istediği kimseyi öldürüp yüreğini soğutunca o andan sonra rahat uyuyacağı için bu intikam böyle adlandırılmıştır.

⁹ Şairin kardeşinin adıdır.

Ve onların küçük yavruları, bir de altmış çoban¹⁰

Asla kabul etmezdim Tarık'a bedel olarak, görmedikçe

Benî Hısn kabilesinden birini kanının kılıcın üzerinde aktığını!

Benî Avf kabilesinde bildiğim hiçbir maktul yoktur

Tarık'ın kanına karşılık benim yüreğimi tamamen soğutacak!

Bazen de [intikam almak için] adam öldürmede aşırı gidiyorlar ve bir kişiye karşılık üç, dört ve hatta daha fazla insan öldürüyorlardı. Bu hususu şairlerden biri şu şekilde dile getirmektedir:

Sizden bir suçluya karşılık öldürdü onlar

Sekiz kişiyi! Sonra da yürüyüşlerini tamamlayıp otlattılar develerini korkusuzca onlar (s. 90)

Bu beytinde şair özetle şöyle demektedir: “Onlar sizi kendilerinden bir adamı öldürmekle suçladılar. Öldürdüğünüzü iddia ettikleri o bir adama karşılık sizden sekiz kişiyi öldürdüler.”

Allah hürmete layık bir mabet olan Kâbe'yi ve etrafındaki haremi, haram ayı, hac kurbanını ve onun gerdanlıklarını insanlar için ayakta kalma yani [anarşiden dolayı helak olmaktan kurtaran] bir güven vesilesi kıldık. Bir kişi can korkusuna düştüğünde Harem'e iltica eder ve böylece can güvenliğini sağlamış olurdu. Bu husus Aziz ve Celil olan Allah'ın şu sözünde açıkça ifade edilmektedir: “أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ/ Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yurtlarını saygın ve güvenli bir yer kıldığımızı görmediler mi? ” (Ankebût 29/67)

[Mekkeliler] Haram ay girdiği zaman göç yollarına düşer, verimli otlaklar arar ve ticaret yerlerine yayılırlar; can ve mal güvenliklerinin sağlandığından emin olurlardı. Onlardan birisi Kâbe'de kesilmek üzere bir kurbanı önüne katıp sürdüğü zaman ya da Harem ağaçlarının kabuklarından yaptığı gerdanlığı devesinin boynuna astığında ne yaparsa yapsın ve ne tarafa giderse gitsin, kendisini güvende hissedirdi.

Şayet insanlar cahiliye adetleriyle, her ayda ve her yerde birbirlerine baskın yapmalarıyla baş başa bırakılsalardı yeryüzünde düzen bozulur, insanlar yok olur, yollar kesilir ve ticaret biterdi. Allah onların işlerinin ıslahının bu yolla mümkün olduğunu bildiği için bunu yaptı. [Yani haram ayları ve harem-i şerifi adeta güvenli liman haline getiren hükümler vazetti.] Bunu

¹⁰ Bu mısra bazı kaynaklarda “Sevk edilen küçük yavruları ve bir de çoban” diye geçmektedir.

bir de şunu bilsinler diye yaptı: “Allah bu fiilinde onlar için hayır bulunduğunu bildiği gibi göklerde ve yerde kullarının maslahatlarını, onlara eşlik edecek olan yardımcılarını da bilir; zaten o her şeyi hakkıyla bilir.”

9. Lokman 31/31. Ayetin Cümleleri Arasındaki İrtibat

Yine Kur'an'a itiraz edenler Lokman 31/31. ayetin peş peşe gelen şu iki cümlesi arasında [gemilerin denizde akıp gitmesinden ibret alınmasının sadece sabreden ve şükredenlere tahsis edildiğini öne sürerek] irtibat bulunmadığını iddia ederler:

لَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلُوكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ Görmedin mi ki Allah, varlığının ve kudretinin delillerinden bir kısmını size göstereyim diye gemiler, Allah'ın nimetiyle denizde akıp gidiyor.

لَا يَشْكُرُونَ شُكْرًا Şüphesiz bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler vardır.

Oysa Allah burada sadece sabrı ve şükürü murat etmedi; “Bunda çok sabreden [ve çok şükreden] her mümin için deliller vardır” manasını murat etti. Zira sabır ve şükür, müminde bulunan güzel vasıfların en faziletli olanlarıdır. Dolayısıyla Allah burada mümini [önemine dikkat çekmek için] en üstün iki vasfıyla zikretti. [Bu ayette müminlerin kastedildiğinin delili Hz. Lût'un kavminin sapkınlıkları sebebiyle helak edildiğini anlatan ayetlerden sonra gelen] başka bir ayette “*Bunda müminler için delil vardır*” (Hicr 15/77) denilmesidir. Aynı şekilde [ibret alınması gereken hususlar zikredildikten sonra gelen] şu ayetlerde de [çeşitli vasıfları vurgulanarak] müminler murat edilmektedir:

Bunda tefekkür eden bir topluluk için ibretler vardır. (Ra'd 13/3)

Bunda aklını kullanan bir topluluk için ibretler vardır. (Ra'd 13/4)

Bunu ancak akıl sahipleri düşünüp ondan ibret alır. (Ra'd 13/19)

Sebe' kıssasında geçen şu ayet de bu kabildendir: “Biz onları darmadağın ettik. Şüphesiz ki bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler vardır.” (Sebe' 34/19)

[Bu ayetlerde müminlerin murat edilmesi] şu sözle Müslümanların kast edilmesine benzer: “Şüphesiz ki bunda namaz kılan her muvahhid ile faziletli her muttaki için ibret vardır.” [Takva ve namaz kılmak, sadece Müslümanlara mahsus birer vasıf olduğu için bu sözden onların kastedildiği aşikârdır.]

10. Hadîd 57/20. Ayetteki Teşbih

Hadîd 57/20. ayette geçen “كَمْثَلٍ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ”/Bu, tıpkı bir yağmura benzer ki bitirdiği ot, kâfirlerin/çiftçilerin hoşuna gider.” ifadesini eleştirmişlerdir. [Şöyle ki: Bu ayette dünya hayatı, çok çabuk geçmesi cihetiyle yağmur vasıtasıyla yeşerip büyüyen ve kısa bir süre sonra kuruyup sararan, ardından çerçöp olan güzel ota benzetilmiştir. Buradaki teşbihte müşebbehün bih olan nebatın sıfatı olarak getirilen “Kâfirlerin hoşuna giden” vasfında sadece kâfirlerin zikredilmesi bazıları tarafından eleştirilmiştir.] Oysa burada “الْكُفَّارَ/kâfirler” lafzından [Allah'ı inkâr edenler değil de] “ekin eken çiftçiler” kastedilmektedir.¹¹ Çoğul olan bu lafzın tekili “kâfir” ism-i failidir. [Kök anlamı örtmek olan] bu kelimenin çiftçi için kullanılması, tohumu toprağa serptiği zaman onu örtmesinden dolayıdır. Örtülen her şey için yapılan işlem hakkında كَفَرَ fiili kullanılır. Örneğin “تَكَفَّرَ فُلَانٌ فِي السِّلَاحِ/Falan kimse silahın içinde gizlendi/zırh ve benzeri teçhizatın içine girdi.” cümlesi bu kabildendir. (s. 91) Aynı şekilde karanlığı ile her şeyi örttüğü için geceye de kâfir/örtken denmiştir. Şair şu iki beytinde gece için bu lafzı kullanmıştır.¹²

يَعْلُو طَرِيقَةً مَتْنَهَا مَتَوَاتِرًا ... فِي لَيْلَةٍ كَفَرَ النُّجُومَ عَمَامُهَا

Peş peşe inen yağmur damlaları düşüyor o ineğin sırtındaki çizgiye

Bulutları, yıldızları örten [karanlık] bir gecede

حَتَّى إِذَا أَلَقَتْ يَدًا فِي كَافِرٍ ... وَأَجَنَّ عَوْرَاتِ النُّغُورِ ظَلَامُهَا

Nihayet güneş uzattı elini geceye¹³

Onun karanlığı örttü çok korkulan yerleri

Yukarıda zikri geçen Hadîd 57/20 ayetteki ifade şu ayete benzemektedir: “يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ”/Onlar, ekincilerin hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah, kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelenirmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar.”

[Kısacası Hadîd 57/20. ayette geçen söz konusu ifadede yer alan küffâr kelimesi “ekin eken çiftçiler” anlamındadır. Ekinin iyisini-kötüsünü en iyi onlar bileceği için bu tavsif, yerli yerindedir ve vakıya uygundur.]

¹¹ Küffâr lafzıyla inkârcıların kastedildiğini söyleyenler de vardır. Bkz. [Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vüçûhi't-te'vîl*, (Beyrut: Dâru Kitabi'l-Arabî, 1407), 4/479; Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 29/464. (M)]

¹² Bu şair Câhiliye devrinde de yaşamış olan muallaka sahibi İslâm şairi Lebîd b. Rebîa'dır. [Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî (ö. 40 veya 41/660 veya 661).] Mekke fethinden sonra Müslüman olmuştur.

¹³ “Güneş batmaya başladı” anlamında bir istiareidir. (M)

11. Cennetin Ebedi Oluşundan Yapılan İstisna

Allah, Hûd 11/108. ayette şöyle buyurmaktadır: “وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فِيهِ فِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ / *Mutlu olanlara gelince, onlar gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemesi başka!*” [“Bu ayetteki istisnanın anlamı nedir?” sorusuna şöyle cevap verebiliriz:] Arapların ebediyet anlamında sözlerinde kullandıkları birkaç lafız vardır. Örneğin onlar, “Ben bunu ebediyen yapmam!” anlamında “Gece gündüz peş peşe birbirini takip ettiği sürece, deniz kabardığı sürece, dağlar yerinde durdukça, gökler ve yer var olmaya devam ettiği müddetçe bunu yapmam” ve benzeri birçok cümleler kurarlar. Çünkü onlara göre söyledikleri bu şeylerin durumları ebediyen değişmez. Allah da onların kullandıkları üslup ile onlara hitap etti ve “خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ / *Onlar gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler*” buyurdu. Yani göklerin ve yerin devam ettiği müddet kadar orada kalacaklardır. Bu da evrenin ömrü demektir. Gökyüzünün ve yeryüzünün şu anki durumları [bir gün] değişecektir. Aziz ve Celil olan Allah’ın şu sözleri buna delalet etmektedir: “*O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür.*” (İbrahim 14/48) “*O gün yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğiz.*” (Enbiyâ 21/104) Dolayısıyla istisnanın zikredildiği ayetten murat şudur: “Cennet ehli orada evrenin ömrü bitinceye kadar kalacaktır. Ancak Allah’ın onların evrenin ömrüne ilaveten ebedi kalmalarını istemesi başka! [Yani Allah onların cennette evrenin ömrü kadar uzun olsa bile mahdut bir süre değil ebedi kalmalarını irade etmektedir.] Bu nedenle bu ifadenin akabinde [sonsuzluğu vurgulayan] “عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ / *kesilmeyen, sonu olamayan bir ihsan olarak*” (Hûd 11/108) kaydı getirildi.

Bu ayetteki “إلا” istisna edatı “سوي” anlamındadır. Bu üslup Arapların şu sözüne benzer: “سوي ما شئتُ” Bu cümledeki istisnadan kastedilen mana şudur: “لَأَسْكُنَنَّ فِي هَذَا الدَّارِ حَوْلًا إِلَّا مَا تَشِئْتُ” / *Ben bu evde kesinlikle bir yıl oturacağım. Ancak [buna ilaveten] bir yıldan fazla oturmak istersem o başka!*” Bu, ayet hakkındaki yorumlardan biridir.

Bir başka yorum da şudur: [Günün birinde] değişecek olsalar bile sema ve arzın varlıklarının devam etmesi, Arapların bildikleri ve kullandıkları üsluba göre ebediyet anlamına gelir. Allah’ın iradesi onların devamından yani ebediyetten istisna edilir. [Yani onlar orada ebedi kalacaklardır. Ancak Allah’ın irade ettiği zaman bundan müstesnadır.] Çünkü cennet ve cehennem ehli, sema ve arzın var olduğu zaman içindeki bir müddette cennette ve cehennemde değil dünyada idiler. [Bu yoruma göre] sanki Allah şöyle buyurmuştur: (s. 92) “Ahiretteki mekânlarına dâhil olmalarından önce Allah’ın iradesiyle tayin ettiği dünyadaki ömürleri istisna

edilmek kaydıyla sema ve arz durduğu müddetçe cennet ehli cennette, cehennem ehli cehennemde ebedi kalacaklardır.

Bu hususta üçüncü bir yorum daha vardır; o da şudur: Ebediyetten yapılan istisna günahkâr olan Müslümanların cehennemde [cezalarını çekmek için] kaldıkları süredir. Sonunda Allah'ın rahmeti ve Allah Resûlü'nün şefaati [onların imdadına] yetişir; böylelikle cehennemden çıkıp cennete girerler. [Bu yoruma göre] sanki Allah şöyle buyurmuştur: “Rabbinin iradesiyle günahkâr Müslümanların [cezalarını çektikten sonra] cehennemden çıkarılıp cennete dâhil edilmeleri dışında cehennem ehli, sema ve arz var oldukça orada ebedi kalacaklardır. Rabbinin iradesiyle günahkâr Müslümanların [cezalarını çekmeleri için] mahdut bir zaman diliminde cehenneme dâhil edilmeleri dışında cennet ehli, sema ve arz var oldukça orada ebedi kalacaklardır. Günahkâr Müslümanlar [cehennemde cezalarını çektikten sonra] cennete dâhil olurlar.”¹⁴ (s. 93)

12. Cennet Hayatında Bir Ölümün Olacağına Dair İstisna

Duhân 44/56. ayette geçen “لَا يَدُوفُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَى/Onlar orada ilk ölümden başka ölüm tatmazlar.” cümlesindeki burada *إِلَّا* istisna edatı, tıpkı Nisâ 4/22. ayetteki şu cümlede olduğu gibi *سِوَى* anlamındadır: “وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ/Geçmişte olanlar hariç artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin!” Buradaki istisna, bu yasak emri gelmeden önce Cahiliye döneminde yapılan evlilikleri ifade etmektedir.¹⁵

[Aynen bunun gibi] ilk ayette istisna edilen ölüm de dünya hayatındaki ölümdür. Çünkü [iman ehli olan] mutlu insanlar, öldükleri zaman [kabirlerinde] Allah'ın dilediği kadar onun lütfuna ve yine onun kudretiyle cennet [hayatına hazırlık kabilinden] bazı nimetlere mazhar olurlar. Onlar bu nimetlere mazhariyette Allah katındaki derecelerine göre birbirlerine üstünlük sağlarlar. Örneğin onların bazısı [kabrinde] güzel bir esinti ve hoş bir kokuyla karşılaşır; bazısının kabrinden cennete bir kapı açılır. Onlardan [Allah yolunda savaşarak] şehit düşmüş olanların ruhları, yeşil kuşların kursaklarında cennet meyvelerinden yerler.¹⁶

¹⁴ Taberî tefsirinde bunların dışında bazı yorumlar da zikredilmektedir. Örneğin Allah bu istisnayı irade eder ama gereğini yapmaz ya da bu istisnadan murat, ölüm ile diriliş arasındaki zamanı ifade eden Berzah âlemidir. (Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an*, 15/488-489.)

¹⁵ Taberî de buna benzer bir yorum yapar ve her iki ayetteki *إِلَّا* istisna edatının kendi manasına yakın olan “بَعْدُ/sonra” anlamında olduğunu; Araçların birbirine yakın manası olan lafızları zaman zaman birbirlerinin yerinde kullandıklarını söyler. (Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an*, 22/54.)

¹⁶ Bu cümlede farklı lafızlarla ifade edilen birkaç varyantı olan hadise telmih vardır. Mesela bu hadis Tirmizî'nin *Sünen*'inde şöyle geçmektedir: “شَهِيدَاتُ رُوحِهِمْ فِي طَيْرٍ خَضِرٍ تَلْعُقُ مِنْ ثَمَرِ الْجَنَّةِ أَوْ شَجَرِ الْجَنَّةِ” (Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Beşşâr Avâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 3/228.) (M)

Şair [hadiste geçen “تَعَلَّقُ” fiilinin “ağzıyla alıp yiyor/yer” manasında olduğuna örnek kabilinden dışı bir ceylanı veya kendisinin dışı devesini tavsif ettiği bir şiirinde] şöyle der:¹⁷

إِنْ تَدُنُّ مِنْ فَنَنِ الْأَلَاءِ تَعَلَّقُ

Şayet o Elâe ağacının¹⁸ dalına yaklaşırsa [onun yapraklarını] yer. (s. 94)

İki kanatlı Cafer b. Ebû Tâlib [Ebû Abdillâh Ca'fer b. Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib el-Hâşimî] (ö. 8/629), meleklerle beraber cennette uçmaktadır.¹⁹ Aziz ve Celîl olan Allah şöyle buyurmaktadır: “Allah yolunda öldürülenlerin asla ölü olduklarını sanmayın! Bilakis onlar hayattadırlar; Rab’lerinin katında rızıklanırlar.” (Âl-i İmrân 3/169) Görüldüğü gibi onlar cennetin bazı nimetlerine kavuşmuş oldukları halde bize göre ölüdürler. Öyleyse onların [dünyadaki ölümleri olan] ilk ölümlerinin, cennette kaldıkları süreden istisna edilmesi neden caiz olmasın?

13. Meryem 19/96. Ayetin Yorumu

Allah, Meryem 19/96. ayette şöyle buyurmaktadır:

“إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا،
(gönüllere) bir sevgi koyacaktır.”

Bu ayetin yorumu Kur'an'a itiraz edenlerin anladığı gibi değildir. Zira Allah bu ayette bu kimselerin sevgisini insanların kalplerine yerleştireceğini murat etmektedir. Nitekim samimi bir müçtehidin iyi olsun kötü olsun her insan tarafından sevildiği, heybetli ve vakarlı olduğu, iyi vasıflarla yâd edildiği [her zaman] görülen [sosyolojik] bir vakıdır. Bu ayet Hz. Musa'nın kıssasının anlatıldığı Tâhâ 20/39. ayetteki şu cümleye benzemektedir: “وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي /Sana katımdan bir sevgi bıraktım.” Allah Hz. Musa'yı sevse de burada murat edilen mana, onu sevmesi değil onu kalplere/insanlara sevdirmesi ve gönüllerde taht kurdurmasıdır. İşte bu [yani Allah'ın onu insanlara sevdirmesi] onun Firavun'un elinden kurtulmasının sebebi idi. Zira Firavun [bütün erkek] çocukları öldürttüğü bir senede onu [öldürtmeyip] hayatta kalmasına izin vermişti.

¹⁷ Bu şair, Emevî dönemi Şii şairlerinden Kümeyt el-Esedî'dir. [Ebû'l-Müstehil el-Kümeyt b. Zeyd b. Huneys el-Esedî] (ö. 126/744).

¹⁸ Yaz-kış yaprağı dökülmeyen bir ağaç cinsidir. (M)

¹⁹ Bu cümlede şu hadis-i şerife telmih vardır: “وَإِذَا حَمْرَةٌ مَّتَكَيْتُ عَلَى سُرِيرٍ /Dün gece cennete girdim. Orada etrafıma bakındım. Bir de ne göreyim, Cafer meleklerle beraber uçuyor! Bir de ne göreyim, Hamza bir divanın üzerine oturmuş arkasına yaslanıyor.” (Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 3/217.) (M)

14. Nebe' 78/9. Ayetteki Sübât Kelimesi

Bazıları Nebe' 78/9. ayetteki *sübât* kelimesinin “nevm/uyku” anlamında olduğunu söyleyerek “وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا” cümlesinin “/Sizin uykunuzu uyku kıldık” manasına geldiğini iddia ederler. Oysa burada *sübât* kelimesi “rahat/dinlenme” anlamındadır. Dolayısıyla ayetin manası şudur: “Uykuyu bedenleriniz için bir dinlenme vesilesi yaptık.” [Cumartesi gününe] “السَّبْتِ/يوم السبت” denmesi, [aynı kökten gelen] bu lafzın söz konusu manasını teyit etmektedir. Zira insanlar Cuma günü bir araya gelip toplanırlar. Ertesi gün olan Cumartesi günü ise boş kalırlar. [Allah Cumartesi gününü/yevm-i sebt kastederek] İsrailoğullarına “Bu günde dinlenin, hiçbir iş yapmayın!” emrini vermişti. Bu nedenle Cumartesi gününe yevm-i sebt yani istirahat günü adı verildi. Sebt kelimesinin kök anlamı uzanmaktır. Uzanan kimse dinlenmeye geçmiş demektir. Aynı kökten gelen bir ism-i mef'ûl olan الْمَسْبُوت kelimesi de “رَجُلٌ/مَسْبُوتٌ/baygın adam” tamlamasında benzer anlamda kullanılmaktadır. Şu cümlede kullanılan *sebet* fiili, ayetteki manaya yakın olan “çözmek, salıvermek, serbest ve rahat bırakmak” gibi anlamları ifade etmektedir: “السَّبْتِ الْمَرْأَةُ شَعْرَهَا/Kadın örülmüş saçlarını çözdü ve salıverdi.” Şair Ebû Vecze ed-Sa'dî bu fiili aynı manada bir beytinde şu şekilde kullanmıştır:²⁰

وَإِنْ سَبَبْتَهُ مَالٌ جَنًّا كَأَنَّهُ ... سَدَى وَائْتِلَاتٍ مِنْ نَوَاسِجِ حَنْعَمَا

Şayet o kadın saçlarını salıverirse kıvrılır ve lüle lüle olur; sanki o saçlar

Has'am kabilesine mensup nakış yapan kadınların örgüsü!

Uzanarak uyunduğu için uykuya *sübât* denmiştir. Buna benzer örnekler çoktur. İnşallah bunları “Mecaz Bölümünde” ele alacağız. (s. 95)

15. İnsan 76/15-16. Ayetlerdeki Kavârîr Kelimesi

Daha önce belirttiğimiz gibi cennetteki nehirler, divanlar, döşemeler ve kâselerin hepsi dünyada kulların yaptıklarından farklıdır. Sadece Allah şu anda bizim aşına olduğumuz şeylerle kendi katındaki bize göre gaip olanları [anlamamız için] aklımıza kapı açmaktadır. İbn Abbas [bu hususta] şöyle der: “Cennette olanlardan hiçbir şeyin aynısı dünyada yoktur; onların sadece isimleri vardır.”²¹

Çoğulu ekvâb olan kûb kelimesi kulpu olmayan bardaktır/kadehtir. Dünyada bunlar bazen gümüşten bazen camdan olur. Allah bu iki ayette [وَبُطَافٌ عَلَيْهِمْ بِأَنبِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ]

²⁰ Tabiînden olan bu şair Yezîd b. Ubeyd es-Sülemî'dir (ö. 130/747). Aynı zamanda muhaddis olan Yezîd b. Ubeyd aslen Süleym kabilesinden ise de Sa'd b. Bekr b. Hevâzin kabilesinin içinde büyümüş ve bu nedenle o kabileye nispet edilmiştir.

²¹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*, 1/392.

قَوَارِيرًا قَوَارِيرًا قَوَارِيرًا / Yanlarında, gümüş kaplar ve billûr kadehler dolaştırılır. Öyle gümüş beyazlığındaki kadehler ki onları istedikleri ölçüde takdir etmişlerdir. (Yani içlerine istedikleri kadar cennet şarabı koyarlar ya da şekil ve tasarımlarını kendileri belirlerler.) bize teşbih yoluyla oradaki kadehlerin gümüş gibi beyaz ve cam gibi berrak olduğunu bildirmektedir. [Başka bir deyişle] cam kadehlerin sanki gümüşten yapılmış gibi durduğu ifade edilmektedir. Bu tıpkı “Bize nurdan bir içecek getirdiler.” cümlesinden [teşbih yoluyla] “bize nur gibi parlak/berrak bir içecek getirdiler” manasının kastedilmesi gibidir.

Bu ayetlerdeki teşbihin bir benzerinin yer aldığı “كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ/O huriler sanki yakut ve mercandırlar.” (Rahman 55/58) ayetin tefsiri sadedinde Katâde şöyle der: “Onlar yakut gibi berrak, mercan gibi beyazdırlar.”²²

16. Zâriyât 51/33. Ayetteki “Çamurdan Taş” İfadesi

Abdullah b. Abbas Zâriyât 51/33. ayetteki “حِجَارَةٌ مِنْ طِينٍ/çamurdan taş” ifadesinin “الأجر/kiremit/tuğla” anlamında olduğunu söyler. Aslında الأجر taşlaşmış çamurdur. Zira böyle bir çamur taş gibi serttir.

Ben Tevrat’ta Hz. Nûh’un çocuklarının nesebinin zikredildiği bölümden sonra yer alan kısımda şu ifadeleri okudum: “Onlar yeryüzünün her tarafına dağıldılar. O zamana kadar dünyada tek dil konuşuluyordu. Hz. Nûh’un soyundan bazıları doğu tarafına gidince orada “سيعير/Sî‘îr”²³ denilen bir bölgeye tesadüf ettiler ve oraya yerleştiler. Daha sonra onlardan biri, arkadaşına ‘Gel, [topraktan] kerpiç yapıp onu ateşte kızdıralım. Böylece kerpiç taş olur. Akabinde damı göğe eren sağlam binalar inşa ederiz.’ dedi”

[Hz. Lût’un sapkın kavmine ceza olarak gökten yağdırılan] bu taşları gören bazıları, onların kırmızı renkli ve kalıptan çıkmış [düzgün] taşlar olduklarını söylemişlerdir. Başka bir grup ise onların çizgili taşlar olduğunu dile getirmişlerdir ki bu çizgiler onlara işaret konulduğu anlamında gelir. [Çamurdan taş konusundaki bu izahları teyit sadedinde] bir kısım âlimler, Fil 105/4. ayette geçen “سَجِيلٍ” kelimesinin [aslının Farsçada] “seng-i kil/topraktan oluşmuş taş” olduğu [ve Farsçadan Arapçaya siccîl diye geçtiği] kanısındadırlar.²⁴ (s. 96)

17. Yunus 10/94. Ayette Geçen “Sen Şayet Şüphe İçinde İsen” İfadesinin Muhatabı

Allah Yunus 10/94. ayette şöyle buyurmaktadır: “فَإِنْ كُنْتَ فِي شكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يُقْرَأُونَ / Sen şayet sana indirdiklerimizden şüphe içinde isen senden önce Kitabı/Tevrat’ı

²² Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’an*, 23/67.

²³ Bazı nüshalarda bu kelime “سيعير/Se‘îr” diye geçmektedir.

²⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’an*, 15/433, 24/608.

okuyanlara sor!” Bu ayetin zahirine göre muhatap her ne kadar Allah Resûlü (s) ise de murat edilenler onun dışında [ona indirilen vahiyden] şüphe edenlerdir. Çünkü Kur'an, Arapların kullandıkları bütün üslûpları gözeterek inmiştir. Onlar birisine bir hitapta bulunur ama o hitapla ondan başkasını kastederler.

Bu meseleye dair detaylı açıklamaya “Kinaye ve Tariz” bölümünde yer vereceğim için burada aynı şeyleri tekrar etmek istemiyorum.

18. Cennette Sabah ve Akşam Vaktinin Olup Olmadığı

Meryem 19/62. ayette geçen *وَأَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا* / *Onların orada sabah-akşam rızıkları vardır.*” cümlesinde cennette sabah ve akşam vakitlerinin olduğu anlaşılmaktadır. [Oysa burada murat edilen mana vaktin kendisi değildir; bu bir misaldir.] Şöyle ki: İnsanların yemek yeme alışkanlıkları farklıdır. Bazı insanlar günde bir öğün yemek yer; bazılarının âdeti sabah ve akşam [olmak üzere günde iki öğün] yemek yemektir; kimileri bu iki öğün ile yetinmeyip öğün sayısının artırır; kimileri zaman ve sayı sınırı gözetmeden her fırsat bulduğunda yemek yer. Yemek yiyen birisi için bunların içinde en doğru olan, en çok fayda veren, hazımsızlık yapmayan ve genellikle kilo aldırmayan alışkanlık, sabah ve akşam olmak üzere günde iki öğün yemek yemektir. (s. 97) Araplar günde tek öğün yemek yemeyi pek hoş karşılamazlardı. [Sabahleyin yenen bu tek öğüne ilaveten] akşam yemeği yemeyi tercih ederler ve “Akşam yemeği yememek erken ihtiyarlamaya ve uyluk etlerinin/kaslarının erimesine sebep olur!” derlerdi. Onların bu sözleriyle ne kastettiklerini “*Garîbü'l-hadîs*” adlı eserimde izah ettim.

Biz [insanlar] vaktin değişmediği, karanlığın ve güneşin görülmediği uzun bir zaman dilimini bilmiyoruz. Aziz ve Celil olan Allah bu ayetle cennet ehlinin yemek yeme hâllerini ve normal vakitlerini bize bildiğimiz ve anladığımız şeylerle tarif etmeyi murat etmektedir. Bu nedenle Allah [dünyadaki iki öğün vakti olan] sabah ve akşam vaktini bize örnek olarak göstermektedir. [Başka bir ifadeyle bu ayet dünyada nasıl genellikle iki öğün yemek yeniyorsa orada da yemek yeme öğünlerinin olacağını bildirmektedir. Dolayısıyla buradaki teşbih, vakitlerde değil yemek yeme alışkanlıklarında söz konusudur.] Çünkü bu iki vakit, [mecaz yoluyla o vakitlerde yenen] sabah ve akşam yemeğine delalet etmektedir.²⁵

²⁵ Kanaatimizce burada başka bir yorum daha mümkündür. O da bu ibarenin devam manasını ifade etmesidir. Zira Arapların üslubunda yaş-kuru, sabah-akşam gibi iki zıt şeyi söyleyerek o cinsten olan nesnelere hepsini kastetme âdeti vardır. Burada da sabah-akşam lafızları ile Furkan 25/5, Ahzâb 33/42 ve Fetih 48/9. ayetlerinde olduğu gibi “mütemadiyen, her zaman” anlamı kastedilmektedir. (Bkz. (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/28.) (M)

Abdürrezak, Ma‘mer’den naklen Katâde’nin şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Araplar [bir günde] sabah ve akşam yemeği yiyebilmişlerse bu onların çok hoşuna giderdi.”²⁶ [Öyleyse şöyle denebilir:] Yüce Allah [bu ayetle] dünyada onların hoşuna giden bu durumun cennette de olacağını haber vermektedir.

Mümin 40/46. ayetin başında benzer ifade cehennem ehli için kullanılmaktadır: “النَّارُ الْيَوْمَ تُقَوْمُ السَّاعَةَ أَدْخُلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشدَّ الْعَذَابِ”/Ateş! Sabah-akşam ona arz olunurlar.” Bu ayette söz konusu azabın Ahirette değil kabirde olacağı murat edilmektedir. Yani onlar ölümlerinden sonra [sabah-akşam] kabirlerde ateşe arz olunurlar/yakılırlar.²⁷

Allah’ın Kitabında kabir azabının varlığına delil olan ayet bu ayettir. Bu cümle ile kabir azabının kastedildiğine hemen akabinde gelen “وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخُلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشدَّ الْعَذَابِ”/Kıyamet koptuğu gün Firavun’un ailesini en şiddetli azaba sokun!” cümlesi delalet etmektedir. Onlar berzah âleminde sabah-akşam ateşe arz olunurlar; kıyamette de azabın en şiddetlisine sokulurlar. [Başka bir deyişle bu ikinci cümle, kıyametin kopmasından sonraki azaptan söz ettiğine göre aynı şahıslardan bahseden öncesindeki ilk cümlede bahsi geçen azabın, yani onların sabah-akşam ateşe arz olunmalarının kıyametten önce gerçekleşmesi gerekir. Bu da ateşe arz olunmanın berzah âlemi denilen kabirde olacağını gösterir.]

19. Ra’d 13/35. Ayetteki Mesel Kelimesi

Allah Ra’d 13/35. ayette şöyle buyurmaktadır: “مِثْلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ”/Müttakilere vaat edilen cennetin misali...” [Bu ayete] “Bu cümlelerin ardından cennete misal getirilen/ona benzeyen bir şey zikredilmemiştir.” [diye itiraz edilmektedir.] Bu itiraz, ayette “مِثْلُ/misl” kelimesinin asıl manasının murat edildiği farz edilirse geçerli olabilir. Zira bu kelime kök anlamı itibarıyla “benzer” demektir. Arapçada “هَذَا مِثْلُ الشَّيْءِ وَمِثْلُهُ” dendiği gibi aynı anlamda “هَذَا شِبْهُ الشَّيْءِ وَشِبْهُهُ” dendiği gibi aynı anlamda “Bu, şu şeyin benzeridir” denir. Ancak *misl* kelimesi bu kök anlamının yanı sıra “bir şeyin sureti, sıfatı, özelliği, misal/örnek ve timsal/simge” gibi manalar için de kullanılmaktadır. Mesela ahlak ve güzellik abidesi olan bir kadına “كَأَنَّهَا دُمِيَّةٌ”/Sanki o taş bebektir.” dendiği gibi “كَأَنَّهَا مِثَالٌ”/Sanki o örnek bir kadındır, sanki o bir simgedir.” denir. Yine aynı manada “إِنَّمَا هِيَ”/o ancak bir surettir” ve fiil formuyla “مِثْلُ/مِثْلُكَ كَذَا وَكَذَا”/onu sana ‘O, şöyle şöyledir’ diye tavsif ettim.” denir. İşte bu ayette *mesel* kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla ayetin meali şöyledir: “Müttakilere vaat edilen cennetin vasfı şöyledir: Onun içinden ırmaklar akar, yemişleri ve gölgeleri devamlıdır.” (s. 98)

²⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân fi te’vili’l-Kur’an*, 18/221.

²⁷ Bir önceki ayette olduğu gibi bu ayette de ateşe arzın yani ateşte yakmanın bu iki vakte tahsisinin yanı sıra devamlı olması da muhtemel bir manadır. (Bkz. (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 170.) (M)

Hiz. Ali'nin bu kelimeyi “مِثَالٌ” ve [meselin çoğul formuyla] “أَمْثَالٌ” diye okuduğu rivayet edilmiştir.²⁸ Misal, mesel kelimesinin yerine kullanılır. Ancak insanlar bu kelimedenden mesel kelimesinin tercih ettiğimiz manasını daha kolay ve daha net bir şekilde anlarlar.

Mesel kelimesiyle ilgili aynı durum şu ayette de söz konusudur: “مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ /Muhammed Allah'ın resulüdür. Onun yanında olanlar kâfilere karşı sert, kendi aralarında birbirlerine karşı merhametlidirler. Onları, Allah'ın ihsanına ve rızasına nail olmak için secde ve rüku ettiklerini görürsün. Secde eseri olarak onların yüzlerinde alametleri vardır.” Akabinde şu cümle geldi: “ذَلِكَ مِثْلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ” /İşte bu, onların Tevrat'taki meselleri yani sıfatlarıdır.” [Burada da mesel kelimesi vasıf anlamındadır.] Çünkü Allah, ayetin başında “Onların misali şuna bezer” buyurmak suretiyle onlara misal getireceğini beyan etmedi. Aksine onların özelliklerini ve durumlarını zikrettikten sonra “İşte bu, onların Tevrat'taki meselleri yani sıfatlarıdır.” buyurdu.

20. Hac 22/73. Ayette Batıl Mabutların Durumuna Misal Getirilmesi

Allah Hac 22/73. ayette şöyle buyurmaktadır: “يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مِثْلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ” /Ey insanlar! Size bir misal getirildi, onu dinleyin!” Akabinde şöyle buyurdu: “إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ يَرَاتَمَايَاقًا” /Allah'tan başka taptıklarınız bir araya gelseler dahi asla bir sinek bile yaratamayacaklardır.” Burada misal getirilmedi. Çünkü sözün içinde onun manası mevcuttur. Sanki Allah şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Sizin misaliniz bir sinek yaratmak için bir araya gelip de buna gücü yetmeyen, hatta sinek onlardan bir şey kapsa onu geri alamayan ilahlara tapanların misaline benzer.”

Buna benzer örnekler hem Kur'an-ı Kerim'de hem de Arapların sözlerinde mevcuttur. Bunları “Mecaz” bölümünde ele alacağız.

21. Hiz. Peygamber'in Vefatından Sonra Tebliğ İle Mükellef Kılındığı İddiası

Allah Ra'd 13/40. ayette şöyle buyurmaktadır: “وَإِنْ مَا نُرِيكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ” /Onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek de, seni vefat ettirsek de sana düşen sadece tebliğdir; hesaba çekmek de bize aittir.” Bazılarının zannettiği gibi bu ayette Hiz. Peygamber'in (s) vefatından sonra tebliğ ile mükellef kılınması söz konusu değildir. Zira ayetten murat edilen mana şudur: “Biz şayet onlara vaat ettiğimizin bir kısmını sana hayatta iken göstersek de, bunu sana göstermeden seni vefat ettirsek de sana düşen sadece [hayatta

²⁸ Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Mes'ûd'un bu kelimeyi “أَمْثَالٌ” diye okudukları rivayet edilmiştir. Ancak bu kıraat de Hiz. Ali'nin kıraati gibi şaz kıraatlerdendir.

olduğın müddetçe Allah'tan aldığın vahyi insanlara] tebliğ etmektir; onlara yaptıklarının karşılığını vermek ise bize aittir.

Bu şuna benzer: Sen bir adamı vali olarak görevlendiriyorsun ve ona şöyle diyorsun: “Falan ile git ve [oranın halkını devlete itaate] davet et! Şayet onlar senin sözünü dinlerlerse onlara güzel muamele et ve adaleti her tarafa yay! Şayet onlar sana isyan ederlerse onlara öğüt ver ve isyanın cezası konusunda onları uyar! Yine de isyana devam ederlerse o zaman kendilerini feci bir akıbetin beklediğini onlara bildir!” O vali oraya gider, [onlar onu dinlemez ve] ona engel olurlar. Onlara nasihat eder; yine ona engel olurlar. Bunun üzerine vali, senin onları tehdit ettiğın cezanın gelmesini geciktirmek üzere orada bir müddet kalır. Sen de o zaman ona şöyle dersin: “Onlara vaat ettiğımız cezayı sana göstersek de, onu sana göstermeden seni görevinden azletsek de [onları cezalandırma konusunda] senin bizi yavaşlatma görevin yok! Sana düşen sadece [aldığın emri] bildirmek ve onlara nasihat etmektir. Ceza ve mükâfat vermek bize aittir.” (s. 99)

Bu bölümde bu kadarıyla yetiniyoruz. Şu ayetlere yönelik itirazlara “Mecaz” bölümünde cevap vereceğımız için tekrar olmasın diye burada o cevaplara değinmeyi uygun görmedik:

فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ/Allah onlara şiddetli açlık ve korku elbisesini (ızdırabını) tattırdı. (Nahl 16/112)

وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ/Yürekler (korkudan) hançerelere dayanmıştı/yürekler ağızlara gelmişti. (Ahzâb 33/10)

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ/Nitekim hak uğruna (savaşa gitmek için) Rabbin seni, evinden çıkardığı zaman... (Enfâl 8/5)

يَاكِينُ عَلَى الْحَرْطُومِ/Yakında biz onu hortumunun (burnunun) üzerine damga vuracağız. (Kalem 68/16) (s. 101)

B. MÜTEŞÂBİH

“Kur’an ile kullarına hakkı açıklayıp onları doğru yola sevk etmeyi murat eden Allah’ın, müteşâbih ayetleri indirmekteki maksadı nedir?” sorusuna şöyle cevap verebiliriz: Kur’an-ı Kerim Arapça lafızlarla ve bu lafızların kalıplarıyla inmesinin yanı sıra bu dildeki şu üslup özelliklerini de taşımaktadır:

- 1-Konunun veciz bir şekilde ve özetlenerek zikredilmesi,
- 2-Gerekli durumlarda uzatılması ve [tekrar gibi vasıtalarla] vurgulanması,

3-Bir şeye işaret edilmesi,

4-Sadece sürat-i intikal sahibi kıvrak zekâlı birinin anlayacağı şekilde bazı manaların kapalı bırakılması,

5-Bazı manaların ise iyice izah edilmesi,

6-Bir kısım gizli manaları [akla yaklaştırmak için] örnek verilmesi.

Şayet Kur'an'ın tümü, onu anlama konusunda âlim ve cahilin eşit olacağı şekilde açık-seçik olsaydı insanlar arasındaki seviye farkı ortadan kalkar [yani gözetilmemiş olur,] imtihan yok olur, değerler ölürdü. Oysa ihtiyaç anında [insan sıkışınca] fikir üretilir ve çözüm bulunur. İhtiyaç olmazsa acizlik, [tembellik, akli kullanmama] ve aptallık zuhur eder.

[Bu manayı teyit sadedinde] şöyle denmiştir: “Zenginliğin ayıbı aptallığa sebep olmasıdır. Fakirliğin fazileti [insanı karşılaştığı sorunlar karşısında] çözüm bulmaya teşvik etmesidir.”

[Cahiliye döneminin bilge şair ve hatiplerinden olan] Eksem b. Sayfi [Ebû Hayde (Ebû'l-Haffâd) Eksem b. Sayfi b. Rebâh] (ö. 612 m. [?]), “Bütün dünya işlerinde kendi kendime yetmem [ve bir şeye ihtiyaç duymamam] hoşuma gitmez.” dediğinde ona bunun sebebi sorulur. Onun cevabı şu olur: “Acizliği âdet haline getirmek hoşuma gitmez.”

Fıkıh, matematik, miras hukuku, nahiv/gramer gibi her ilmin hem geniş ve açık, hem de ince ve derin meseleleri vardır. Öğrenci bunları aşama aşama, peyderpey öğrenir ve sonunda o ilmin son noktasına ulaşarak künhüne vakıf olur. (s. 102) Her ilimde böyle ince meselelerin bulunmasının bir diğer faydası da âlimi araştırmaya, güzel sonuçlar çıkarmaya sevk ederek ona fazileti ve gayreti nispetinde Allah'ın kendisi için takdir edeceği sevabı kazandırmasıdır.

İlimlerin her bir bölümü [öğrenilip kavranma açısından] aynı seviyede olsaydı o zaman [herkes onları kolayca öğrenebileceği için] hoca ve talebe olmazdı; ince ve derin meseleler ile açık konular diye bir şey kalmazdı. Çünkü her şeyin fazileti/üstünlüğü zıddıyla bilinir. Örneğin hayır şer ile, fayda zarar ile, tatlı acı ile, az çok ile, küçük büyük ile, gizli açık ile bilinir.

Allah Resûlü'nün (s), sahabîlerin, onlardan sonraki neslin sözleri ile şairlerin şiirleri ve hatiplerin hitabeleri bu minval üzeredir. [Başka bir ifadeyle] bu sözlerde mutlaka öyle dakik manalar vardır ki önde gelen âlim, onların karşısında şaşkınlık içinde apışıp kalır; araştırmacı derin âlim, onları anlamaktan aciz olduğunu itiraf eder. [Şimdi bunlara dair bazı örnekler görelim.]

1. “İnsanlar Yüz Deve Gibidir” Diye Başlayan Hadisin Manası

Hiz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “تَجِدُونَ النَّاسَ كَأَيْلٍ مَائَةٍ، لَيْسَ فِيهَا رَاحِلَةٌ”/İnsanları, içinde râhile²⁹ bulunmayan yüz deveden oluşmuş bir sürü gibi bulursunuz.”³⁰ Yüz deve, otlakta yayılmış develerdir. [Çoğunlukla] bir otlakta [ortalama] yüz deve toplanır. “Yüz deve” tabiri sürü yerine kullanılır. [Sayısı yüz olmasa bile bir deve sürüsüne sahip olan kişiye] “Falanın yüz devesi vardır!” denir. Aynı şekilde [deve sürüsü için] “hüneyde”³¹ kelimesi de kullanılır. Develer yüz tane ise ve aralarında bir tane bile râhile yoksa o zaman bunların görünüşleri birbirine benzer demektir. Çünkü [şayet onların arasında bir tane râhile olsaydı] güzel görünümü ile onlardan tamamen ayrılır ve dikkat çekerdi. Dolayısıyla Hiz. Peygamber (s) bu sözünü şu niyetle söylemiştir: “İnsanlar kendilerine hükümlerin tatbiki konusunda [yani kısaca ifade etmek gerekirse hukuk önünde] ve kısasta eşittirler.”³² Eşraftan olan birinin bir başkasına üstünlüğü yoktur.” Onun bu sözü, şu sözünü aynı manaya delalet etmektedir: “النَّاسُ سَوَاءٌ كَأَسْنَانِ الْمُشْطِ”/İnsanlar tarak dişleri gibi eşittirler.”³³ Arapların bu manada şöyle bir sözleri vardır: “Onlar eşeğin dişleri gibi eşittirler.” (s. 103)

2. “Müşriklerin Ateşinden Işık Almayın!” Hadisinin Manası

Hiz. Peygamber’in (s) “لَا تَسْتَضِيئُوا بِنَارِ الْمُشْرِكِينَ”/Müşriklerin ateşinden ışık almayın!”³⁴ sözü, “Onlarla istişare etmeyin!” anlamındadır. Zira Hiz. Peygamber (s) karanlıktaki kandili, şaşkınlık anındaki [isabetli] görüşe misal olarak getirmiştir.

3. Hadiste Geçen “Baharda Yetişen Bitkilerden Öyleleri Vardır ki Çok Yenmesinden Dolayı Öldürür ya da Ölüme Yaklaştırır” Cümlesinin Manası

Hiz. Peygamber (s) bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “إِنَّ مِمَّا يُنْبِتُ الرَّبِيعُ مَا يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يُلْمُ”/ Baharda yetişen bitkilerden öyleleri vardır ki çok yenmesinden dolayı öldürür ya da ölüme yaklaştırır.”³⁵

²⁹ Râhile, “binmek veya yük taşımak için seçilmiş, güzel görümlü ve asaletli olan erkek ya da dişi devedir. (M)

³⁰ Bu hadis-i şerif Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde ve Müslim’in *Sahîh*’inde şu şekilde geçmektedir: “تَجِدُونَ النَّاسَ كَأَيْلٍ مَائَةٍ، لَيْسَ فِيهَا رَاحِلَةٌ فِيهَا رَاحِلَةٌ” Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şu‘ayb el-Arnaût ve diğerleri (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle), 9/440; Müslim b. Haccâc, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbaki (Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, t.y.), 4/1983.

³¹ Hüneyde yüz ile iki yüz arasında deveden oluşan sürüdür.

³² Bu hadisin “İnsanlar arasında değerli olanlar, yani zühd ve takva ile Ahiret için çalışanlar çok azdır!” manasını ifade ettiğini söyleyenler de vardır. (M)

³³ Bu rivayet, sahîh hadis kaynaklarında mevcut değildir. Bazı hadis münekkittlerine göre ravileri arasında yalancılık ve hadis uydurmakla itham edilenler vardır.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 19/18.

³⁵ Bu hadis-i şerif, benzer lafızlarla şu kaynaklarda geçmektedir: Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 17/84; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 1422), 4/26; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2/727.

Bu cümlede geçen “الْحَبْطُ” mastarı, devenin otlakta [hoşuna giden güzel bitkilerden] çokça yemesinden dolayı karnının şişmesini ifade eder. Fiilin bu manasından mülhem olarak Arap kabilelerinden birine “الْحَبَطَات” adı verilmiştir. Çünkü onların atası olan el-Hâris b. Temîm, çokça reçine yediği için karnı şişmiş ve kendisine “الْحَبِطُ/karnı şişmiş adam” lakabı takılmıştı. Bu mastardan sonra zikredilen “نَيْلٌ” kelimesi ise “ölüme yaklaştırır” anlamında bir fiildir. Hz. Peygamber (s) bu sözüyle dünyaya dalmaktan, şayet helâke götüreceyse onun şaşaaından ve [aldatıcı] güzelliğinden [insanları] men etmektedir. [Başka bir deyişle] o, insanların dünyaya fazla dalmalarını [ve bunun sonucunu] “baharda hayvanların [hoşlarına giden] bitkilerden çokça yiyip karnıları şişerek ölmelerini” örnek göstererek [temsil yoluyla] anlatmıştır..

4. “Onların Beldesinde Ceylan Gibi İkamet Et!” Cümlesinin Anlamı

Hz. Peygamber (s), [kahramanlığı ile meşhur sahabî] Dahhâk b. Süfyân’ı [Ebû Saîd ed-Dahhâk b. Süfyân b. Avf el-Âmirî] (ö. 11/632 [?]) kendi kabilesine gönderdiği zaman ona “إِذَا أَتَيْتَهُمْ إِذَا أَتَيْتَهُمْ إِذَا أَتَيْتَهُمْ إِذَا أَتَيْتَهُمْ إِذَا أَتَيْتَهُمْ/Onların yanına vardığın zaman beldelerinde ceylan gibi ikamet et!”³⁶ demiştir. Bundan maksadı şudur: “Yatağında sükûnet içinde duran ceylan gibi orada hiçbir şeye karışmadan ikamet et!” (s. 104)

5. Hadiste Geçen “Giyinik Çıplak Kadınlar Cennete Giremez!” Cümlesinin Anlamı

Hz. Peygamber (s) [biraz uzunca bir hadisinde] şu cümleyi kullanmıştır: “الْكَاسِيَاتُ الْعَارِيَاتُ لَا يَدْخُلْنَ الْجَنَّةَ/Giyinik çıplak kadınlar cennete giremez!”³⁷ O bu sözüyle ince elbiseler giyen kadınları kastetmektedir. Zira onların üzerinde elbise olduğu için giyinmiş sayılırlar. Ancak [bu giyim tarzı, emredilen] tesettürü temin etmediği için çıplak sayılırlar.³⁸

6. “Sizinle Bizim Aramızda Dürülüp Ağzı Bağlanmış Bohça Vardır” Cümlesinin Anlamı

Hz. Peygamber (s) [Hudeybiye barış anlaşması yapılırken] antlaşma metnine şu cümleyi yazdırmıştır: “وَإِنَّ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ عَيْبَةٌ مَكْفُوفَةٌ/Sizinle bizim aramızda dürülüp ağzı bağlanmış bohça vardır.”³⁹ O, bu sözüyle “Aramızda sağlam bir ahit/sözleşme olacaktır” demek istemiştir. Cümlenin sonundaki “دُرُولُوعَيْبَةٌ مَكْفُوفَةٌ/dürülüp ağzı bağlanmış bohça” tamlamasıyla da “kin ve

³⁶ Bu rivayet hadis kaynaklarında geçmemektedir.

³⁷ Bu hadis-i şerif, benzer lafızlarla şu kaynaklarda geçmektedir: Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 14/300; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 3/1680, 4/2192.

³⁸ Bu cümle örtünmesi emredilen uzuvların tamamının değil de sadece bir kısmının örtünmesini de ifade edebilir.

³⁹ Bu cümle benzer lafızlarla şu kaynaklarda geçmektedir: Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 31/218; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), 3/86.

düşmanlıktan arınmış vefalı kalpleri” kastetmiştir. Zira Araplar, şairin şu beytinde⁴⁰ görüldüğü gibi kalplere [bu kelimenin çoğul formu olan] “الْعِيَاب” derler:

وَكَاذَتْ عِيَابُ الْوَدِّ مَنَّا وَمِنْكُمْ، ... وَإِنْ قِيلَ أَبْنَاءُ الْعُمُومَةِ، تَصْفَرُّ

Bizde ve sizdeki sevgi kapları olan kalpler neredeyse

Bomboş, amca çocukları olduğumuz söylense de

Beytin sonundaki “تَصْفَرُّ” fiili “sevgiden hali olmak/sevgisiz kalmak,” tamlamadaki sıfat olan “مَكْفُوفَةٌ” kelimesi “müşrece” yani “bağlanmış, katlanıp dürülmüş” anlamındadır. Müşrece kelimesinin türediği fiil şu cümlede olduğu gibi “dürüp bağlamak, bohçanın etrafını toplayıp ağzını bağlamak” gibi anlamlara gelir: “أَشْرَجَ صَدْرَهُ عَلَيَّ كَذَا/O, kalbini şuna bağladı.”

[Muhadram Arap şairlerinden] Şemmâh [Ebû Sa‘de (Saîd) eş-Şemmâh b. Dırâr b. Harmele b. Sinân b. Ümeyye el-Mâzinî ez-Zübyânî el-Gatafânî] (ö. 30/650 [?]), [Müşrec kelimesini kullandığı] bir beytinde şöyle der:

وَكَاذَتْ غَدَاةَ الْبَيْنِ يَنْطِقُ طَرْفُهَا ... بِمَا تَحْتَ مَكْنُونٍ مِنَ الصَّدْرِ مُشْرَجٍ

Neredeyse dile getirdi, ayrılık sabahı o kadının [ağlayan] gözü

Kalbinde dürülüp saklanmış [sır olan sözü!]

7. “Rabbinizin Nefesini Yemen Tarafından Hissediyorum” Cümlesinin Anlamı

Hz. Peygamber’in (s) bir hadisinde şu cümle geçmektedir: “أَجِدُ نَفْسَ رَبِّكُمْ مِنْ قِبَلِ الْيَمَنِ/Rabbinizin nefesini Yemen tarafından hissediyorum.”⁴¹ (s. 105) Onun bu sözüyle ifade etmek istediği mana şudur: “Bana Yemen tarafından gelecek bir ferahlık hissediyorum.” Allah ona bu ferahlığı Yemen’den gelmiş olan Ensar vasıtasıyla ihsan etti.

Hz. Peygamber’in (s) şu sözü de buna benzemektedir: “لَا تَسُبُّوا الرِّيحَ، فَإِنَّهَا مِنْ نَفْسِ الرَّحْمَنِ/Rüzgâra sövmeyin! Zira o Rahman’ın nefesidir.”⁴² O. Bu sözüyle Allah’ın rüzgâr vasıtasıyla [özellikle sıcak havalarda] insanlara rahatlık ve ferahlık verdiğini anlatmak istemektedir. Ayrıca Allah [şiddetli] rüzgârla Hendek savaşının [son] gecesinde [Kureyş’i geri püskürtmek suretiyle] Hz. Peygamber’i (s) sıkıntıdan kurtarıp ferahlatmıştı. Şu ayet bu hususa

⁴⁰ Bu beyit, Bişr b. Ebî Hâzım’e ya da Kümeyt’e nispet edilmektedir.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 16/576; Heysemî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid ve menba’u’l-fevâid*, nşr. Hüsamuddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1414/1994), 10/56.

⁴² Bu rivayet kaynaklarda Hz. Peygamber’e (s) isnat edilen merfu bir rivayet olarak değil de Übey b. Ka‘b’a nispet edilen mevkuf bir sahabî kavli olarak geçmektedir. Bkz. Nesâî, Ebü Abdîrrahmân Ahmed b. Şu‘ayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünenü’l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmün‘im Şelebî (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 9/342; Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ala’s-Şaîhîhayn*. 2/298.

işaret etmektedir: “Onların üzerine bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz askerler gönderdik.” (Ahzâb 33/9)

Başka bir hadisinde Hz. Peygamber (s) “sıkıntıyı benden gider!” anlamında “فَرِّجْ عَنِّي” buyurduğu gibi “اللَّهُمَّ نَفْسَ عَنِّي الْكَرْبَ وَنَفْسَ عَنِّي الْأَذَى/Ey Allah'ım! Sıkıntıyı benden gider, ezayı benden gider!”⁴³

Hz. Ömer'in şu sözü bu hususa biraz daha açıklık getirmektedir: “الرَّيْحُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ فَلَا رِيزْجَ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ/Rüzgâr Allah'ın serinlik veren bir esintisidir/rahmetidir; ona sövmeyin!”⁴⁴

8. Ebû Bekir Sıddık'ın “Biz Bir Avuç Kadarız” Sözü'nün Anlamı

Hz. Ebû Bekir şöyle demiştir: “نَحْنُ حَفْنَةٌ مِنْ حَفَنَاتِ اللَّهِ/Biz Allah'ın avuç avuç mahluklarından bir avuç bir şeyiz.”⁴⁵ Onun bu sözüyle [mecaz yoluyla] kastettiği mana şudur: “Biz her ne kadar sayıca çok olsak da Allah katında bir avucun içine sığacak kuru yiyecekler gibi az sayılırız. Hafne, kişinin eliyle [bir avuç dolusu un gibi kuru yiyecek] alıp [vermesi ya da] atmasıdır. Arapçada bir kişinin eliyle/avucuyla mal alıp vermesi “حَفَنَ لَهُ مِنَ الْمَالِ” diye ifade edilir.

9. Hz. Ömer'in “Galiba Küçük Mağara Dehşet Dolu!” Sözü'nün Anlamı

Hz. Ömer kendisine babası bilinmeyen terk edilmiş bir çocuk getiren tanınan birine⁴⁶ şu sözü söylemiştir: “عَسَى الْغَوْرُ أَبُو سَاءَ/Galiba küçük mağara dehşet dolu!”⁴⁷ (s. 106) Bazıları buradaki الْغَوْرُ kelimesinin [mağara anlamındaki] الْغَارُ isminin ism-i tasğiri olduğunu söylemişlerdir. Bu Arapların kullandığı olan bir darb-ı meseldir. Bunu söyleyen ilk kişinin ahmaklığından dolayı kendisine “Deve Kuşu” lakabı takılan Beyhes adlı şahıs olduğu söylenir. Beyhes kardeşlerinin katillerini bir mağarada bulur ve onlara saldırıp onları öldürür. O intikam almak isteyenlerden

⁴³ Bu rivayet, hadis kaynaklarında geçmemektedir.

⁴⁴ Kaynaklarda bu rivayet, Hz. Ömer'in sözü olarak değil de onun rüzgârı sorması üzerine Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den duyduğunu söyleyerek ona cevap verdiği bir hadis olarak geçmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 13/69-70; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Edebü'l-müfred*, nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyri, (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1419/1998), 379; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 4/326; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/341; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 3/287; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, 4/318.

⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musanneffi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, nşr. Kemal Yusuf el-Hût, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 6/318.

⁴⁶ Kaynaklarda bu kişinin Ebû Cemile olduğu belirtilmektedir.

⁴⁷ İlk önce Zebbâ adlı bir kişinin söylediği rivayet edilen ve “Korkulan kötü bir şeyin beklendiğini” ifade eden bu söz, bir darb-ı meseldir. Çıkış noktası olan olay şöyledir: Bir mağarada kalan bazı insanlar varmış. Bir gün mağara çökmüş ve hepsi orada ölmüş. Ya da düşmanları gelip onların hepsini öldürmüştü. Hz. Ömer'in buluntu çocuğu getiren kişiye böyle demesi sanki onu “Bu senin çocuğundur; hazineden ona nafaka almak için onun babası belli olmayan buluntu bir çocuk olduğuna söylüyorsun!” imasıyla suçladığı anlamına geliyor. Bunun üzerine Ebû Cemile “Çocuğun kendisinin olmadığı bir zamanda bulunduğunu” söyler. Onu tanıyan birinin de onun lehinde şahitlik etmesi üzerine Hz. Ömer “Onun velayeti sana nafakası da hazineye ait olsun!” der. (Bkz. Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3/176.)

biriydi ve böylece amacına ulaşmış oldu. [Bu olaydan hareketle meselin şu manaya geldiği söylenebilir:] “Küçük mağaranın bizim için ne tür belalar hazırlayıp sakladığı bilinmez!” *Eb’ûs*, [bela, sıkıntı, dehşetli musibet anlamındaki] bâis kelimesinin çoğuludur. *Guveyr*’in [Benî Kelb kabilesine ait] bir su kuyusunun adı olduğu da söylenmiştir.

10. Hz. Ali’nin “Kardeşlerin Çok Olmasının Güçlü Olmaya Vesile Olduğuna” Dair Sözü

Hz. Ali “مَنْ يَطْلُ هُنَّ أَبِيهِ يَنْطِقُ بِهِ/ Kimin babasının şeyi uzun olursa onunla beline kuşak bağlar.” demiştir.⁴⁸ O, bu sözüyle şunu kastetmektedir: “Kardeşleri çok olan kimse izzet sahibi olur ve onlarla güçlü olur.” Hz. Ali “الْبَطَاقُ/kuşak” kelimesini bu manaya örnek olarak gösterdi. Çünkü [insan kuşak bağladığı zaman] belini sağlama almış olur.

Şairin şu beyti de aynı manadadır:⁴⁹

Şayet Rabbim dileyseydi babanızın zekeri

Uzun olurdu el-Hâris b. Sedûs’un zekeri gibi

Hâris b. Sedûs, Şeybân kabilesindedir. Onun yirmi bir tane oğlu vardı.

11. Hz. Ömer’in “Kendilerini Öldürülmeye Aday Yaparlar” Sözü’nün Anlamı

Hz. Ömer şöyle demiştir: “وَأَيُّمَا رَجُلٍ بَايَعَ رَجُلًا عَنْ غَيْرِ مُشَاوَرَةٍ، لَا يُؤْمَرُ وَاحِدٌ مِنْهُمَا تَغْرَةً أَنْ يُفْتَلًا/[Müslümanlarla] meşveret etmeden hangi adam birine biat ederse onlardan hiçbiri Emîr/halife olmaz. [Aksine] bu iki kişi, kendilerini öldürülmeye aday yaparlar.”⁵⁰ Asmaî’nin Hz. Ömer’in bu sözü hakkında “Ömer’in bu sözünü anlamakta zorlandım.” dediği bana ulaştı. (s. 107)

Hz. Ömer bu sözüyle şunu demek istemektedir: “Bir adam insanlarla meşveret etmeden birine emir/halife adayı için yapılan biat kabilinden biat ederse insanlardan bir grup toplanıp da bu olaya şahit olmadıkça onlardan hiçbiri emîr olmaz; ne biat eden ne de kendisine biat edilen! Çünkü o iki kişiden hiçbiri öldürülmekten emin olamaz.” Buradaki تَغْرَةً kelimesi غَرَّرَ fiilinin mastarıdır. Zira عَلَّلَ fiilinin mastarı، تَعَلَّلَ ve تَعَلَّلًا şeklinde geldiği gibi bu fiilin mastarı da تَغْرَةً ve تَغْرِيرًا formunda gelir. Bu, Ebû Ubeyde’nin görüşüdür.

[Arap Dili ve Edebiyatı âlimi Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Habîb] el-Mâzinî (ö. 249/863) şöyle der: “Sîbeveyhi’nin (ö. 180/796) Halîl’den [Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî/el-Fürhûdî] (ö. 175/791) rivayet ettiği ve “Üzerine Bina

⁴⁸ Hz. Ali’nin bu sözü hadis kaynaklarında geçmemektedir.

⁴⁹ Bu beyit Sürâdık es-Sedûsî’ye aittir.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/453; Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, 8/168; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 6/408.

Edildiği Lafzın/Haberin Hazfedildiği Mübteda” adlı bölümde naklettiği şu sözün ne anlama geldiğini Ahfeş’e [Ebü’l-Hasen Saîd b. Mes’ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]) sordum: “Buna örnek onların şu sözüdür: *أي دع الشك عنه* /O, senden gafil olmadı, bir şey! Yani ondan şüphelenmeyi bırak!”⁵¹

Ahfeş’in cevabı şu oldu: “Ben doğduğum günden beri bunu sorup duruyorum.” (s. 108)

Mâzinî sözlerine şöyle devam eder: “Aynı soruyu Asmaî’ye, [Basra mektebine mensup dil ve edebiyat âlimi] Ebû Zeyd [Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî’ye] (ö. 215/830) ve Ebû Mâlik [Amr b. Kirkire el-A‘râbî’ye] sordum. Bunların üçü de “Onun ne olduğunu biz de bilmiyoruz.”⁵² dediler.

12. Arapçada Kullanılan Diğer Bazı Meseller

1- *مَحَارَة* /Bu noksanlık içinde noksanlıktır: Bu meseldeki ilk kelime/ *أَلْحُورُ* “noksan olmak” manasına da gelen *حَارَ* fiilinin mimsiz mastarıdır. İkinci kelime/ *المَحَارَة* ise yine aynı fiilin mimli mastarıdır ve *الْمُنْقَصَة* anlamındadır. Dolayısıyla bu mesel insanların şu sözü gibidir: “*هَذَا نُفْصَانٌ*” *في نُفْصَانٍ وَخُسْرَانٍ في خُسْرَانٍ* /Bu noksanlık içinde/üstüne noksanlıktır ve hüsrân içinde/üstüne hüsrandır.” (s. 109)

2- *جَرَى المَذَكِّيَاتِ غَلَابٍ* /Genç atların koşması yarışır: Bu meseldeki *المَذَكِّيَاتِ* kelimesi “azı dişini çıkarmasının üzerinden bir ya da iki sene geçmiş olan atlar” anlamındadır. [Bu tavsif ile gençliğinin tam zirvesinde olan atlar kastedilmektedir.] Sondaki *غَلَابٍ* kelimesi ise [*الْغَلَابُ*] kökünden türemiş olan *مُفَا‘ALE* babındaki *غَالَبَ* fiilinin mastarıdır ve] “koşmanın sınırını zorlarlar” demektir. Sanki böyle atlar koşuda yarışırlar [ve hep birinci gelirler;] yarış

⁵¹ Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü’l-Hasen, Ebü’l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, nşr. Abdüsselam Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1408/1908), 2/129. Arap dili ve edebiyatı âlimi Zeccâcî [Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî] (ö. 337/949), “*أي دع الشك عنه* / Yani ondan şüphelenmeyi bırak!” cümlesini, Sîbeveyhi’nin sözü olarak değil de Mâzinî’nin onun “*ما أغفله عنك*” sözüne getirdiği açıklama olarak zikreder ve bu yorumun yanlış olduğunu belirtir. (Zeccâcî, Ebü’l- Kâsım, *Ahbâru Ebi’l-Kâsım ez-Zeccâcî*).

⁵² Zeccâcî’nin naklettiğine göre, Arap dili ve edebiyatı âlimi ve aynı zamanda bir müfessir olan Zeccâc [Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî] (ö. 311/923) bu konuda şunları söyler: “Sîbeveyhi’nin bu sözüne getirilen açıklamalar meseleyi çözecek cinsten değildir. Bunun doğru yorumu, Ebü’l-Abbas el-Müberred’in (ö. 286/900) bize yaptığı şu açıklamadır: Bu sözün detaylı açılımı şöyledir: Adamın birinin kendisine nasihat eden samimi bir dostu ve aslında ondan nefret ettiği halde ona sevdiğini söyleyen bir düşmanı vardır. Dostu, o düşmanı kastederek arkadaşına “‘Şu falan kişi sana düşmandır” der. Arkadaşı ona inanmaz ve ‘Hayır, o benim düşmanım değil, beni seven bir dostumdur!’ der. Bunun üzerine adamın samimi dostu ona ‘Heyhat, iş senin bildiğin gibi değil! Gerçekten o adam sana düşmandır.’ der. Biraz durakladıktan sonra tekrar ona döner ve der ki: ‘*ما أغفله عنك* /senin o düşmanın senden haberi yok!’ Yani senin kendisine bu kadar güvendiğini bilseydi seni mahvederdi. Sonra biraz duraklar ve ‘*شيئاً*’ der. Bu kelimeyi gizli bir fiille nasb eder. Sanki ona şöyle demiştir: ‘*فَكَرَ شيئاً وانظر*’ /Azıcık düşün ve azıcık etrafına bak, araştır!’ Yani sen azıcık düşünsen, azıcık etrafına bakıp araştırırsan onun sana düşman olduğunu açık-seçik görürsün ve bundan sonra ona meylin kalmaz. Buradaki *شيئاً* lafzı ‘azıcık’ anlamındadır. Yani azıcık bir düşünme ve araştırma” demektir. Zikrettiğimiz bu izmar/hazif çok sık kullanılmadığı için Sîbeveyhi’nin bu sözünün manası kapalı kalmıştır.” (Zeccâcî, Ebü’l- Kâsım, *Ahbâru Ebi’l-Kâsım ez-Zeccâcî*).

kazanamayan küçük yaştaki atlar gibi değiller. Son kelime غَلَابٍ yerine merfu olarak غَلَابٌ diye de rivayet edilmektedir.⁵³ [Bu mesel, güzel vasıflarıyla fazilette akranlarını geride bırakıp temayüz eden kişiler için kullanılır.]

3- عَيْلٍ مَا هُوَ عَائِلُهُ/Ona galip gelen mağlup olsun: Bu meseldeki ilk kelime olan عَيْلٍ [edilgen bir fiil olup] أَنْقَلَ anlamındadır. Arapçada “أَنْقَلَنِي/Bana ağır geldi, bana galip geldi, beni ezdi” manasını ifade etmek üzere “عَائِلِي” denir. Dolayısıyla bu cümle ile sanki “أَنْقَلَ مَا هُوَ مِثْلُهُ/O, [galibiyetinin] benzeri bir mağlubiyetle mağlup olsun!” denilmektedir. Sanki bu meselde bir kişiye dua, onu mağlup edenin de mağlup olması için beddua edilmektedir. [Başka bir deyişle bir kişiyi mağlup edene yapılan beddua, aynı zamanda o kişi için yapılan dua hükmüne geçmektedir. Bu mesel, konuşması veya başka güzel bir fiili beğenilen kişi için dua etmek maksadıyla kullanılmaktadır.]

İbn Mukbil bir atı tavsif sadedinde şöyle der:

خدي مثل خدي الفالجي ينوشني ... بخبط يديه عيل ما هو عائله

Büyük devenin hızlı adımları gibi adım atıp aldı beni

İki ön ayaklarını uzatarak, ona galip gelen mağlup olsun

4- إِنَّهُ لَشَرَّ آبٍ بِأَنْفَعٍ-/Gerçekten o sabit su kaynağından çok su içen biridir: Bu meseli [Emevi valisi] Haccâc [Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekâfî] (ö. 95/714) Irak halkı için şu sözünde dile getirmiştir: “Ey Irak halkı! Gerçekten siz sabit su kaynağından su içen kimselersiniz!” [Bu mesel işleri tecrübe edip deneyim kazanmış kimse için kullanılır. Bunun yanı sıra bu mesel hakkında şöyle bir izah da vardır:] Aslında mesel kuşlar hakkında söylenmiştir. Şöyle ki: Kuşlar gizlenme ve sakınma ihtiyacı duyduğu zaman insanların kullandığı su kaynaklarının başına varmazlar. Çünkü bu kaynakların etrafına [kuşları avlamak için tuzak kabilinden] ağlar yerleştirilmiştir. [Bunu bilen kuşlar, o kaynaklara yaklaşmaz ve] ıssız yerlerdeki su birikintileri ile sabit su kaynaklarına yönelirler.

5- عَاطٍ بِغَيْرِ أَنْوَاطٍ-/askılar olmadan alandır: [Cümlenin başındaki] الْعَاطِي kelimesi almak anlamındaki عَطَا fiilinden ism-i faildir ve “alan kimse” demektir. Dişi ceylanı tavsif eden şairin şu sözünde olduğu gibi biri, bir şey aldığı zaman bunu Arapçada عَطَوْتُ diye ifade eder: (s. 110)

وَتَعَطُّو بِظُلْفَيْهَا إِذَا الْغُصْنُ طَالَهَا

⁵³ Bu meselin “جري المذكيات غلابة”/Genç atların koşması en uzak noktaya ulaşmaktır [yani zirveyi zorlamaktır]” şeklinde rivayeti de mevcuttur.

[O dişi ceylan] ağacın dalı boyunu aştığı zaman iki [ön ayağının] tırnaklarıyla [yaprakları] alır.

Meseldeki *الأنواط* askı anlamındaki *التَّوَطُّ* kelimesinin çoğuludur. Meselden kastedilen mana şudur: Askısız/askıda olmayan bir şeyi almak isteyen kimse gibi onun talep ettiği şeyi elde etmesi zordur. [Bu meselin, Türkçemizdeki tam karşılığı “Haybeye küre çekmek” deyimiyile ifade edilen “boşu boşuna uğraşmak” manasında kullanıldığını söyleyenler de vardır.]

6- *إِلَّا دَهْ فَلَا دَهْ* /Bu olmazsa ondan başkası da olmaz: Bu mesel “Bu iş olmazsa başka iş de olmaz!” anlamında kullanılmaktadır⁵⁴ ki Ru'be'nin⁵⁵ (ö. 145/762) bir şiirinde şöyle geçmektedir:

فَالْيَوْمَ قَدْ نَهَّيْتَنِي مَنَّهَيْي ... وَأَوَّلُ حِلْمٍ لَيْسَ بِالْمُسْفَهَةِ

وَقَوْلٌ إِلَّا دَهْ فَلَا دَهْ ... وَحَقَّةٌ لَيْسَتْ بِقَوْلِ الثَّرَةِ

[Bugün aklın manileri men etti beni

Hem akılsızca olmayan yumuşak huya dönüş gerisin geri]

Hem “Şimdi tövbe etmezsen bir daha asla tövbe edemezsin” diyenlerin sözleri

[Hem boş ve saçma olamayan hak söz de men etti beni]⁵⁶

Bazı Arap dil bilimcileri meseldeki *deh* kelimesinin başındaki dal harfinin aslının zal olduğunu söylemişlerdir. [Bu görüşe göre] sanki mesel ile söylenmek istenen şudur: “*إِنْ لَمْ تَكُنْ* /Şayet bu olmazsa başkası da olmaz!”

7- *النَّفَاضُ* /Fakirlik sürüyü katar haline getirir: Meselin ilk kelimesi olan *النَّفَاضُ* fakirlik anlamındadır. Zira “İnsanların ellerindeki mal tükenip gitti” manası, Arapçada bu kökten gelen fiil ile “*أَنْفَضَ الْقَوْمَ*” ibaresiyle ya da “*أَنْفَدَ الْقَوْمَ*” cümlesiyle ifade edilir. [Mübtada olan bu ilk kelimededen sonra gelen] “*يُقَطِّرُ الْجَلْبَ*” [haber] cümlesinden murat edilen mana şudur: “Onlar [kıtık zamanında] fakirliklerinden dolayı develeri satmak için [katar halinde] kırsaldan şehre götürürler.”

⁵⁴ Farsçadan Arapçaya geçtiğinde ittifak edilen bu meselin ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Yukarıda zikredilenin yanı sıra şu iki manada kullanıldığı da söylenmektedir: 1-Bu olmazsa şu da olabilir. 2-Bu iş şimdi olmazsa bundan sonra hiç olmaz veya bunu şimdi elde edemezsen bundan sonra hiç elde edemezsin.

⁵⁵ Ebü'l-Cahhâf (Ebü Abdillâh) Rü'be b. Abdillâh el-Accâc b. Rü'be b. Lebîd et-Temîmî es-Sa'dî (ö. 145/762), Arap recez şiirinin en büyük temsilcisi kabul edilen şairdir. (M)

⁵⁶ Şair bu mısradaki ölümü ve onun yaklaştığını kastetmektedir. Bkz. Meydânî, Ahmed b. Muhammed el-Meydânî en-Nisâbü'rî, *Mecma'u'l-emsâl*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Dâru'l-Marife t.y.), 1/44-45. (M)

8- *بِهِ دَاءٌ ظَنِّي*-Onda ceylan hastalığı vardır: Bu mesel “Onun hiçbir hastalığı yoktur!” anlamındadır. Zira ceylanlar hiç hasta olmazlar.⁵⁷ (s. 111)

9- *أَرَاكَ بَشْرًا مَا أَحَارَ مِشْفَرًا*/Devenin cildi, dudağının midesine gönderdiğini sana gösterir: Mesel şu manayı ifade etmektedir: “Devenin cildi, sana onun iyi yem yediğini gösterir.” Mişfer devenin dudağıdır. [Öznesi olduğu] *أَحَارَ* fiili, “midesine gönderdi” anlamındadır.⁵⁸

10- *أَفَلَتَ فُلَانٌ بِجُرَيْعَةِ الدَّقْنِ*/Falan kişi çenesindeki/ağızındaki bir damlacık [canla] kurtuldu: Arapların bu meselle anlatmak istedikleri şudur: “O kişi canını ağızında iken kurtardı.” [Yani ölümün kıyısından döndü. Muhadremûn şairlerinden olan Huzeyfe b. Enes] el-Hüzelî'nin şu beyti de aynı manadadır:

نَجَا سَالِمٌ وَالنَّفْسُ مِنْهُ بِشِدْقِهِ ... وَلَمْ يَنْجُ إِلَّا جَفَنَ سَيْفٍ وَمِزْرًا

Salim canı avurdunda iken kurtuldu

O ancak kılıcının kınıyla ve gücüyle kurtuldu

11- *غَبَارُ ذَيْلِ الْمَرْأَةِ الْفَاجِرَةِ يُورِثُ السَّلَّ*-Kötü kadının eteğinin tozu insanı verem eder: Meselden murat edilen mana şudur: “Kötü kadınların peşlerine takılan kişi malını kaybeder.” Bu meselde bedene musallat olan verem hastalığı [insanın kilo kaybına sebep olması açısından] malın heder olmasına misal olarak getirilmiştir.

12- *هُوَ كِبَارِحِ الْأُرْوِيِّ*/O, insanın sağından soluna geçen dağ keçisi gibidir: Bu mesel ile bir kişinin her iki yönden de [yani sağdan da gelse soldan da gelse] uğursuz olduğu kastedilmektedir. Zira Araplara göre dağ keçisi hangi taraftan gelirse gelsin uğursuzdur. Hele sağdan gelip sola doğru geçerse o zaman çok daha fazla uğursuzluk getirir.⁵⁹

13- *عَبْدٌ وَخَلَى فِي يَدَيْهِ*-Köle ama iki elinde taze ot var: Bu mesel adi ve şımarık insanlar için kullanılmaktadır. Buradaki *خَلَى* kelimesi “taze ot” anlamındadır. Onların elinde çokça taze ot bulunursa bolluk içinde olurlardı. [Başka bir deyişle bu kelime maldan kinayedir.] Cümlelerin başındaki *عَبْدٌ* kelimesi ise “alçak, adi kimse” demektir. Böyle birisi bolluğa düştüğü zaman şımarır [ve ne oldum delisi olur. Dolayısıyla bu meseli Türkçemizde kullandığımız bir deyimle

⁵⁷ Ceylanların sadece ölüm anında hastalandıkları söylenir. Bu mesel hakkında ikinci bir yorum ise şöyledir: “Ceylanlar da hasta olur. Ama onların hastalıklarının hangi uzuvlarında olduğu bilinmez. Buradan hareketle bu mesel ‘Onda bilinmeyen/teşhis edilemeyen bir hastalık var!’ demektir.”

⁵⁸ Bu meselden kastedilen şudur: “Bazı şeyler ya da işler vardır ki onların dış yüzlerini gördüğün zaman iç yüzlerini görmene gerek kalmaz.”

⁵⁹ Dağ keçisi çok nadir görüldüğü için bu meselin neredeyse hiç görülmeyen insanlar için ya da bir işi ömründe çok nadir yapan kimseler için kullanıldığı da söylenir.

ifade etmek istersek şöyle diyebiliriz. “O kişi adi bir adam ama bir eli yağda bir eli balda!”] (s. 112)

[Hâris b. Devs el-İyâdî'ye nispet edilen] şu beyit de aynı manaya delalet etmektedir:

قَوْمٌ إِذَا نَبَتَ الرَّبِيْعُ لَهُمْ ... نَبَتَتْ عَدَاوَتُهُمْ مَعَ الْبَقْلِ

Onlar öyle bir kavimdir ki bahar yeşil bitkileri yetiştirince onlara

Onların düşmanlıkları da yeşerip büyür yeşeren taze otlarla

[Rü'be b. Accâc'ın]⁶⁰ şu beyti de bu kabildendir:

يَا ابْنَ هِشَامٍ، أَفْسَدَ النَّاسَ اللَّبَنُ ... فَكُلُّهُمْ يَمْشِي بِقَوْسٍ وَقَرْنٍ

Ey Hişâm 'ın oğlu! Süt bozdu insanları

*Onların hepsi yay ve ok kuburu ile geziyor*⁶¹

14- رَمَدَتِ الضَّانُ فَرَبَقَ رَبَقِي، رَمَدَتِ الْمَعْرَى فَرَبَقَ رَبَقِي -14/Gebe koyunun memesi büyüdüğü zaman doğacak kuzusu için ipi hazırla! Gebe keçinin memesi büyüdüğü zaman bekle de bekle: Meselin başındaki *termîd* fiili sütün memeye inmesi [ve bu nedenle memenin büyümesidir.] Emr-i hazır formundaki *رَبَقَ* kelimesi “الْأَرْبَاقُ halka şeklinde düğüm atılmış ipleri hazırla!” demektir. *الْأَرْبَاقُ* merada annelerini takip etmesinler diye yavrularının boynuna geçirilen halka şeklinde düğüm atılmış iplerdir. Bu *رَبَقَ* diye de ifade edilir ki tekili *رَبَقَةً* formundadır. Son kelimenin şu şekilde kullanımı mevcuttur: Kim şunu şunu yaparsa İslam'ın halkasını boynundan çıkarmış sayılır.

Meselden murat edilen mana şudur:⁶² “Doğumu yaklaşınca gebe koyunun memelerine süt iner. Keçinin memeleri ise gebe kaldığı zaman şişer. Dolayısıyla meselin sonundaki *رَبَقَ* fiili, “bekle!” anlamındadır. Kuşun havada daireler çizip durduğunu ve bir yöne doğru uçup gitmediğini anlatmak için bu fiil kullanılarak “رَبَقَ الطَّائِرُ” denildiği gibi geminin de olduğu yerde dönmesi ve denize açılmaması “رَبَقَتِ السَّكِينَةُ” cümlesiyle ifade edilir.

15- أَفَوَاهُهَا مَجَاسُهَا -15/Develerin ağızları [ile yediklerini görmek] onları el ile yoklamak gibidir: Meselden şu mana kastedilmektedir: “Deve çok [ve güzel ot] yerse o zaman senin onu elle

⁶⁰ Ebü'l-Cahhâf (Ebû Abdillâh) Rü'be b. Abdillâh el-Accâc b. Rü'be b. Lebîd et-Temîmî es-Sa'dî (ö. 145/762), Arap recez şiirinin en büyük temsilcisi kabul edilen bir şairdir.

⁶¹ Şair bu beytinde şunu demek istiyor: İnsanların karnı doğunca birbirlerine düşer ve savaşmak için silah taşırlar.

⁶² Meselin ilk şıkkı bir vaadî ifasının yaklaştığını anlatmak için kullanılır. Yani o kişi sana ihsanda bulunacağına dair söz vermişse onun ihsanını almak için hazır ol! Zira bu sözün yerine getirilmesi gecikmez. İkinci şık ise vaadinin ifasını uzatan kişi için kullanılır. Yani o kişi sana bir söz vermişse onun sözünü hemen yerine getirmesini bekleme! Çünkü o ancak bir müddet geçtikten sonra sözünü tutar.

yoklayıp “nasıl?” diye tanımına gerek kalmaz. Çünkü devenin çok [ve güzel ot] yemesi onun semiz olmasına delalet eder. (s. 113)

16- نَجَارُهَا نَارُهَا /Devenin dağlama ile yapılmış damgası asaletini gösterir: Buradaki *nâr* kelimesi “dağlama yoluyla hayvanlara vurulan damga/nişan” anlamındadır. Zira Arapçada dağlama aleti ile dağlayarak yapılan her damgaya *nâr* adı verilir.

[Söz konusu kelime] şairin şu beytinde de bu manada kullanılmıştır:

حَتَّى سَقَوْا آبَالَهُمْ بِالنَّارِ ... وَالنَّارُ قَدْ تَشْفِي مِنَ الْأَوَارِ

Nihayet su içirdiler develere damgalarına göre

Meğer damga, oluyormuş susuzluğa çare

Beytin sonundaki *üvâr* kelimesi susuzluk demektir. Onların develere damgalarına göre su içirmelerinin manası ise şudur: Onlar develere su içirirken damgalarına göre sıraya dizerler. Sahipleri daha fazla izzetli ve şerefli olanlara öncelik tanırırlar. [Başka bir deyişle develeri, sahiplerinin toplum nezdindeki makamlarına göre tasnif edip sıraya koyarlar ve bu sıraya göre onlara su içirirler.] Meselin başındaki *nicâr* kelimesi “bir şeyin tabiatı, aslı ve özü” anlamındadır. Dolayısıyla meselin anlamı şudur: “Devenin üzerine dağlama yoluyla vurulan damga, onun asaletini sana gösterir.” [Yani bir şeyin dış görünüşü, onun iç yüzü hakkında fikir verir.]

Yukarıdaki örnekler gibi [Arapçada] pek çok mesel mevcuttur. Şayet beldeleri köşe bucak dolaşan, gizlilikleri ortaya çıkaran, lafızların arka planındaki manaları araştıran, [iç yüzlerini aydınlatmak için] olayların peşine düşen ve [yaşadıkları toplumlarda eserleriyle iz bırakıp] geride kalanların dillerinde hayırla yâd edilegelen âlimler olmasaydı bu mesellerin saklı manalarına vakıf olmamız; murat edilen anlamlarının üzerlerindeki perdeleri kaldırmamız uzun zaman alırdı.

Şayet mesellerin manalarını öğrenmek istersen “*Tefsîru garîbi'l-hadîs*” adlı eserimize başvurabilirsin. Allah’ın izniyle bu mesellerin çoğunu o eserde bulabilirsin.

17-Ebü Hâtim bana Asmaî’nin şöyle dediğini anlattı: “İsa b. Ömer’e Ümeyye b. Ebü’s-Salt’ın⁶³ (ö. 8/630 [?]) şu beytini sordum:

وَالْأَرْضُ نَوَّخَهَا الْإِلَٰهَ طَرُوقَةً ... لِلْمَاءِ حَتَّى كُلُّ رَنْدٍ مُسْفَدٌ

⁶³ Ebü’l-Kâsım (Ebü Osmân) Ümeyye b. Ebi’s-Salt Abdillâh b. Ebî Rebîa b. Avf es-Sekafî (ö. 8/630 [?]), hikmetli sözleriyle tanınan cahiliye dönemi Arap şairidir. Hz. Peygamber’in (s) zamanına yetişmiş ama ona iman etmemiştir.

İlah dışı deve gibi çöktürdü toprağı

Suyun karşısında zira her zend⁶⁴ çiftleşmeye ehildir

Bana şu cevabı verdi: Ben bilmiyorum. Üstelik [ben de senin gibi onun manasını birçok kimseye] sordum. Ancak onu bilen birine rastlamadım.”

İşte Asmaî, İsa b. Ömer ve onun bilgisine başvurup soru sorduğu dil bilimcilerden bazıları bu beytin manasını bilemediler. Söz konusu beyti dil bilgisi seviyesi onlardan daha düşük olan biri şöyle açıkladı: Allah toprağı su için [eş olacak] bir diş yaptı. Suyu da toprağı [koca olacak] bir erkek yaptı. Böylece yağmur yağdığı zaman [yani su toprakla buluştuğu zaman çocukları oluyormuş gibi] toprak bitki yetiştirir.” Daha sonra bu kişi sözlerine şöyle devam etti: “Her şey böyledir. [Yani Allah evrende her şeyi çift yaratmıştır.] (s. 114) Hatta çakmak taşları da öyledir. Zira iki çakmak taşından üstte olan erkek, altta olan dişidir. [Onların birbirlerine sürtülmesiyle ortaya çıkan] ateş de onların çocukları sayılır.

Beytin sonundaki *müsfe* kelimesi “nikâhlanan” anlamındadır. Arapçada “Erkek kadınla evlendi/birlikte oldu” anlamında “تَكَحَّ الذَّكَرُ الْأُنْثَى/سَفَدَ الذَّكَرُ الْأُنْثَى” dendiği gibi “Allah onu evlendirdi” manasında da “وَاللَّهُ أَنْكَحَهُ/وَاللَّهُ أَسْفَدَهُ” denir.

Zürümme'nin şu iki beyti de bu kabildendir:

وَسَقَطَ كَعَيْنِ الذِّبْكَ عَاوَرْتُ صُحْبَتِي ... أَبَاهَا وَهَيَّأْنَا لِمَوْجِعِهَا وَكُرًّا

مُشَهَّرَةً لَا تُمَكِّنُ الْفَحْلَ أُمُّهَا ... إِذَا هِيَ لَمْ تُنْمَسِكْ بِأَطْرَافِهَا فَسَّرَا

Horozgözü gibi bir kıvılcım, arkadaşlığımı değış tokuş yaptım

Üstteki çakmak taşıyla ve onun yerinde kuş yuvası hazırladık

Açıkça görülen bir kıvılcım, iki çakmak taşından ateş çıkmadı

Bir de ne göreyim, alttaki çakma taşının etrafına temas olmamış

Şair bu iki beytinde geçen *سَقَطَ* kelimesiyle çakmak taşından çıkan kıvılcımı, *أَبَاهَا* ile üstteki çakmak taşını, *أُمُّهَا* ile alttaki çakmak taşını murat etmiştir.

18-Yine Ebû Hâtim bana Asmaî'den naklen İsa b. Ömer'in şöyle dediğini anlattı: “Ümeyye b. Ebü's-Salt es-Sekafi'nin şu sözünün manasını anlamadım ve onu iyi anlayan birini de görmedim:

⁶⁴ Zend, çöl sakinlerinin iki çakmak taşından yaptıkları bir tür çakmaktır. Bu çakmak taşlarından üstteki erkek, alttaki diş sayılır. Üsttekine zend, alttakine zende, ikisine zendân denir.

عَسَلٌ مَّاءٌ، وَمِثْلُهُ عُشْرٌ مَّاءٌ، ... عَائِلٌ مَّاءٌ، وَعَالَتِ الْبَيْتُورَا

Herhangi bir sele‘ ve onun benzeri herhangi bir uşer

Herhangi bir fakir ve öküzlerin takati kesildi”

Beytin başındaki kelime عَسَلٌ değil de سَلْعٌ olmalıdır.

Beytin manası şudur: Araplar [Cahiliye döneminde] sele‘ ve uşer ile [Allah’tan] yağmur isterlerdi. Sele‘ ve uşerin her biri, bir tür ağaçtır. Onlar bu iki ağacın dallarını öküzlerin kuyruklarına bağlarlar ve sonra da ateşe verirlerdi.

Beytin sonundaki عَالَتِ الْبَيْتُورَا cümlesi “Kıtlık senesi, [yukarıda zikri geçen âdet gereği] ağaçları yüklenmeleri ve [onlar yandırılınca] ateşine katlanmaları sebebiyle öküzlere ağır geldi” demektir. [İkinci mısranın başındaki] عَائِلٌ fakir anlamındadır.

[el-Veral et-Tâî’nin] şu beyti, bu beytin başındaki kelimenin عَسَلٌ değil de سَلْعٌ olduğuna delildir:

أَجَاعِلُ أَنْتَ بَيْتُورَا مُسَلَّعَةً ... دَرِيْعَةً لَكَ بَيْنَ اللَّهِ وَالْمَطَرِ

Sen yapar mısın kuyruğuna sele‘ ağacı bağlanmış öküzleri

Allah ile yağmur arasında kendin için bir vesile

19- Aynı şekilde Ebû Hâtim bana Asmaî’den naklen Ebû Amr b. el-Alâ’nın İmruülkays’ın şu beyti hakkında “Onu iyi anlayanlar göçüp gitti” dediğini anlattı:

نَطَعْنَهُمْ سُلْجَى وَمَخْلُوجَةً ... كَرَّكَ لَأَمِينٍ عَلَى نَابِلٍ

Onları ok ile yaraladık düzgün ve eğri-büğrü şekilde

İki oku ok atan kişiye iade etmen gibi.

SONUÇ

Çevirisini yaptığımız bu bölümde İbn Kuteybe, Kur’an’a itiraz edenlerin onda birbiriyle çelişen ayetlerin bulunduğunu iddia ettiklerini söyler. Aralarında çelişki olduğu iddia edilen konuları ve ayetleri şu başlıklar altında toplar: Kıyamet gününde insanların sorguya çekilmesi, mahşerde kâfirlerin konuşmaları ve birbirleriyle tartışmaları, arz ve semanın yaratılması, cehennem ehlinin yiyecekleri, cehennemde ağacın olması, müşriklere azap indirilmesi, Nisâ 4/3. ayetin cümleleri arasındaki irtibat, Mâide 5/97. ayetin cümleleri arasındaki irtibat, Lokman 31/31. ayetin cümleleri arasındaki irtibat, cennetin ebedî oluşundan yapılan istisna, cennet hayatında bir ölümün olacağına dair istisna, Meryem 19/96. ayetin yorumu, İnsan 76/15-16. ayetlerdeki

Kavârîr kelimesi, Zâriyât 51/33. ayetteki “çamurdan taş” ifadesi, Yunus 10/94. ayette geçen “*sen şayet şüphe içinde isen*” ifadesinin muhatabı, Ra'd 13/35. ayetteki mesel kelimesi, Hac 22/73. ayette batıl mabutların durumuna misal getirilmesi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra tebliğ ile mükellef kılındığı iddiası. İbn Kuteybe, aralarında çelişki olduğu iddia edilen ayetleri bu başlıklar altında ele alır ve yaptığı yorumlarla söz konusu iddiaları çürütür. Akabinde müteşâbih ayetlerin indirilmesindeki maksadı örneklerle izah eder.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût ve diğerleri. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

---- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Edebü'l-müfred*. Nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1419/1998.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*. Nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. Nşr. Hüsâmuddin el-Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musanneffî'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Nşr. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.

Meydânî, Ahmed b. Muhammed el-Meydânî en-Nisâbûrî. *Mecma'u'l-emsâl*. Nşr. M. Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: Dâru'l-Marife t.y.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdulkaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*. Nşr. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408/1908.

Taberî, Muhammed b Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmi 'u'l-beyân fî te'vîli'-Kur'an*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *Sünenü't-Tirmizî*. Nşr. Beşşâr Avâd Ma'rûf. .Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru Kitabi'l-Arabî, 1407.

Araştırma Makalesi • Research Article

SİNGAPURLU SEYYİD ABDULLAH EL-CUFİRÎ VE PELİTA AL-QURAN ADLI TEFSİR KİTABI

Singaporean Syed Abdullah al-Jufri and His Tafsir Book: Pelita Al-Quran

Eyyüp TUNCER^a

ÖZ

^aGaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Gaziantep/Türkiye, email: kuranhadimi90@hotmail.com ORCID: 0000-0003-1907-9065.

Singapur Malay dünyasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Fadhlullah Suhaimi (1886-1964), Ahmad Sonhadji Muhammad (1922-2010), Seyyid Abdullah (1938-2003) gibi âlimler tefsir Malayca literatürüne önemli eserler kazandırmışlardır. Seyyid Abdullah'ın Pelita Al-Quran'ı son dönemlerde telif edilen eserlerden olup bölgedeki tefsir çalışmalarının mahiyetini anlamamıza yardımcı olabilecek bir tefsir kaynağıdır. Bu çalışmada Pelita Al-Quran çerçevesinde bir bütün olarak Malay dünyasında yazılan tefsirlerin nicelik ve nitelik, model, muhteva ve yöntem gibi birçok konuda çeşitli mukayeseler yapılmıştır. Singapur'da tefsir çalışmaları nicelik açısından Endonezya ve Malezya'ya nispeten az ve sayılıdır Seyyid Abdullah, Müslümanları aydınlatmak ve İslam'ın temel mesajını onlara ulaştırmak için farklı kurumlarda çalıştığı gibi çeşitli kitaplar da kaleme almıştır. Nitekim bir eğitim kurumunda ders vermek için hazırladığı notları ve yaptığı derlemeleri daha sonra Pelita Al-Quran adı ile yayımlamasının temel nedeni bu sahadaki eksikleri gidermek ve alana derli toplu bir eser kazandırmak gerektiğine ilişkin düşüncesidir. Bu çalışmada, Seyyid Abdullah' el-Cufirînin biyografisine kısaca temas edildikten sonra Pelita al-Quran isimli eserinin üslubu, muhtevası ve metodolojisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Malay Dünyası, Singapur, Seyyid Abdullah el-Cufirî, Pelita Al-Quran

ABSTRACT

Singapore forms an important part of the Malay world. Scholars such as Fadhlullah Suhaimi (1886-1964), Ahmad Sonhadji Muhammad (1922-2010), and Syed Abdillan (1938-2003) have contributed with their important works to the tafsir literature of the Malay world. Syed Abdillan's Pelita Al-Quran is one of the works that has been recently copyrighted and is a source of tafsir that can help us understand the nature of tafsir studies of the region. In this study, various comparisons have been made on many subjects such as the quantity and quality, model, content, and method of the commentaries written in the Malay world as a whole within the framework of Pelita Al-Quran. The tafsir studies in Singapore are relatively few in number compared to Indonesia and Malaysia in terms of quantity. Syed Abdillan has written several books as well as worked in different institutions to enlighten Singaporean Muslims and conveyed the basic message of Islam to them. As a matter of fact, this is the main reason why he later published the notes and readings he prepared to give lectures at an educational institution, under the name Pelita Al-Quran. In this study, after briefly touching on the biography of Syed Abdillan al-Jufri, the style, content, and methodology of his work named Pelita al-Quran were examined.

Keywords: Tafsir, The Malay World, Singapore, Syed Abdillan al-Jufri, Pelita Al-Quran.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

GİRİŞ

Güneydoğu Asya’da yer alan ve bir ada devleti olan Singapur, Malay dünyasının bir parçasıdır.¹ Klasik dönemde Müslüman tarihçiler İslam’ın hâkim olduğu Güneydoğu Asya’da yer alan bölgeleri *Cava Adaları* olarak nitelendirmişlerdir. Günümüzde ise özellikle Endonezyalı tarihçiler *takimadaları* anlamına gelen *Nusantara* kavramını daha çok tercih etmektedirler.² Malay dünyasının ilk müfessiri Abdürraûf Sinkilî Fansûrî’dir (öl. 1105/1693) ve bu yönüyle birçok çalışmaya konu olmuştur.³ Onun telif ettiği *Tercümânü’l-müstefid* isimli eseri Malay dünyasında Malayca olarak yazılan ilk tam tefsir çalışması olarak bilinmektedir.⁴ Zira söz konusu eserin 1675 yılında yazıldığı tahmin edilmektedir. Bu da yaklaşık üç asır boyunca Malay dünyasında Malayca-Endonezce telif edilen tek tefsir çalışması olma özelliğine sahip olduğunu göstermektedir.⁵ Nitekim 20. yüzyılda Malezya’da ilk tam tefsir çalışması, Tuan Muhammed Saîd Kedahî’nin *Tefsîru nûri’l-ihsân* (1934) isimli eseridir. Endonezya’da ise Mahmud Yunus’un *Tafsir Al-Qur’an Al-Karim* (1938) isimli eser ilk tam Endonezce tefsir çalışmasıdır.⁶ Endonezya ve Malezya dışında Singapur, Brunei, Tayland gibi diğer Malay

¹ Hasani Ahmad Said, “Mengenal Tafsir Nusantara: Melacak Mata Rantai Tafsir Dari Indonesia, Malaysia, Thailand, Singapura Hingga Brunei Darussalam”, *Fefleksi* 16/2 (Ekim 2017b), 205–231; Mustaffa Abdullah – Abdul Manan Syafii, “Khazanah Tafsir di Nusantara: Penelitan terhadap Tokoh dan Karyanya di Malaysia, Brunei Darussalam, Singapura dan Thailand”, *Kontekstualita* 25/1 (2009), 31–46.

² Susanto Zuhdi – Nursam (ed.), *Kamus Sejarah Indonesia* (Jakarta: Kemendikbud, 2017), 1/95-96.

³ Bu ile ilgili literatür için bk. Peter G. Riddell, *Abd al-Ra’ûf Al-Singkilî’s Tarjumân al-Mustafid: A Critical Study Of His Treatment of Juz’ 16* (Avustralya: Philosophy of The Australian National University, Doktora, 1984); Zaeneddin, “Akar Pembaharuan İslam Di Indonesia Abd al-Rauf al-Sinkili: Biografi, Pemikiran dan Pembaharuan”, *Wahana Akademi* 15/1 (Nisan 2013); Ramli Abdul Wahid, “Intensitas Penggunaan Hadis dan Atsar di dalam Tafsir Tarjuman al-Mustafid Karya Abd ar-Ra’uf Sinkel”, *Sosio-Religia* 3/7 (Mayıs 2008); Zaimul Asroor, “Tarjumân Al-Mustafid: Tafsir Lengkap Pertama”, *Ushuluna: Jurnal Ilmu Ushuluddin* 4/1 (2018); Afriadi Putra, “Khazanah Tafsir Melayu (Studi Kitab Tafsir Tarjuman Al- Mustafid Karya Abd Rauf Al-Sinkili)”, *Jurnal Syahadah* 2/2 (Ekim 2014); Arivaie Rahman, “Tafsir Tarjumân Al-Mustafid Karya ‘Abd Al-Rauf Al-Fanshuri: Diskursus Biografi, Kontestasi Politis-Teologis, Dan Metodologi Tafsir”, *MIQOT* 42/1-22 (Ocak 2018); Peter G. Riddell, “The Sources of Abd al-Ra’ûf’s Tarjuman al-Mustafid”, *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* LVII/2 (1984); Suarni, “Karakteristik Tafsir Tarjuman Al-Mustafid”, *Substantia* 17/2 (Ekim 2015); Rukiah Abdullah – Mahfudz Masduki, “Karakteristik Tafsir Nusantara (Studi Metodologis atas Kitab Turjumuman al-Mustafid Karya Syekh Abdurrauf al-Singkili)”, *Jurnal Studi Ilmu-Ilmu al-Qur’an dan Hadis* 16/2 (Temmuz 2015); Muhammad Hariyadi – Aghnia Faradits, “Pendekatan Tafsiriyah Jalalainiyah Abdul Ra’uf Singkel Dalam Turjuman al-Mustafid”, *al-Burhan* 18/2 (2018); Khairunnas Jamal – Wan Nasyaruddin Wan Abdullah, “The Discussion Of Qira’at Turjuman Al-Mustafid Exegesis Book By Sheikh Abdul Rauf Singkel”, *Jurnal Ushuluddin* 24/2 (Juli-Desember 2016); Anthony Hearle Johns, “The Qur’ân in The Malay World: Reflections on ‘Abd Al-Ra’ûf of Singkel (1615–1693)”, *Journal of Islamic Studies* 9/2 (1998); Ahmad Rivauzi, “Landasan Filosofis Pemikiran Tasawuf Abdurrauf Singkel Tentang Allah, Manusia, Dan Alam”, *Jurnal Theologia* 28/2 (Desember 2017); Syamzan Syukur, “Kontroversi Pemikiran Abdul Rauf al-Singkili”, *Jurnal Adabiyah* 15/1 (2015).

⁴ Asroor, “Tarjumân Al-Mustafid”, 95–110.

⁵ Azyumardi Azra vd., *Jaringan Ulama Timur Tengah dan Kepulauan Nusantara Abad XVII dan XVIII* (Jakarta: Kencana, 2013), 257; Peter G. Riddell, “Literal Translation, Sacred Scripture and Kitab Malay”, *Studi Islamika* 9/1 (2002), 11; Riddell, *Abd al-Ra’ûf Al-Singkilî*, 32.

⁶ Mahmud Yunus, “Mukaddime”, *Tafsir Al-Quran Karim*, mlf. Mahmud Yunus (Malezya: Klang Book Centre, 2003), IV.

ülkelerinde modern tefsir çalışmalarının ortaya çıkması genel olarak 1970'li yıllara rastlamaktadır.⁷

Singapur'da tefsir çalışmaları nicelik açısından Endonezya ve Malezya'ya nispeten oldukça az ve sayılıdır. Bu durumu, dinî, kültürel, demografik yapı gibi çeşitli nedenlerle açıklamak mümkündür. Her şeyden önce klasik dönemde Malay dünyasında herhangi bir yerel dilde Kur'ân'ın tercümesi câiz görülmemiştir.⁸ Buna bağlı olarak bölgedeki âlimler (*kiailer*) daha çok Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl*'i, Hâzin'in *Lübâbü't-te'vil*'i Mahallî-Süyutî'nin *Tefsîru'l-Celâleyn*'i gibi ana tefsir kaynakları ile yetinmişler ve *pondok pesantren* adıyla bilinen klasik medreselerde Arapça yazılan tefsirleri okutmayı yeterli görmüşlerdir.⁹

Tefsir çalışmalarının seyrini önemli ölçüde etkileyen bir diğer olgu ise demografik yapıdır. 2010 istatistiklerine göre nüfus açısından Endonezya ve Malezya'dan farklı olarak Singapurlu Müslümanlar ülkenin % 14,7'sini oluşturmaktadırlar.¹⁰ Bu veri, 2020 yılında % 15,6'lık bir oranla artış göstermiştir. 2020 verilerine göre Budizm %31,1, Hristiyanlık % 18,9, Taoizm % 8,8, Hinduizm % 5,0 oranındadır. Hiçbir dine bağlı olmayanların oranı ise 2010 yılında % 17 iken bu rakam 2020 yılında % 20'ye çıkmıştır. 2010 ve 2020 verileri karşılaştırıldığında İslam'a intisap edenlerin sayısı açısından arttığını göstermektedir. Bunun aksine Budizm ve Taoizm'de önemli bir düşüş görülmektedir.¹¹

Singapur, 2010 yılında 4 milyon civarında bir nüfusa sahip iken 2020 yılında bu rakam 5 milyon 685 bine yükselmiştir.¹² Ülkenin % 75,9'nu Çinliler oluşturmaktadır. İkinci sırada yer alan Malaylar ise nüfus açısından % 15 oranına sahiptir.¹³ Müslümanların % 90'ından fazlası Malay asıllıdır. Bundan dolayı Singapur'da Pakistanlı, Hindistanlı gibi farklı etnik yapılar İslam'a müntesip olsa da tarihi süreç içerisinde Malaylı olmak Müslüman olmakla özdeş hâle gelmiştir.¹⁴ Malayların nüfus açısından ülkenin çoğunluğunu oluşturmaması onların azınlık

⁷ Geniş bilgi için bk. Said, "Mengenal Tafsir Nusantara", 205–231; Abdullah - Syafii, "Khazanah Tafsir di Nusantara", 31–46.

⁸ Istianah, "Melawan Hegemoni Kekuasaan dengan Nuansa Sufistik: Telaah Tafsir Faidh Al-Rahman Karya Kiai Shaleh Darat", *Hermeneutik* 13/2 (2019), 81.

⁹ Geniş bilgi için bk. Martin van Bruinessen, *Kitab Kuning, Pesantren, dan Tarekat: Tradisi-tradisi Islam di Indonesia* (Bandung: Mizan, 1999), 121–122; Martin van Bruinessen, *el-Kitâbu'l-Arabî fî İndünesiyâ*, çev. Qasim Al-Samarrai (Riyad: Mektebetu'l-Melik Fehd, 1995), 23.

¹⁰ Amirulloh Sain Asari, "History and Development of Tafsir in Southeast Asia", *Waratsah* 1/2 (2016), 180.

¹¹ Singapore Department of Statistics, *Singapore Census of Population 2020, Statistical Release 1: Demographic Characteristics, Education, Language and Religion* (Singapur: Singapore Department of Statistics, 2021), 32.

¹² Singapore Department of Statistics, *Singapore Census of Population 2020*, 4.

¹³ Singapore Department of Statistics, *Singapore Census of Population 2020*, 7.

¹⁴ Geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Göksoy, "Singapur", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM, 2009), 37/250-252.

olduğu anlamına gelmemektedir.¹⁵ Bunun en açık göstergelerinden biri de Malaycanın resmî diller arasında yer almasıdır. Çinceye ait standart bir lehçe konumundaki Mandarinin günlük hayattaki kullanım oranı % 29,9 iken Malaycanın ise % 9,2'dir. İngilizce % 48,3 kullanım oranı ile ilk sırada yer almaktadır.¹⁶ Singapur'da tefsir çalışmalarının mahiyetini ve geçmişten günümüze izlediği çizgiyi anlama konusunda demografik yapı, kültür ve medeniyet durumu gibi hususlar büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü klasik dönemden itibaren Malayca *lingua franca* özelliğine sahip olmuş ve insanların birbiriyle anlaştıkları ortak bir dil niteliğini kazanmıştır. En somut şekli Açe Sultanlığı'nda görülen Malaycanın kullanımı zamanla Endonezya'da *Gençlik Yemini* ile birlikte yazı ve medya dili olarak ön plana çıkmış ve 20. yüzyılda Endonezyalılar Endonezce/Malayca tefsir kitaplarını telif etmeye başlamışlardır.¹⁷ Burada özellikle Endonezcenin Malaycadan türetildiğini hatırlatmakta yarar vardır.¹⁸ Aynı şekilde Bruney Dârusselâm'ın resmî dili Malayca iken Tayland'da yaşayan Patani Müslümanların kullandığı dil Malaycadır. Böylelikle Malay dünyası olarak tanımlanan bölge ve ülkelerde özellikle Müslümanlar arasında kullanılan ortak dilin Malayca olduğu rahat bir şekilde anlaşılmaktadır.¹⁹

Singapur'daki tefsir çalışmalarını bu geniş coğrafyanın bütünlüğünden ayırmak mümkün değildir. Klasik dönemden itibaren Malay dünyasında Müslümanlar arasında ciddi bir irtibatın olduğu kesindir. Açe Sultanlığı'nın merkezde bulunduğu süreçte çevre adalara davetçi ve âlimlerin gönderildiği bilinmektedir. Ancak tefsir tarihi açısından bakıldığında Tok Pulau Manis'in Açeli Abdürraûf Sinkilî'ye ait *Tercümânü'l-müstefid*'in bir nüshasını Malezya topraklarına götürmesi/taşınması önemli bir hâdise olarak görülmesi gerekir.²⁰

Farklı adalarda ve bölgelerde yaşayan ve Malayca ile anlaşabilen Müslümanların farklı ülkelerde yazılan tefsir kitaplarını rahatlıkla anlayabilmekteydiler. Özellikle Endonezya'da 20. yüzyılın başlarından itibaren telif edilen Malayca/Endonezce tefsir kaynakları bütün bir bölgenin ihtiyacını karşılamaktaydı. Büyük müfessir Ahmad Hassan Bandung (1887-1958)

¹⁵ Geniş bilgi için bk. Ermin Sinanovic, "Singapur'daki Müslüman Toplumu: Azınlık mı, Ahlaksal Bir Ses mi? Küresel Çağda Entegrasyon Üzerine Karşılaştırmalı Perspektifler", *Yeni Türkiye* 23/96 (2017), 254–262.

¹⁶ Singapore Department of Statistics, *Singapore Census of Population 2020*, 23.

¹⁷ Krş. Siti Mariatul Kiptiyah, *Warisan Islam Nusantara: Tafsir Al-Quran Carakan dan Narasi Reformisme* (Semarang: ELSA Press, 2020), 45–46; Siti Mariatul Kiptiyah, "Tradisi Penulisan Tafsir Al-Qur'an Bahasa Jawa", *Jurnal Lektur Keagamaan* 15/2 (2017), 421; Islah Gusmian, "Tafsir Al-Qur'an Bahasa Jawa: Peneguhan Identitas, Ideologi, dan Politik", *Suhuf* 9/1 (2016), 143.

¹⁸ Hamka, *Tafsir Al-Azhar* (Singapur: Pustaka Nasional PTE LTD, 2001), 1/3.

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Muhammad Ariff Ahmad (ed.), " [Pertumbuhan dan Perkembangan Bahasa Melayu]" (1992), 157–180.

²⁰ Geniş bilgi için bk. Zurita Mohd Yusoff vd. (ed.), " [Sumbangan Syeikh Abdul Malik bin Abdullah dan Keturunanya dalam Pengajian Pondok di Terengganu dan Kelantan]" (23-24 November 2019), 586–587.

Singapur doğumludur ve Endonezya'ya taşındıktan sonra Malezya ve Singapur ile bağlantısını kesmediği bilinmektedir. Aynı şekilde Endonezya'nın en büyük müfessirlerden biri olan Sâlih Dârât'ın *Feyzu'r-Rahmân*'ın Singapur'da basıldığı bilinmektedir.²¹ Şeyh Abdulhalîm'in *Kitab Tafsir al-Qur'an al-Karim*'i Endonezya ve Malezya başta olmak üzere Singapur ve Bruney Dârüsselâm gibi Malay dünyasının farklı bölgelerine dağıtılmıştır.²² Malayca ilk tam tefsir çalışması *Tercümânü'l-müstefid* İstanbul başta olmak üzere Singapur'da basılmış ve neşredilmiştir.²³

Malay dünyasında yazıldığı günden itibaren ciddi bir ilgiye mazhar olan *al-Azhar*'ın basım yeri yine Singapur'dur.²⁴

Gazetecilik ve dergicilik alanında *el-İmâm* gibi dönemin yenilikçi ve reformist neşriyatın merkezlerinden biri Singapur'du. Malay dünyası sadece kültür, ticaret gibi alanlarla birbirine bağlı değildi. Aynı şekilde dinî tartışmalar konusunda bölgeler arasında ciddi tartışmaların ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu konuda özellikle Hamka, ictihat ve tecdit başta olmak üzere dinî ıslahatı savunan zümre olarak bilinen *Kaum Muda* hakkında ağır ithamlarda bulunan Johor müftüsü Tuan Seyyid Alevî b. Tâhir el-Haddâd'a *Teguran Suci dan Jujur Terhadap Mufti Johor* adında müstakil bir reddiye çalışması ile cevap vermiştir.²⁵ Ayrıca Hamka ismini vermediği Singapurlu bir müftünün aya/uzaya çıkmanın haram olduğu şeklinde yayınladığı bir fetvayı sert bir şekilde eleştirmiştir.²⁶

Bu pasajlarda açıkça görüldüğü gibi Malayca/Endonezce tefsirlerinin izini sürerken Malay dünyasını bir bütün olarak görmek ve değerlendirmek gerekir. Ancak modern Singapur'u müstakil bir devlet olarak telakki etmek suretiyle incelediğimizde Singapurlu ilk müfessir olarak karşımıza Fadhlullah Suhaimi (1886-1964) çıkmaktadır. Suhaimi *Pedoman Kemuliaan* isimli tefsir çalışmasını bitirememiştir. Singapur'un en önemli müfessirlerinden biri olan Ahmad Sonhadji Muhammmad (1922-2010) ise 1959-1989 yılları arasında radyoda

²¹ Ali Mas'ud Kholqillah vd., *Pemikiran Tasawuf KH. Saleh Darat Al-Samarani Maha Para Ulama Nusantara* (Surabaya: Pustaka Idea, 2018), 133; Heru Setiawan, "Tafsir Alif Lâm Mîm Kyai Shalih Darat", *Kontemplasi* 6/1 (2018), 45–46; M. Masrur, "Kyai Solah Darat, Tafsir Fa'id Al-Rahman dan RA. Kartini", *Jurnal At-Taqaddum* 4/1 (2012), 28–29.

²² Abdul Qadir Umar al-Hamidy – M. M. Mohd Zarif, "Abdul Halim Hasan and His Contributions in Quranic Exegesis in the Malay World", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 7/8 (2017), 472.

²³ M. Nurdin Zuhdi, *Dialog Intelektual Tafsir Nusantara: Melacak Trend Penafsiran Al-Qur'an di Indonesia dalam Kancah Pemikiran Tafsir Kontemporer (2000-2010)* (Yogyakarta: Kaukaba Dipantara, 2016), 64; Moch Nur Ichwan, "Literatur Tafsir Qur'an Melayu-Jawi di Indonesia: Relasi Kuasa, Pergeresan dan Kematian", *Visi Islam* 1/1 (2002), 17.

²⁴ Bk. Hamka, *Tafsir Al-Azhar*, 1/3.

²⁵ Hamka, *Teguran Suci dan Jujur Terhadap Mufti Johor* (Endonezya: Pustaka Dini, 2009), 19–44.

²⁶ Hamka, *Tafsir Al-Azhar*, 4/2936.

verdiği tefsir derslerini daha sonra *Tefsîru ‘abri’l-esîr* adıyla neşretmiştir. Osman Bin Jantan’ın *Pedoman Tafsir Juz Amma* isimli eseri ise sadece 30. cüzün tefsirinden oluşmaktadır. Seyyid Abdullah el-Cufrî’nin (1938-2003) *Pelita al-Quran*’ı ise 2001 yılından beri farklı bölümleri yayımlanan *Pelita al-Quran* Singapur’da en son yazılan önemli tefsir kitaplarından biridir.²⁷ Seyyid Abdullah el-Cufrî ise Singapurlu büyük ve öncü âlimler arasında gösterilmektedir.²⁸

Bu çalışmada, Seyyid Abdullah el-Cufrî’nin biyografisine kısaca temas edildikten sonra *Pelita al-Quran* isimli eserinin üslubu, muhtevası ve metodolojisi incelenecektir. Gerekli görülen yerlerde Singapur’daki tefsir anlayışı ve yaklaşımı Endonezya ve Malezyadaki ile mukayese edilecektir. Böylelikle bir bütün olarak Malay dünyasının tefsir ilmine yaklaşım biçimi irdelenmeye çalışılacaktır.

1. SEYYİD ABDULLAH EL-CUFRÎ’NİN HAYATI

Seyyid Abdullah el-Cufrî, 2 Mart 1938 tarihinde Singapur’da dünyaya geldi. Babası Seyyid Ahmed el-Cufrî; annesi Şerife Hatice b. Hamid el-Cufrî’dir. Ailesi Hadramut kökenlidir.²⁹ Eğitim hayatına Singapur’un en eski ikinci eğitim kurumu olan Medresetü’l-Cüneyd el-İslâmiyye’de (Madrasah al-Junied al-Islamiyyah) başladı. 1927 yılında Arap bir hayırsever ve tüccar olan Seyyid Abdurrahman Cüneyd tarafından kurulduğu için medresenin ismi kendisine nispet edilmektedir. Burada Ezher Üniversitesi’nin müfredatı kullanılmakta olup hocaları Arap ve dinî ilimlerde yetkin kişiler olarak bilinmektedir. Nitekim Singapur’un en önemli iki müfessiri olan Ahmad Sonhaji ve müfessirimiz Seyyid Abdullah bu kurumdan mezundur.³⁰

Seyyid Abdullah el-Cufrî gerek ailesinin Arap asıllı olması gerekse eğitim aldığı kurumun Arapçaya özel bir ilgi ve önem göstermesinden dolayı Arapça öğrenimi konusunda önemli bir mesafe kat etti.³¹ Okulu başarılı bir şekilde bitirmesine rağmen ailesinin maddî imkânların elverişli olmamasından dolayı yurt dışında eğitim alamadı.³² Hocaları arasında Seyyid Abdullah Bâfakih, Üstaz Ebûbekir es-Sakkâf, Hacı Ali Ahmed Saîd, Üstaz Peer Sinarwatar, Üstaz Ahmad Sonhadji gibi âlimler vardır.³³ Ayrıca Endonezyalı müfessir

²⁷ Asari, “History and Development”, 181–182; Mustaffa Abdullah – Abdulmanan Syafii, “Khazanah Tafsir di Nusantara: Penelitian terhadap Tokoh dan Karyanya di Malaysia, Brunei Darussalam, Singapura dan Thailand”, *Kontekstualita* 25/1 (2009), 41; Hasani Ahmad Said, “Mengenal Tafsir Nusantara: Melacak Mata Rantai Tafsir Dari Indonesia, Malaysia, Thailand, Singapura Hingga Brunei Darussalam”, *Refleksi* 16/2 (2017a), 223.

²⁸ Siti Suryani Binte Omar (ed.), *Beacons of the Ummah: Tracing the Footsteps of Singapore’s Islamic Religious Leaders* (Singapur: PERGAS, 2014), 137–142.

²⁹ Binte Omar, *Beacons of the Ummah*, 137.

³⁰ Mustaffa Abdullah, *Khazanah Tafsir di Nusantara* (Kuala Lumpur: Universiti Malaya, 2011), 199–200.

³¹ Binte Omar, *Beacons of the Ummah*, 138.

³² Binte Omar, *Beacons of the Ummah*, 138.

³³ Binte Omar, *Beacons of the Ummah*, 139.

Hamka'nın kendisine reddiye yazdığı Tuan Seyyid Alevî b. Tâhir el-Haddâd'tan icazet almıştır.³⁴ Hocası Peer Sinarwatar onu çalışkan, meraklı, saygılı ve öğrendiklerini pratiğe döken biri olarak tanımlamaktadır.³⁵

1957 yılından itibaren çeşitli pozisyonlarda görev almaya başladı. Şeyh Seyyid Îsâ müftülük görevi süresince onu Camiler Yerel Meclisi Sekreteri olarak atadı. Bu görevi ile birlikte Suudi Arabistan ve Endonezya'da düzenlenen seminer ve konferanslar başta olmak üzere birçok konuda Singapur'u temsil etti. 1958'de devlet okullarında dersler vermeye başladı. 1970'li yıllarda Lorong Melayu'da bulunan Madrasah Asriyah'ta tefsir derslerini vermeye başladı. Araştırma konumuz olan *Pelita al-Quran* isimli eseri bu ders notlarından oluşmaktadır. Hacı Muhammed Sâlih Camii'nin danışmanlığı üstlendi. Bu süreçte, caminin haziresinde metfun bulunan ve büyük bir veli olarak görülen Habîb Nûh'un makamı başta olmak üzere velilerin mezarlarının ziyaretinin bidat olduğunu açıkladı ve bu tür uygulamaları kaldırmak için mücadele etti. Aynı zamanda Arapların daha yoğun uğradığı Sultan Camii'nin mütevelli üyesi olarak görev yapmıştır. Bu görevleri esnasında camii faaliyetlerinin dışında takvim, hutbe gibi konulara müdahale ettiği bilinmektedir. Nitekim kendisi Singapur'un en iyi vaizlerinden biri olarak tanımlanmaktadır.³⁶

Seyyid Abdullah farklı kurumlarda ve çeşitli organizasyonlarda yer almanın yanı sıra kitap telifi açısından üretken bir âlimdir.³⁷ Singapur'un dinî düşüncesine önemli katkılar sunan müellif 4 Ocak 2003 yılında altmış beş yaşında vefat etti. Cenazesine dört bin kişinin katıldığı Seyyid Abdullah, Singapur tarihinde en etkili Müslüman âlimler arasında gösterilmektedir.³⁸

2. PELİTA AL-QURAN

2.1. Arka Plan ve İsimlendirme

Pelita Al-Quran, müellifin 1970'li yıllardan itibaren Lorong Melayu'da bulunan Madrasah Asriyah'ta verdiği tefsir derslerinden ve notlarından oluşmaktadır.³⁹ Bu zaman zarfı, Malay dünyasında tefsir çalışmalarına yönelik önemli eserlerin yazıldığı bir dönemdir. 20. yüzyılın başlarında Endonezya başta olmak üzere Malezya gibi ülkelerde varlık gösteren yenilikçi ve

³⁴ Tartışmanın muhtevası için bk. Hamka, *Teguran Suci*, 19–44.

³⁵ Binte Omar, *Beacons of the Ummah*, 139.

³⁶ Binte Omar, *Beacons of the Ummah*, 139–141.

³⁷ İlgili eserleri şunlardır: (1) *Asas Agama Islam: Pelajaran Tauhid & Fikah*, (2) *Asas Agama Islam: Pelajaran Akhlak dan Sirah*, (3) *Al-Asas fil Loghatil Arabiah*, (4) *Hari Ini dan Esok* (5) *Sejarah Nabi hingga Kerajaan Abbasiyah* (6) *Ajarkan Anak-Anakmu Cintakan Rasulullah* (7) *Jalan Yang Dekat bagi Pengikut Jalan Rujuk Kepada Tuhan* (8) *Anugerah Tuhan dalam Perkara Kewajipan Hamba kepada Tuhan* (9) *Anda Bertanya Saya Menjawab* (10) *Doa dan Wirid* (11) *Pelita Al-Kuran*.

³⁸ Binte Omar, *Beacons of the Ummah*, 137–142.

³⁹ Binte Omar, *Beacons of the Ummah*, 139.

reformist dinî hareketlerin etkisi ile “Kur’ân’a Dönüş” seferberliğinin başlatıldığı bilinmektedir. Özellikle bu akım Endonezya’da doğrudan birçok âlim ve düşünürü etkileyerek ciddi bir tefsir literatürünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca Malezya, Singapur, Bruney Dârusselâm gibi ülkelerde bazı bilginlerin tefsir çalışmalarına yönelmelerine sebep olmuştur. Gelenekselci ulemâ ve geleneksel kurumlar ise dolaylı bir şekilde bu hareketlerin etkisinde kalmışlardır.⁴⁰

20. yüzyılda matbaacılık açısından gelişen Singapur’un bu düşüncenin önemli duraklarından birini teşkil etmekteydi. Özellikle Ezher merkezli İslamî uyanış (*sahve*) Singapur asıllı Ahmad Hasan Bandung (1887-1958) gibi bilginleri derinden etkilerken Singapur’un ilk müfessiri Kiai Muhammed Fazlullah (1886-1964) gibi âlimlerin gelenekselciler ile reformistler arasında köprü kurmasına neden olmuştur.⁴¹ Buna binaen Seyyid Abdullah’ın 1970’li yıllarda tefsir ilmine yönelmesini doğal karşılamak gerekir. Nitekim hocası Ahmed Sonhadji Muhammed’in 1959-1989 yılları arasında radyoda verdiği tefsir dersler aslında tefsir ilmine bir yönelimin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Singapur’da ilk kez Fazlullah Suâmî’nin 1941 yılında *Pedoman Kemuliaan* ile somut bir şekilde başlayan tefsir çalışmalarına başladığı kabul edilirse Seyyid Abdullah ile Ahmed Sonhadji Muhammed’in önemli bir misyonu devam ettirdikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı zamanda Seyyid Abdullah’ın *Pelita Al-Quran* adlı çalışması Singapur tefsir tarihinde ilkler arasında yer almasından dolayı önemli bir konumu işgal ettiği söylenebilir.⁴²

Seyyid Abdullah’ın temel gayesi Singapurlu Müslümanları aydınlatmak ve İslam’ın temel mesajını onlara ulaştırmak olmuştur. Bunun için farklı kurumlarda çalıştığı gibi çeşitli kitaplar da telif ederek Malayca dini literatüre önemli eserler kazandırmıştır. Nitekim bir eğitim kurumunda ders vermek için hazırladığı ders notlarını ve yaptığı okumaları daha sonra *Pelita Al-Quran* adı ile yayımlamasının arka planında bu düşüncesi yatmaktadır. Zira Malaycada ‘pelita’ sözcüğü ‘kandil, lamba, aydınlık, ışık’ gibi anlamlara gelmektedir. Bu isim, Malay dünyasında özellikle yenilikçi din âlimlerinin ve davetçilerinin kullandığı bir kavramdır. Aynı nedenden dolayı Endonezyalı reformist Hasbî es-Siddikî tefsir kitabını *Tefsîru’n-nûr (Tafsiran-Nuur)* olarak isimlendirmiştir.⁴³ Ayrıca kendini içtihat ve tecdit yanlısı bir organizasyon

⁴⁰ Geniş bilgi için bk. Eyyüp Tuncer, “Malay Dünyasında Reformist Bir Hareket Olarak Kaum Muda: Endonezya ve Malezya Örneği”, *Tetikik 2* (2022), 337–379.

⁴¹ Binte Omar, *Beacons of the Ummah*, 36–37.

⁴² Asari, “History and Development”, 181–182; Abdullah - Syafii, “Khazanah Tafsir”, 41; Said, “Mengenal Tafsir Nusantara”, 223.

⁴³ Teungku Muhammad Hasbi ash-Shiddiegy, *Tafsir Al-Qur’anu’l-Majid An-Nuur* (Semarang: Pustaka Rizki Putra, 2000).

olarak tanıtan Muhammediyye'nin son dönemlerde başlattığı en iddialı tefsir projesini *et-Tenvîr (at-Tanwir)* olarak isimlendirmesini bu bağlamda değerlendirmek gerekir.⁴⁴ Bir diğer dikkat çeken husus ise, Malay-İndo dünyasında yazılan en önemli tefsir kaynaklarından biri olan *Tefsîru'l-misbâh*'ın (*Tafsir al-Mishbâh*) müellifin kullandığı kavramsal çerçeve ile örtüşmesi bölgedeki Müslüman entelektüellerin zihin haritasını göstermesi açısından önemlidir.⁴⁵

2.2. Alfabe, Dil ve Üslup

20. yüzyılda Malay dünyasında tefsir başta olmak üzere dinî metinlerin yazımında Arapça dışında herhangi bir alfabesinin kullanımı ciddi tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Kur'ân'ın tercümesinin haram olduğunu düşünen âlimler aynı zamanda Arapça yazı dışında Latin vb. başka bir alfabenin kullanımını câiz görmemekteydiler. Özellikle dönemin tartışmalarına damgasını vuran eserlerin başında Seyyid Osman'ın (öl. 1332/1931) *Hükmü'r-Rahmân bi'n-neyhi an tercemeti'l-Kur'ân* isimli eseri gelmektedir.⁴⁶ Buna karşılık Abdulhamîd Ali Kudus, *et-Tuhfetu'l-marziyye*'sinde özetle Kur'ân'ın tercümenin mümkün olmadığını ancak tefsirinin yapılabileceğini belirterek önemli bir fetva vermiştir. Ona göre tefsir mutlak surette câizdir ve bu konuda Arapça ile herhangi yerel bir dil arasında hiçbir fark yoktur.⁴⁷

Endonezya'da belirgin bir şekilde etkisini gösteren *Kaum Muda*'nın tefsir ilmine daha fazla yönelmesi ve ona daha ciddi bir ilgi göstermesi sonucunda 1930'lu yıllardan itibaren müfessirler Latin alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Malezya'da yakın dönemlere kadar *Cava alfabesi* veya *Arap pegon* geleneğinin devam etmesi dikkat çekicidir. Singapur'da ise ilk dönemlerde Arap pegonun kullanımı devam etmiş ancak daha sonra tefsir metinleri Latin alfabesi ile yayımlanmıştır. Örneğin Ahmad Sonhadji'nin *Tefsîru abri'l-esîr*'i 1989 yılında Cava alfabesi ile neşredilmiştir. 1997 senesinde ise Latin alfabesi ile basılmıştır.⁴⁸

Seyyid Abdullah'ın *Pelita Al-Quran*'ı kronolojik olarak 1970'li yıllara dayanmakla birlikte ilk kez neşredilme tarihi 2001 yılıdır ve yayımlanma süreci devam etmektedir. Dolayısıyla çağdaş okurun durumu dikkate alınarak Latin alfabesi ile yayımlanmıştır. *Pelita Al-Quran*'ın dili Malaycadır. Buna binaen Malayca veya Malaycanın bir uzantısı olan Endonezceyi bilen herkesin rahat bir şekilde anlayabileceği bir eserdir. Müellif, gerek ders anlattığı öğrencilerin gerekse çağdaş muhatapların özel durumunu göz önünde bulundurarak

⁴⁴ MTT, *Tafsir at-Tanwir* (Yogyakarta: Majelis Tarjih dan Tajdid, 2016).

⁴⁵ Quraish Shihab, *Tafsir Al-Mishbâh: Pesan, Kesan dan Keserasian* (Jakarta: Lentera Hati, 2005).

⁴⁶ Arapça, Endonezce, Javaca, Sundaca dilleriyle yazdığı diğer eserleri için bk. Osman b. Abdilllah Yahya, *Înnetu'l-müstersîdîn ala ictinâbi'l-bidei fi'd-dîn*, nşr. Murâd Kerrâme Saîd (Sudan: Câmiatu'l-Kur'ân, 2018), 51–53.

⁴⁷ Abdulhamid Ali Kudus, *et-Tuhfetu'l-marziyye fi cevâzi'l-Kur'âni bi'l-a'cemiyye*, nşr. Ebû Sâbık (Endonezya: Ebû Sâbık, 1436/2014), 16–24.

⁴⁸ Abdullah, *Khazanah Tafsir*, 217.

oldukça sade ve yalın bir üslup kullanmıştır.⁴⁹ Aslında bu durum, Malay dünyasında Malayca/Endonezce olarak yazılan bütün tefsirlerin ortak noktasını teşkil etmektedir. Zira âlimlerin/müfessirlerin temel gayesi, halkın anlayabileceği bir tefsir metni ortaya koymaktır. Dolayısı ile Cavaca, Bugisce vb. yerel dillerde daha çok *santrilere* (öğrencilere) hitap eden birkaç eser hâriç tutulursa genelde tefsirlerde nahiv vb. konulara zorunlu bir ihtiyaç olmadığı sürece temas edilmediği görülmektedir.⁵⁰

2.3. Model, Yöntem ve Muhteva

Pelita Al-Quran'ın model açısından modern bir kitap tarzındadır. Aynı sayfa içerisinde Arapça metin sağda; Malayca metin ise sol tarafta olacak şekilde düzenlenmiştir. Bu yönü ile Endonezce tefsirlerin modeline benzemektedir. Ülkemizde basılan meallerde Arapça metin sağ sayfada; tercüme ise sol sayfada verilmekle birlikte genellikle meal bölümü sayfanın etrafında olacak şekilde tasarlanmaktadır. Malay dünyasına bakıldığında *Pelita Al-Quran*'ın da dâhil olduğu meal/tefsir çalışmalarında ise ana metin ve tercüme metin aynı sayfa içinde verildiği görülmektedir. Bu yönü ile *Pelita Al-Quran, Tercümânü'l-müstefid* gibi klasik tefsir kaynaklarından ayrılmaktadır.⁵¹

Müellif meal bölümünde lafzi tercüme tekniğini takip etmektedir. Bu açıdan *Pelita Al-Quran*'ın Endonezce olarak telif edilen modern birçok meal çalışmasına benzediği söylenebilir. Durum böyle olmakla birlikte bu tekniğin ciddi problemler barındırdığını dile getiren ve bu konuda eleştirilerde bulunan ilk önemli şahıs olarak Endonezyalı bilgin Muhammad Thalib bilinmektedir. Ona göre lafzi tercüme, ilahî muradın anlaşılması için yeterli değildir. Thalib bunun yerine manevî tercümenin takip edilmesini ve 'ne dedi' değil, 'neyi demek istedi' formülünün işletilmesini önermektedir.⁵² Buna rağmen Malay dünyasında yazılan meallerde lafzi tercümenin hâkim olduğu gerçeği hiçbir şekilde inkâr edilemez.

Müellif meal bölümünden sonra "Huraiannya/Açıklaması" başlığı altında ilgili sûre veya pasajların tefsirine geçmektedir. İlk önce sûrelerin kimliği ile başlamakta ve bu konuda sûrenin isimlendirme nedeni, varsa diğer isimleri, nüzul yeri, âyet sayısı gibi temel bilgilere yer vermektedir.⁵³ Daha sonra âyetlerin tefsirine başlayan müfessir halkın gönül ve zihin dünyasını aydınlatacak temel bilgiler üzerinde durmaktadır. Genellikle âyette geçen temel ve anahtar

⁴⁹ Abdillâh Ahmad Al-Jufri, *Pelita Al-Quran (Surah Al-Baqarah)* (Singapur: Pustaka Nasional PTE LTD, 2001), 1-429.

⁵⁰ Eyyüp Tuncer, "Malay Dünyasında Dil Açısından Tefsir Çalışmalarının Mahiyeti", *Sırat* 3/1 (2022), 29-51.

⁵¹ Fâtiha sûresi için bk. Al-Jufri, *Pelita Al-Quran*, 1.

⁵² Al-Ustadz Muhammad Thalib, *Koreksi Tarjamah Harfiyah Al-Qur'an Kemenag RI Tinjauan Aqidah Syari'ah Mu'amalah Iqtishadiyah* (Yogyakarta: Ma'had An-Nabawy, 2011), 34-239.

⁵³ Al-Jufri, *Pelita Al-Quran*, 1-2.

sözcükler çerçevesinde yorum ve değerlendirmelerde bulunmaktadır.⁵⁴ Sûre veya aynı konuya temas eden âyet gruplarının tefsir işlemi bitince “sonuç” başlığı altında çıkarılması gereken ana mesajları maddeler hâlinde zikretmektedir.⁵⁵

Müellifin Fâtiha sûresi bağlamında takip ettiği yöntem ve aktardığı muhtevayı somut bir şekilde arz etmek mümkündür:⁵⁶

a) Müellif, Fâtiha'nın anlamı ile tefsir bölümüne başladıktan sonra Fâtiha'nın *Ümmü'l-Kur'ân*, *es-Seb'u'l-mesânî*, *Sûretu'l-kenz*, *Sûretu's-salâ*, *Sûretu's-şifâ* gibi diğer isimlerini Malayca anlamları ile birlikte maddeler hâlinde zikretmektedir.

b) Daha sonra sûrenin iniş yeri ile alakalı tartışmalara temas etmektedir.

c) Ardından ilgili âyetlerin yorumlarına geçmekte ve temelde âyetlerde geçen anahtar kavramlar çerçevesinde değerlendirmeler yapmaktadır. Fâtiha'da geçen “Rahmân, Rahîm, Rab, alâmet, Mâlik, ibadet, sırât” gibi sözcükleri kısaca açıklamaktadır. Müellif, Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etmektedir. Konu ile ilgili rivayetler varsa bağlama uygun bir şekilde aktarmaktadır.⁵⁷

d) En son olarak ise, Fâtiha'dan çıkarılması gereken mesajlara yer vermektedir. Özetle ve maddeler hâlinde müellifin Fâtiha bağlamında zikrettiği temel mesajlar şu şekildedir:

1) Her hayırlı ve bereketli işe besmele ile başlamak gerekir.

2) Allah'ın kullarıyla kurduğu ilişki rahmet ve merhamet üzerine tesis edilmiştir. Bu açıdan kul, korku ve ümit (havf ve recâ) arasında olmalıdır.

3) Bütün övgüler mutlak güç ve izzet sahibi olan Allah'a aittir.

4) İslam'da gayba iman etmek, imanın temel esaslarından biridir. Dolayısı ile kişi, dünyanın fâni olduğunu ve ahiretin ebedî olduğunu bilerek şuurlu bir şekilde yaşamalıdır.

5) Bütün kulluk Allah'a yapılmalıdır ve sadece ondan yardım talep edilmelidir. Bunun dışında hurafe, vehim ve hayal ürünü olan yollara sapmamak gerekir. Şirk gibi bütün bâtıl inançlardan uzak durulmalıdır. Müellif bu konuyu Ankebût sûresinin 41. âyetinde geçen “örümcek ağı” darbimeseli ile açıklamaktadır.

⁵⁴ Rahmân, Rahîm, Rab, Âlem, Mâlik, Sırât vb. örnekler için bk. Al-Jufri, *Pelita Al-Quran*, 2-5.

⁵⁵ Al-Jufri, *Pelita Al-Quran*, 5-7, 16.

⁵⁶ Al-Jufri, *Pelita Al-Quran*, 1-7.

⁵⁷ Örneğin: Rahmân ve Rahîm ile ilgili açıklamada şu rivayete yer vermektedir: “Şayet mü'min, Allah katında olan azabı bilmiş olsaydı, hiç kimse cennete gireceğine dair ümit beslemezdi. Şayet kâfir Allah katında olan merhameti bilmiş olsaydı, hiç kimse cennetten ümidini kesmezdi.” Bk. Al-Jufri, *Pelita Al-Quran*, 3.

6) Mümin vasfını hak edecek yol izlenmelidir. Gazaba veya dalâlete sürükleyecek inanç ve davranışlardan uzak durulmalıdır. İşte “sırât-ı müstakîm” budur diyen müellif Fâtiha sûresi hakkında varit olan meşhur bir rivayet ile konuyu tamamlamaktadır.⁵⁸

Müellif Bakara sûresinin giriş kısmında aynı şekilde sûre ile ilgili temel bilgileri vermektedir. Fâtiha’dan ayrı olarak Bakara sûrenin uzun olmasına rağmen tematik açıdan “tevhit ve şeriat” olmak üzere iki ana esasa dayandığını belirtmektedir. Ona göre birinci madde kapsamında “iman, küfür, nifak” vb. konular işlenmiştir. İkinci maddeye bağlı olarak ise “kısas, vasiyet, oruç, cihat, hac, yetimler, nikâh, hayız, îlâ, talak, iddet, infak, alış-veriş, ticaret” gibi birçok mesele zikredilmiştir.⁵⁹

Seyyid Abdullah Bakara sûresinin fazileti ile ilgili “*Her şeyin bir zirvesi (senâmi) vardır. Kur’an’ın zirvesi de Bakara sûresidir...*”⁶⁰, “*Bakara sûresi Kur’ân’ın zirvesi ve doruk noktasıdır. Onun her âyetiyle birlikte seksen melek inmiştir...*”⁶¹, “*Evlerinizi kabirlere çevirmeyiniz...*”⁶² rivayetlerini aktarmaktadır.⁶³ Aslında *Tercümânü’l-müstefid* (1675), *Tefsîru nûri’l-ihsân* (1934) gibi Malayca tefsir kaynaklarına bakıldığında zayıf hatta mevzu rivayetlere yer verildiği görülmektedir. Kaum Muda’nın (reformistlerin) ortaya çıkması ile birlikte Endonezya’da İsrâiliyat, zayıf ve mevzu rivayetler, teorik tartışmalar gibi birçok konuya karşı çıkılmış ve bu durum tefsirlerin muhtevası üzerinde ciddi bir etki bırakmıştır. Ancak Malezya, Singapur gibi ülkelerde birkaç eser hâriç tutulursa telif edilen tefsir kitaplarında bu tür bilgilerin ihtiyat ile karşılandığını söylemek oldukça zor görünmektedir.⁶⁴

Pelita Al-Quran’ın en önemli özelliklerinin başında konu ile ilgili birçok malumatı maddeler hâlinde sunması gelmektedir. Böylelikle okura sade ve yalın bir üslupla yazılan söz konusu eseri daha rahat bir şekilde anlayabilmekte ve muhtevaya daha fazla konsantre

⁵⁸ İlgili rivayet şu şekilde başlamaktadır: “...Ben, Fâtiha’yı kulumla kendi aramda iki kısma böldüm...” Bk. Al-Jufri, *Pelita Al-Quran*, 7.

⁵⁹ Al-Jufri, *Pelita Al-Quran*, 11–12.

⁶⁰ “*Her şeyin bir zirvesi (senâmi) vardır. Kur’an’ın zirvesi de Bakara sûresidir. Kim onu evinde bir gece okursa oraya üç gece şeytan girmez; kim onu evinde gündüz okursa oraya üç gün şeytan girmez.*” Bk. Al-Jufri, *Pelita Al-Quran*, 12.

⁶¹ “*Bakara sûresi Kur’ân’ın zirvesi ve doruk noktasıdır. Onun her âyetiyle birlikte seksen melek inmiştir. Âyetetü’l-kursî Arş’in altından çıkartılmıştır ve Bakara’ya dâhil edilmiştir. Yâsin sûresi, Kur’ân-ı Kerim’in kalbidir. Allah rızasını ve âhiret (mükâfatını) kastederek okuyan herkesin günahı affedilir. Ölülerize Yâsin’i okuyunuz.*” Bk. Al-Jufri, *Pelita Al-Quran*, 12.

⁶² “*Evlerinizi kabirlere çevirmeyiniz. İçinde Bakara sûresinin okunduğu bir eve şeytan giremez.*” Bk. Al-Jufri, *Pelita Al-Quran*, 13.

⁶³ Burada her üç hadis değerlendirmesi yapmak doğru olmaz. Geniş bilgi için bk. Muhammed b. Rızk Tarhûnî, *Mevsûatu fezâilî suveri ve âyâtü’l-Kur’ân* (Suudi Arabistan: Dâru İbn Kayyim, 1409/1988), 83–131.

⁶⁴ Bk. Eyyüp Tuncer, *Endonezya’da Tefsir Çalışmaları ve Tefsir Ekolleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2022); Eyyüp Tuncer, *Malezya’da Tefsir Çalışmaları* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022).

olabilmektedir. Müellif bu bağlamda fikhî ve akidevî tartışmalara girmemekte ve âyetlerin ifade ettiği temel mesaj ve ana meseleler üzerinde durmayı yeterli görmektedir. Bu özellikleri ile *Pelita Al-Quran* tefsir okumalarına başlayan Malaylı bir okur için oldukça kullanışlı ve elverişli bir tefsir kaynağıdır.⁶⁵

Pelita Al-Quran'ın yayımlanma süreci devam etmektedir. 2001 yılında Bakara sûresi ile Amme cüzünün neşredilmesi ile başlayan süreçte 2002'de *Pelita Al-Quran (Surah Ali Imran-An-Nisa)*, 2007'de *Pelita Al-Quran (Surah Al-Maidah-Al-An'am-Al-A'raf)*, 2008'de *Pelita Al-Quran (Surah Al-Anfaal-At-Taubah-Yunus-Hud)* gibi bölümleri yayımlanmıştır. *Pelita Al-Quran*'ın neşri tamamlanması hâlinde Singapur'da tefsir alanında büyük bir boşluğu dolduracağı kesindir. Zira Singapur tarihinde şu ana kadar ilk tam ve önemli tefsir çalışması Sonhadji'nin *Tefsîru abri'l-esîr*'i bilinmektedir.⁶⁶ Dolayısı ile sınırlı ve sayılı tefsir çalışmaları içerisinde Seyyid Abdullah, hocası Sonhadji'ye en yakın kişi olarak nitelendirilebilir.⁶⁷

Bu eser modern tefsir özelliklerini taşıması açısından Singapurlu ve Malaylı Müslümanların Kur'ân'ı rahatlıkla anlayabilecekleri bir tefsir metnidir. Malay dünyasında daha doğru bir ifade ile Nusantara'da birçok kişinin Malayca/Endonezce bildiğini dikkate aldığımızda eserin istifade alanının oldukça geniş olduğu söylenebilir. Müellif, klasik tefsir kaynaklarında yer alan birçok tartışmaya ve detaylı bilgiye yer vermeksizin halkın bilgi ve kültür seviyesini göz önünde bulundurmuş ve Singapur'da Sonhadji'den sonra en önemli tefsir kitapları arasında gösterilebilecek bir çalışma ortaya koymuştur.

SONUÇ

Malay dünyasının önemli bir parçasını oluşturan Singapur'da tefsir çalışmalarının izini sürmek için Seyyid Abdullah el-Cufrî'nin *Pelita Al-Quran*'ı önemli duraklardan birini teşkil etmektedir. *Pelita Al-Quran* sadece Singapur değil, bir bütün olarak Malay dünyasında yazılan tefsirlerin nicelik ve nitelik, model, muhteva ve yöntem gibi birçok konuda çeşitli mukayeseler yapmamıza imkân tanıyan bir eserdir. Bundan dolayı bu çalışmada *Pelita Al-Quran*'ın mahiyeti incelenirken Singapur başta olmak üzere Endonezya, Malezya gibi ülkelerde mevcut olan tefsir literatürü, dinî düşünce, kültürel yapı ve bağlantı gibi birçok unsur dikkate alınmıştır. Zira modern çağda her bir ülkenin müstakil varlığı mevzubahis olsa da özellikle sömürgecilik döneminde adalar ve bölgeler arasında canlı ve aktif bir bağlantının mevcudiyeti inkâr

⁶⁵ Al-Jufri, *Pelita Al-Quran*, 1–429.

⁶⁶ Eserin Latince orijinal yazı biçimi *Tafsir Abr al-Athir* şeklindedir. Ancak Türk araştırmacı ve okuyucuların durumu dikkate alınarak çalışmada *Tefsîru abri'l-esîr* yazımı tercih edilecektir.

⁶⁷ Asari, "History and Development", 181–182; Abdullah - Syafii, "Khazanah Tafsir", 41; Said, "Mengenal Tafsir Nusantara", 223.

edilemez. Seyyid Abdullah'ın *Pelita Al-Quran*'ı Singapur'da yazılan sayılı ve nadir eserlerden bir tanesidir. Singapur'da Müslümanlar demografik açıdan ülkenin % 15'ini oluşturmalarından dolayı tefsir çalışmalarında ciddi bir literatürün oluşmasını beklemek isabetli bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim Malay dünyasının ve İslam âleminin en kalabalık Müslüman ülkesi olan Endonezya'nın tefsir çalışmalarında ciddi bir mesafe kat etmesinin demografik yapı, eğitim kurumlarının güçlü olması, belli bir entelektüel zeminin oluşması ile açıklanabilir. Aynı şekilde tefsir çalışmalarında Malezya'nın ikinci sırada yer almasının nedeni de budur. Yanı sıra, Tayland'daki Patani Müslümanlarının veya Brunei Dârusselâm'daki âlimlerin yaptıkları tefsir çalışmalarının sayılı ve nadir olmasının gerekçelerini tespit ederken aynı nedenlerden bahsedilebilir. Genelde Malay dünyasında ve özelde ise Singapur'da yapılan tefsir çalışmalarının analizini yaparken dil olgusunu göz ardı etmemek gerekir. Zira bölgede klasik dönemlerden beri Malaycanın ortak bir dil olma hüviyetinden bağımsız dinî ve ilmî çalışmaların tahlilinin yapılması isabetli değildir. Tefsir açısından bakıldığında örneğin bir *Tercümânü'l-müstefid*'in yazıldığı günden itibaren Malay dünyasında okunduğu ve yayıldığı bilinen bir gerçektir. 20. yüzyılda özellikle Endonezya'da yazılan birçok eserin Malezya ve Singapur'da basıldığı söz konusu iki ülke dâhil olmak üzere Brunei Dârusselâm, Patani gibi bölgelere dağıtıldığı ve ulaştırıldığı konusunda herhangi bir kuşku yoktur. Dolayısıyla Malaycanın sağladığı bu imkân vesilesi ile Singapur gibi ülkelerde yeni bir tefsir yazma ihtiyacını gündeme getirmemekteydi. Bununla birlikte yakın dönemlere kadar Arapça tefsir kaynaklarının baskın olduğu ve tercüme faaliyetlerine olumlu bakılmadığını da burada ifade etmek gerekir.

Seyyid Abdullah'ın *Pelita Al-Quran*'ı halka yönelik yazılan bir tefsir eseri olması açısından dili ve üslubu oldukça basit ve anlaşılırdır. Ayrıca model açısından modern tarzda basılmış ve kullanışlı bir kitap özelliğine sahiptir. Müellif tercüme tekniği olarak lafzi yöntemi izlemiştir. Tefsir kısmında ise gerekli bilgileri ve zorunlu açıklamaları vermekle yetinmiştir. Dolayısıyla tefsir okumalarına başlayacak olan bir Malaylının müracaat edebileceği bir kaynak konumundadır.

KAYNAKÇA

- Abdul Wahid, Ramli. "Intensitas Penggunaan Hadis dan Atsar di dalam Tafsir Tarjuman al-Mustafid Karya Abd ar-Ra'uf Sinkel". *Sosio-Religia* 3/7 (Mayıs 2008).
- Abdullah, Mustaffa – Syafii, Abdul Manan. "Khazanah Tafsir di Nusantara: Penelitian terhadap Tokoh dan Karyanya di Malaysia, Brunei Darussalam, Singapura dan Thailand". *Kontekstualita* 25/1 (2009), 31–46.
- Abdullah, Mustaffa – Syafii, Abdulmanan. "Khazanah Tafsir di Nusantara: Penelitian terhadap Tokoh dan Karyanya di Malaysia, Brunei Darussalam, Singapura dan Thailand". *Kontekstualita* 25/1 (2009).

- Abdullah, Mustaffa. *Khazanah Tafsir di Nusantara*. Kuala Lumpur: Universiti Malaya, 2011.
- Abdullah, Rukiah – Masduki, Mahfudz. “Karakteristik Tafsir Nusantara (Studi Metodologis atas Kitab Turjumuman al-Mustafid Karya Syekh Abdurrauf al-Singkili)”. *Jurnal Studi Ilmu-Ilmu al-Qur’an dan Hadis* 16/2 (Temmuz 2015), 141–160.
- Ahmad, Muhammad Ariff (ed.). *Pertumbuhan dan Perkembangan Bahasa Melayu*, 1992.
- al-Hamidy, Abdul Qadir Umar – Zarif, M. M. Mohd. “Abdul Halim Hasan and His Contributions in Quranic Exegesis in the Malay World”. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 7/8 (2017), 469–477.
- Al-Jufri, Abdilllah Ahmad. *Pelita Al-Quran (Surah Al-Baqarah)*. Singapur: Pustaka Nasional PTE LTD, 2001.
- Asari, Amirulloh Sain. “History and Development of Tafsir in Southeast Asia”. *Waratsah* 1/2 (2016), 171–185.
- Asroor, Zaimul. “Tarjumān Al-Mustafid: Tafsir Lengkap Pertama”. *Ushuluna: Jurnal Ilmu Ushuluddin* 4/1 (2018), 95–110.
- Azra, Azyumardi vd. *Jaringan Ulama Timur Tengah dan Kepulauan Nusantara Abad XVII dan XVIII*. Jakarta: Kencana, 2013.
- Binte Omar, Siti Suryani (ed.). *Beacons of the Ummah: Tracing the Footsteps of Singapore's Islamic Religious Leaders*. Singapur: PERGAS, 2014.
- Göksoy, İsmail Hakkı, "Singapur". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37 Cilt. İstanbul: İSAM, 2009.
- Gusmian, Islah. “Tafsir Al-Qur’an Bahasa Jawa: Peneguhan Identitas, Ideologi, dan Politik”. *Suhuf* 9/1 (2016), 141–168.
- Hamka. *Tafsir Al-Azhar*. Singapur: Pustaka Nasional PTE LTD, 4. Basım, 2001.
- Hamka. *Teguran Suci dan Jujur Terhadap Mufti Johor*. Endonezya: Pustaka Dini, 2009.
- Hariyadi, Muhammad – Faradits, Aghnia. “Pendekatan Tafsiriyah Jalalainiyah Abdul Ra’uf Singkel Dalam Turjuman al-Mustafid”. *al-Burhan* 18/2 (2018), 321–346.
- Hasbi ash-Shiddiegy, Teungku Muhammad. *Tafsir Al-Qur’anu’l-Majid An-Nuur*. Semarang: Pustaka Rizki Putra, 2000.
- Ichwan, Moch Nur. “Literatur Tafsir Qur’an Melayu-Jawi di Indonesia: Relasi Kuasa, Pergeresan dan Kematian”. *Visi Islam* 1/1 (2002), 13–29.
- Istianah. “Melawan Hegemoni Kekuasaan dengan Nuansa Sufistik: Telaah Tafsir Faidh Al-Rahman Karya Kiai Shaleh Darat”. *Hermeneutik* 13/2 (2019), 76–92.
- Jamal, Khairunnas – Wan Abdullah, Wan Nasyaruddin. “The Discussion Of Qira’at Turjuman Al-Mustafid Exegesis Book By Sheikh Abdul Rauf Singkel”. *Jurnal Ushuluddin* 24/2 (Juli-Desember 2016), 113–122.
- Johns, Anthony Hearle. “The Qur’ān in The Malay World: Reflections on ‘Abd Al-Ra’ūf of Singkel (1615–1693)”. *Journal of Islamic Studies* 9/2 (1998), 120–145.
- Kholqillah, Ali Mas’ud vd. *Pemikiran Tasawuf KH. Saleh Darat Al-Samarani Maha Para Ulama Nusantara*. Surabaya: Pustaka Idea, 2018.

- Kiptiyah, Siti Mariatul. *Warisan Islam Nusantara: Tafsir Al-Quran Carakan dan Narasi Reformisme*. Semarang: ELSA Press, 2020.
- Kiptiyah, Siti Mariatul. "Tradisi Penulisan Tafsir Al-Qur'an Bahasa Jawa". *Jurnal Lektur Keagamaan* 15/2 (2917), 420–445.
- Kudus, Abdulhamid Ali. *et-Tuhfetu'l-marziyye fî cevâzi'l-Kur'âni bi'l-a'cemiyye*. nşr. Ebû Sâbık. Endonezya: Ebû Sâbık, 1436/2014.
- Masrur, M. "Kyai Solah Darat, Tafsir Fa'id Al-Rahman dan RA. Kartini". *Jurnal At-Taqaddum* 4/1 (2012), 21–38.
- MTT. *Tafsir at-Tanwir*. Yogyakarta: Majelis Tarjih dan Tajdid, 2016.
- Putra, Afriadi. "Khazanah Tafsir Melayu (Studi Kitab Tafsir Tarjuman Al- Mustafid Karya Abd Rauf Al- Sinkili)". *Jurnal Syhadah* 2/2 (Ekim 2014), 69–88.
- Quraish Shihab. *Tafsir Al-Mishbâh: Pesan, Kesan dan Keserasian*. Jakarta: Lentera Hati, 5. Basım, 2005.
- Rahman, Arivaie. "Tafsir Tarjumân Al-Mustafîd Karya 'Abd Al-Rauf Al-Fanshuri: Diskursus Biografi, Kontestasi Politis-Teologis, Dan Metodologi Tafsir". *MIQOT* 42/1-22 (Ocak 2018).
- Riddell, Peter G. *Abd al-Ra'ûf Al-Singkilî's Tarjumân al-Mustafîd: A Critical Study Of His Treatment of Juz' 16*. Avustralya: Philosophy of The Australian National University, Doktora, 1984.
- Riddell, Peter G. "The Sources of Abd al-Ra'ûf's Tarjuman al-Mustafîd". *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* LVII/2 (1984), 113–118.
- Riddell, Peter G. "Literal Translation, Sacred Scripture and Kitab Malay". *Studi İslamika* 9/1 (2002), 1–26.
- Rivauzi, Ahmad. "Landasan Filosofis Pemikiran Tasawuf Abdurrauf Singkel Tentang Allah, Manusia, Dan Alam". *Jurnal Theologia* 28/2 (Desember 2017), 299–328.
- Said, Hasani Ahmad. "Mengenal Tafsir Nusantara: Melacak Mata Rantai Tafsir Dari Indonesia, Malaysia, Thailand, Singapura Hingga Brunei Darussalam". *Refleksi* 16/2 (2017a).
- Said, Hasani Ahmad. "Mengenal Tafsir Nusantara: Melacak Mata Rantai Tafsir Dari Indonesia, Malaysia, Thailand, Singapura Hingga Brunei Darussalam". *Fefleksi* 16/2 (Ekim 2017b), 205–231.
- Setiawan, Heru. "Tafsir Alif Lâm Mîm Kyai Shalih Darat". *Kontemplasi* 6/1 (2018), 37–62.
- Sinanovic, Ermin. "Singapur'daki Müslüman Toplumu: Azınlık mı, Ahlaksal Bir Ses mi? Küresel Çağda Entegrasyon Üzerine Karşılaştırmalı Perspektifler". *Yeni Türkiye* 23/96 (2017), 254–262.
- Singapore Department of Statistics. *Singapore Census of Population 2020, Statistical Release 1: Demographic Characteristics, Education, Language and Religion*. Singapur: Singapore Department of Statistics, 2021.
- Suarni. "Karakteristik Tafsir Tarjuman Al-Mustafid". *Substantia* 17/2 (Ekim 2015), 159–166.

- Syukur, Syamzan. “Kontroversi Pemikiran Abdul Rauf al-Singkili”. *Jurnal Adabiyah* 15/1 (2015), 75–82.
- Tarhûnî, Muhammed b. Rızık. *Mevsûatu fezâili suveri ve âyâtî'l-Kur'ân*. Suudi Arabistan: Dâru İbn Kayyim, 1409/1988.
- Thalib, Al-Ustadz Muhammad. *Koreksi Tarjamah Harfiyah Al-Qur'an Kemenag RI Tinjauan Aqidah Syari'ah Mu'amalah Iqtishadiyah*. Yogyakarta: Ma'had An-Nabawy, 2011.
- Tuncer, Eyyüp. *Endonezya'da Tefsir Çalışmaları ve Tefsir Ekolleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2022.
- Tuncer, Eyyüp. “Malay Dünyasında Dil Açısından Tefsir Çalışmalarının Mahiyeti”. *Sirat* 3/1 (2022), 29–51.
- Tuncer, Eyyüp. “Malay Dünyasında Reformist Bir Hareket Olarak Kaum Muda: Endonezya ve Malezya Örneği”. *Tetkik* 2 (2022), 337–379.
- Tuncer, Eyyüp. *Malezya'da Tefsir Çalışmaları*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022.
- van Bruinessen, Martin. *el-Kitâbu'l-Arabî fi İndûnesiyâ*. çev. Qasim Al-Samarrai. Riyad: Mektebetu'l-Melik Fehd, 1995.
- van Bruinessen, Martin. *Kitab Kuning, Pesantren, dan Tarekat: Tradisi-tradisi Islam di Indonesia*. Bandung: Mizan, 3. Basım, 1999.
- Yahya, Osman b. Abdillah. *Îânetu'l-müsterşidîn ala ictinâbi'l-bidei fi'd-dîn*. nşr. Murâd Kerrâme Saîd. Sudan: Câmiatu'l-Kur'ân, 2018.
- Yunus, Mahmud. “Mukaddime”. *Tafsir Al-Quran Karim*. mlf. Mahmud Yunus. III–VII. Malezya: Klang Book Centre, 2003.
- Yusoff, Zurita Mohd vd. (ed.). *Sumbangan Syeikh Abdul Malik bin Abdullah dan Keturunanya dalam Pengajian Pondok di Terengganu dan Kelantan, 23-24 November 2019*.
- Zaeneddin. “Akar Pembaharuan İslam Di Indonesia Abd al-Rauf al-Singkili: Biografi, Pemikiran dan Pembaharuan”. *Wahana Akademi* 15/1 (Nisan 2013), 61–74.
- Zuhdi, M. Nurdin. *Dialog Intelektual Tafsir Nusantara: Melacak Trend Penafsiran Al-Qur'an di Indonesia dalam Kancah Pemikiran Tafsir Kontemporer (2000-2010)*. Yogyakarta: Kaukaba Dipantara, 2016.
- Zuhdi, Susanto – Nursam (ed.). *Kamus Sejarah Indonesia*. 2 Cilt. Jakarta: Kemendikbud, 2017.